

Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Кафедра української філології і МНФД

О.І. Марчук, М.Р.Мельник

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА:ПРАКТИКУМ

Методичні рекомендації «Сучасна українська мова: практикум»
для студентів 3 курсу денної та заочної форми навчання
(спеціальність 013 Початкова освіта)

Одеса – 2019

УДК: 811.161.2:81'06(0728)

МЗО

Рекомендовано до друку Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № від жовтня 2019 року)

Рецензенти:

Мельник Світлана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри інформаційної діяльності та медіа-комунікацій гуманітарного факультету Одеського національного політехнічного університету

Сокаль Марія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янського мовознавства Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

Марчук О. І. Сучасна українська мова: практикум : метод. рекомендації / О. І. Марчук, М. Р. Мельник – Одеса, ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2019. – 104 с.

ПЕРЕДМОВА

Курс „Сучасна українська мова” є однією із провідних дисциплін у фаховій підготовці вчителя початкового навчання. Він спрямований на те, щоб майбутній фахівець усвідомив взаємозв'язки і взаємовідношення мовних одиниць, закономірності творення й функціонування цих одиниць, системність мови, складність і багатоплановість її будови.

Курс “Сучасна українська мова” передбачає теоретичну та практичну підготовку студентів. Основні форми роботи: лекції, практичні заняття, самостійна та індивідуальна робота студентів.

Основне завдання – закріплення й поглиблення теоретичних знань, вироблення навичок аналізу мовних явищ, умінь застосовувати здобуті знання на практиці. На практичних заняттях пропонується до обговорення ряд проблемних питань. Виконуючи практичні завдання, студенти набувають навичок спостерігати за мовними явищами, аналізувати й зіставляти їх, робити висновки на основі проведеного аналізу, виробляють уміння самостійної дослідницької роботи.

У посібнику сформульовано теми практичних занять, подано теоретичні питання, які розкривають кожну з тем, рекомендовано літературу, вправи і завдання для самостійної та аудиторної роботи, виконання яких допоможе глибше засвоїти теоретичний матеріал, перевірити рівень засвоєння, виробити вміння і навички застосування набутих знань на практиці.

Кількість годин, яка відводиться на опрацювання кожної з тем, планується викладачем, виходячи із загальної кількості годин.

Із метою перевірки знань, умінь і навичок з курсу рекомендовано підсумкові тестові завдання, які допоможуть перевірити індивідуальну роботу і проконтролювати результати самостійної роботи.

У посібнику подано також перелік програмових питань до іспиту, список обов'язкової та додаткової літератури до курсу.

Збірник складено на основі розробленої автором робочої навчальної програми за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

Методичні рекомендації «Сучасна українська мова: практикум» розроблено для студентів 3 курсу денної та заочної форми навчання (спеціальність 013 Початкова освіта).

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА

Структура залікового кредиту курсу

ТЕМА	Кількість годин			
	Лекц.	ПЗ	СР	ІЗ
Змістовий модуль 1 ФОНЕТИКА. ОРФОГРАФІЯ. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. МОРФЕМІКА. МОРФОЛОГІЯ.				
Тема 1 Фонетика. Фонологія. Орфоепія Орфографія	2	2	4	
Тема 2 Лексикологія. Лексикографія. Фразеологія	2	2	4	
Тема 3 Морфеміка. Словотвір. Морфологія	2	2	4	
Тема 4 Іменник. Прикметник. Числівник. Займенник	2	2	4	
Тема 5 Дієслово. Прислівник. Службові частини мови	2	2	4	
Змістовий модуль 2 СИНТАКСИС.ПУНКТУАЦІЯ				
Тема 6 Словосполучення. Речення. Головні та другорядні члени речення.	2	2	2	
Тема 7 Ускладнені речення. Односкладні речення	2	2	6	
Тема 8 Складне речення. Складносурядні речення	2	2	4	
Тема 9 Складнопідрядні речення. Синтаксичний розбір	2	2	6	
Тема 10 Безсполучникові складні речення. Речення комбінованого типу	2	2	4	
Тема 11 Текст	2	2	4	
Іспит				
Усього годин:	22	22	46	

Змістовий модуль 1

ФОНЕТИКА. ОРФОГРАФІЯ. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. МОРФЕМІКА. МОРФОЛОГІЯ

Практичне заняття №1

Тема 1 Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Орфографія

Теоретичні питання

1. Фонетика. Поняття про звук. Аспекти вивчення звуків. Творення звуків мови. Апарат мовлення.
2. Склад і класифікація голосних. Зміни голосних у мовному потоці. Чергування. Історичні чергування голосних. Склад як частина фразового такту.
3. Класифікація та зміни приголосних. Артикуляційна класифікація приголосних. Позиційні та історичні чергування.
4. Подовження звуків. Спрощення у групах приголосних. Асиміляція приголосних. Дисиміляція, її типи. Явище метатези. Протеза. Протетичні звуки.
5. Фонологія. Поняття про фонему. Система фонем української мови.
6. Принципи науково-лінгвістичної транскрипції. Фонетична і фонематична транскрипція.
7. Орфоепія. Орфоепічні норми української мови.
8. Орфографія. Принципи українського правопису.
9. Зміни в українському правописі 2019 року.

Рекомендована література

1. Карпенко Ю.О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови. – Одеса, 1996. – С.3-21.
2. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – 3 вид. – К.: Либідь, 2005. – С.20-21.
3. Тоцька Н.І. Сучасна українська мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія: Посібник – К.: Вища шк. 1995.- С.136 – 142.
4. Українська мова: Практикум. Навч. посібник/ Пазяк О.М., Сербенська О.А., Фурдуй М.І., Шевченко Л.Ю. – К., Либідь, 2000. – С.101 – 112.
5. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. – Вища шк., 2007. – С.7-27, С.38-40.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Запишіть речення фонетичною транскрипцією.

1. Кажеш, наша мова не дається, душу лиш відкрий – ввіллється (Д. Білоус). 2. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу... (П. Мирний.) 2. Слова — полова, але огонь в одежі слова. (І. Франка.) 3. Скільки я знаю мов, стільки разів я людина (Народна мудрість.) 4. У мові своїй народ протягом багатьох тисячоліть... склав свої думки й свої почуття. (К. Ушинський). 5. Поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ. 6. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові — у спадщину потомкам (К. Ушинський).

2. Поділіть слова на склади. Схарактеризуйте склади. Поясніть, які звукові зміни обумовлюють складоподіл.

Голубка, купка, перстень, єпископ, першоцвіт, хиткий, з'єднати, сльота, заземлення, суспільство, сестра, Костянтин, порт'єра, звідки, мушка, байка, розрізаний, затишно, безвість, пестливий, свідоцтво.

3. Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією і в кожному з них визначте кількість відкритих та закритих складів. Зробіть відповідний висновок.

1. На квітці метелик мов свічечка (П. Тичина). 2. Поезія — це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі. 3. Кожна птиця має свій голос, кожне поле має свій колос, кожна справа — свої почини, кожна казка — свої причини (Л. Костенко). 4. Мріють крилами з туману лебеді рожеві, сиплють ночі у лимани зорі сургучеві, заглядає в шибку казка з сивими очима, материнська добра ласка в неї за плечима (В. Симоненко). 5. Чого тільки не насадить наша невгамовна мати (О. Довженко).

4. Доберіть до російських слів українські відповідники так, щоб вони містили приставні приголосні. Поясніть наявне фонетичне явище.

Овца, око, арбуз, уж, огонь, Отчизна, осел, они, уголь, отдать, она, Анна, оспа, ухо, орех, улица, винтовка, удочка.

5. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Поясніть вимову свистячих звуків перед шиплячими.

Зчеплений, зчорнілий, зчистити, зчесати, безчестя, покажчик, повисши, зарісши, зрізши, піднісши, зшиток, зшивати, безшовний, безшумний, зжовклий, зжати, розжалобити, зжужмити, зжований.

6. Із поданого переліку виберіть слова, в яких відбувається асиміляція дзвінких приголосних за глухістю. Вимовте їх і запишіть фонетичною транскрипцією. Окремо поясніть вимову слів, у яких асиміляції за глухістю немає.

З шумом, з приятелем, зцілювати, розписати, доріжка, казка, скибка, безславний, нігті, легковажний, безпека, без кого, книжка, зшити, відписати, легкість, відпускати, ложка, без тебе, з тобою, розчесати, дьогтю, з салом, близько, розшукати, з Семеном.

7. Встановіть, у яких випадках сполучення літер **дж** і **дз** означають африкати, а в яких дві самостійні фонеми /д/ і /ж/, /д/ і /з/.

Джунглі, дзеркало, джаз, дзеркало, омолоджений, підземний, гудзик, кукурудза, догоджати, ходжу, броджу, дзенькіт, дзеленчати, охолодений, гринджоли, гедзь, джем, підживити, підзолистий, бджола, джміль, саджанець.

8. Поясніть явище подвоєння і подовження. Замість крапок поставте, де треба, пропущені букви.

Шерст..ю, дан..ий, освячен..ий, склян..ий, лимон..ий, Туреч..ина, Галич..ина, Німеч..ина, довгождан...ий, роз..ява, скатерт..ю, священ..ий, гречан..ий, блажен..ий, від..зеркален..я, безсмерт..я, давн..ій, міськ..ом, пригорщ..ю, єдин..ий, левин..ий, орлин..ий, олов'ян..ий, страшен..ий, освітлен..ість, антен..ий, бездоган..ий, змін..ий, вогнян..ий, тьмян..ий, кам'ян..ий, цеглян..ий, благополуч..я, скатерт..ю, свіжіст..ю, сокровен..ий, спасен..ий, числен..ість, благословен..ий, товстен..ий, перел..ю, Поволж..я, мерзен..ий.

9. Поясніть явище спрощення у поданих словах. На місці крапок, де потрібно, поставте пропущені букви.

Надкіс..ниця, невіс..ці, капос..ий, совіс...ний, тріс..нути, провіс..ник, боліс..ний, безкорис..ливий, страс..ний, напас..ний,

виїз..ний, компос..ний, інтеліген..ський, аванпос..ний, хус..ці, альпініс..ський, мліс..ний, президен..ський, курсан..ський, хвас..нути, тріс..нути, корис..ний, поїз..ний, че..нця, сер..це, влас..ний, мес..ник, прихвос..ні, пис..нути, зліс..ний, сержан..ський, мас..ний, перс..ні.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Підготуйте письмову зв'язну розповідь на тему "Зміни в українському правописі 2019 року".

2. Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією і в кожному з них визначте кількість відкритих та закритих складів.

1. Бо ти на землі людина, і хочеш того чи ні, усмішка твоя – єдина, мука твоя – єдина, очі твої – одні (В. Симоненко). 2. Коли ми йшли удвох з тобою вузькою стежкою по полю, я гладив золоте колосся (Д.Павличко). 3. Адже давно відомо вже, що сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною потрясіння (О. Довженко). 4. Тільки слабкі чинять злочини: сильним і щасливим вони не потрібні (Вольтер). 5. Уподібнуйся пальмі: з міцно стиснутим скелею корінням вона прекрасно здіймається догори (Г.Сковорода).

3. Запишіть усі відомі Вам слова із літерою г. Уведіть 5 слів у речення. Яка різниця у вимові звуків [г] і [ґ]?

4. Поділіть слова на склади. Поясніть вимову дзвінких приголосних перед глухими та глухих перед дзвінкими.

Довідка, берізка, низько, скибка, стежка, загадка, ніжки, в'язкий, грудка, ковзкий, виразка, бігти, гребти, солодкий, лічба, хоч би, ось де, успадкувати, казка, приповідка.

5. Змініть слова або підберіть спільнокореневі, щоб відбувалося чергування приголосних. Поясніть позиційні та історичні чергування.

Подруга, пече, луг, муха, колихати, їздити, жук, музика, смуга, річка, щука, молоко, ріг, пастух, око, горох, курка, змога, бік, епілог.

6. Знайдіть слова, у яких наявне уподібнення приголосних, поясніть їх правопис.

Зчепити, смієшся, з собою, вогкість, сформування, з фабрики, ложка, мажте, анекдот, з життя, без жалю, розширити, розжувати, на берізці, пісня, розсіл, на сопілці, півдня, майбутнє, розріджений.

7. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, поясніть вимову шиплячих приголосних перед свистячими.

Білочці, булочці, гречці, полячці, поличці, табличці, синичці, родичці, пляшці, чашці, бульбашці, волошці, юшці, ворожці, пряжці, цураєшся, усміхаєшся, обдивляєшся, боїшся, бентежишся, повернешся, зважся, не вріжся, не морочся.

8. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Знайдіть асиміляцію за звучністю.

Молотьба, анекдот, з саду, боротьба, просьба, ось де, отже, кігті, зсунути, скинути, вокзал, нігті, обтесати, обсушити, відтягти, списати, сфотографувати, натхнення.

9. У поданих словах знайдіть явища дисиміляції і поясніть їх.

Рушниця, рушник, мірошник, сердешний, кращий, соняшник, лицар, срібло, хто.

10. Замість крапок поставте пропущені букви Ш або Ч, поясніть правопис слів. Поясніть зміни приголосних.

Соня...ник, моло...ниця, ру...ник, торі...ній, міро...ник, серде...ний, серде...ний, безпе...ний, дові...но, міро...ник, двору...ник, пшени...ний, соня...ний, сма...ний.

11. Поясніть подвоєння і подовження приголосних. Замість крапок, де потрібно, поставте пропущені букви.

Навіже..ний, скатерт..ю, довгождан..ий, священ..ий, с..авці, гречан..ий, шерст..ю, освячен..ий, склян..ий, лимон..ий, об..ивка, спросон..я, міц..ю, суд..ів, від..ача, юн..ат, жовч..ю, юніст..ю, востан..є, папорот..ю, проніс..я, подорож..ю, блажен..ий, камін..ий,

насі́н..я, чу́т..я, від..зеркале́н..я, безсмерт..я, міськ..ом, ці́н..ість, підвіко́н..я, зі́л..я, пригорщ..ю, жит..єпис, без..вучний, рі́л..я, бов..а́ніти, тря́с..я, нейтрон..ий, л..яний, окаян..ий, Ган..ин, глибоче́н..ий, подорож..ю, вил..ю, зран..я, латун..ий, єдин..ий, леви́н..ий, орли́н..ий, голо́вн..ий, олов'я́н..ий, височе́н..ий, страше́н..ий, осві́тлен..ість, антє́н..ий, бездога́н..ий, однозмі́н..ий, вогня́н..ий, тьмя́н..ий, зібра́н..я, скатє́рт..ю, сокровє́н..ий, спасє́н..ий.

12. Утворіть прикметники від поданих слів. З'ясуйте, у яких прикметниках відбулося спрощення або чергування приголосного, а в яких — ні.

Президент, невістка, тиждень злість, щастя, тиск, кореспондент бурят, вояк, латиш, ткач, калмик, печеніг, якість, нацист, вартість, усно, комендант, екстреміст, серце, кількість, кар'єрист, кістка, публіцист, жалість, форпост, хустка, ненависть, студент, пропагандист, захист, артистка, компост.

13. Утворіть від поданих слів прикметники за допомогою суфіксів -СЬК-(ий), а від них, де це можливо, іменники з суфіксом -ИН(а). Поясніть зміни приголосних звуків.

Кривий Ріг, Гадяч, турист, латиш, юнак, Вінниця, Бортники, Буг, емігрант, чумак, чех, ескімос, товариш, грек, Париж, Овруч, Калуга, купець, місто, Ладога, Відень, таджик, баск, тюрк, Рига, Іртиш, представник, , ткач, Прилуки, Токмак, Острог, волох, узбек.

14. Змініть слово так, щоб у ньому відбулися всі можливі чергування голосного або приголосного кореневого звука. Поясніть причини змін.

Київ, бік, луг, сім, носити, муха, ткати, кількості, берег, везти, вага, Параска, договір, Прокіп, крутити, вулиця, перескочити, серце, вік, свідок, Харків, чотири, друг, пастух, бігти, парубок, шість.

15. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Поясніть вимову свистячих перед шиплячими.

Відні́си, розщє́пити, розшукати, розшити, розши́рений, зшити, безшумний, безшовний, безшелєсно, з часом, безжалі́сний, розжарений, безжалі́сний, безжурний, безчесний, покажчик, зчесати, з дже́мом, з дже́рєла, зчинити, зчорні́ти, зчі́плювач, з чаба́ном.

16. Із поданих слів та словосполучень виберіть ті, у яких відбувається а)асиміляція за дзвінкістю, б) асиміляція за глухістю, в) асиміляція за м'якістю приголосних.

Вогкий, хоч би, радість, досвітня, сонця, майбутнє, розвідка, відколи, лягти, відпускати, як живеш, якби, нігті, без трьох, з хати, через поле, безсоромно, розшивати, з шумом, розтрачений, книжка, під хатою, розхитати, обпектися, з тобою, розчесати, розсердитися, ваш брат, ось де, легковажний, відкинути, сніг паде, підказка, цвіт, сльоза, між собою, з тобою, відпасти, гідність.

17. Запишіть речення фонетичною і фонематичною транскрипцією. Зробіть повний фонетичний аналіз виділених слів.

1. Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють, між ярами над ставами верби зеленіють. 2. Дивлюся, аж світає, край неба палає, соловейко в темнім гаї сонце зустрічає. 3. Тече вода з-під явора яром на долину, **пишається** над водою червона калина. 4. Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива (Т. Шевченко). 5. Під гаєм в'ється річечка, як скло вона **блищить**. 6. І літо минуло, і осінь приспіла і листям **пожовклим** всі **стежки** покрила (Л. Глібов). 7.Помилялись не тільки люди, помилялись навіть **святі**. Згадайте: Ісус від Іуди мав останній цілунок в житті (В. Симоненко.)

Схема повного фонетичного аналізу

1. Записати слово (орфографічно, фонетичною і фонематичною транскрипціями).
2. Визначити в ньому кількість звуків і фонем.
3. Поділити слово на склади, охарактеризувати їх: за кінцевим звуком, за початковим звуком, за відношенням до наголосу, за кількістю звуків.
4. Визначити основний і побічний наголоси; з'ясувати тип основного наголосу за здатністю переміщуватися з одного складу на інший.
5. Охарактеризувати голосні звуки: ряд, піднесення, лабіалізація, наголошеність, яким варіантом фонемі є.
6. Охарактеризувати приголосні звуки: за співвідношенням голосу і шуму, за участю голосу, за активним мовним органом, місцем творення, способом творення, участю носового резонатора, палатальністю, акустичним сприйманням, довготою; вказати, яким алофоном фонемі є.
7. З'ясувати зміни в слові: позиційні і комбінаторні.

Тема 2. Лексикологія. Лексикографія. Фразеологія

Теоретичні питання

1. Лексика української мови за походженням.
2. Індоевропейські слова. Запозичення із слов'янських мов. Фонетичні, морфологічні та семантичні ознаки старослов'янізмів.
3. Запозичення з грецької і латинської мов. Тюркізми. Запозичення із західноєвропейських мов.
4. Місце іншомовних слів у лексиці української мови.
5. Експресивна лексика. Активна і пасивна лексика української мови. Термінологічна лексика. Діалектна лексика. Територіальні та соціальні діалекти. Архаїзми. Історизми. Неологізми.
6. Фразеологія. Класифікація фразеологізмів. Багатозначність, синонімія і антонімія серед фразеологізмів.
7. Походження фразеологізмів. Крилаті слова. Прислів'я і приказки. Використання фразеологізмів у різних стилях мови.

Рекомендована література

1. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За ред. І.К.Білодіда.-К.,1973.- С. 101-120.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ.- К.,2000.
3. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За ред. І.К.Білодіда.-К., 1973. -С. 143-148.
4. Українська мова. Енциклопедія.-К., 2000.- с. 213- 214.
5. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. – Вища шк., 2007. – С. 226-237.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Знайдіть старослов'янізми, доберіть до них, де це можливо, українські паралелі. Поясніть, як змінюються емоційність, звучання тексту при такій заміні.

1. Гримить! Благодатна пора наступає (І. Франко) 2. Історія – це святая святих народу (О. Довженко). 3. "Правда, я – теє-то як його – письменний, но по благості всевишнього єсмь чоловік, а по милості дворян – возний" (І. Котляревський). 4. А молодість не квітне двічі, а юність двічі не бува. 5. Ні, мабуть, таки єдина в світі ця планета наша голуба, і єдиний полиновий вітер, і єдина радість і журба (Г. Донець). 6. Блажен, хто горить, бо він попів лишає, а хто тільки тліє — самий

тільки гній (В. Сосюра). 7. Вовік благословенна та хвилина, коли ще в позапам'ятній добі ти засвітив у літерах: «Людина», обравши ймення назавжди собі! (Б. Олійник). 8. Благословенна в женах святая праведная мати святого сина на землі! 9. Умре муж велій в власяниці [одяг з волосся тварин] (Т. Шевченко).

2. Доберіть синоніми до слів іншомовного походження.

Адаптація, дискусійне, імітація, фіктивний, ілюзорний, кемпінг, консолідація, концентрація, компроміс, пасивний, синтетичний, компрометувати.

3. За словником іншомовних слів пояснити походження та значення слів.

Дефініція, okazія, ірреальний, гіпотетичний, парцеляція, демаркація, компаративізм, аперцепція, номінація, імператив, антропоцентризм, синекдоха, метонімія, метафора. адекватний, рентабельний, лімітувати, стимулювати, інтеграція, пріоритетний.

4. Поясніть значення іншомовних слів, доберіть синоніми – власне українські слова, складіть із ними речення. Розкажіть про вживання слів іншомовного походження у тих випадках, коли є власні українські слова. Чи всі іншомовні слова мають українські відповідники?

Дискусійний, еквівалент, імідж, уїк-енд, фактор, горизонт, дефект, аплодисменти, маркетинг, фіктивний, апатичний, анулювати, авангардний, інтелектуальний, кардинальний, експорт товарів, імпорт товарів, імітація, оптимістичний, ілюзорний, гігантський.

5. Із поданих словосполучень виписати фразеологічні одиниці, визначити семантику їх.

Пасти худобу, пасти очима, насти задніх, попасти пальцем у небо, попасти у незнайоме місто, скочити у калюжу, скочити у халепу, глек розбити, пляшку розбити, на наш млин вода тече, тече вода із-за гаю, шукати вчорашнього дня, шукати помічника, ловити рибу у мутній воді, ловити гав, з'їхати з глузду, з'їхати на санях з гори, піймати облизня, піймати щуку, сховати кінці у воду, сховати дорожчості, дати драпака, дати перцю, дати пораду, покласти зуби на полицю.

6. До кожного із наведених фразеологізмів доберіть слова-синоніми.

Аж ребра світяться, як кіт наплакав, прикусити язика, передати куті меду, в'їстися в печінки, море по коліна, мозолити очі, продавати зуби, підбивати клинці, зарубати собі на носі, вставляти палиці в колеса, бити байдики, як рукою подати, брати на кпини, зуб на зуб не попадає, підносити до небес, як корова язиком злизала, заткнути за пояс, сон рябої кобили, у чорта на куличках, тримати камінь за пазухою, без царя в голові, хоч з лица воду пий, теревені правити.

7. Поділіть фразеологізми на такі типи: зрощення, єдності, сполучення. Доберіть синоніми до фразеологізмів, запишіть їх.

Дати драпака, шукати вчорашнього дня, ні бе ні ме ні кукуріку, викинути коника, байдики бити, показати, де раки зимують, розв'язати руки, дати дуба, на руку ковінька, прикусити язика, ні пари з вуст, виносити сміття з хати, дивитися крізь пальці, зробити з мухи слона, підбивати клинки, піймати облизня, терпець увірвався, тримати камінь за пазухою, брати бика за роги, ще й чорти навкулачки не билися, теревені правити, вивести на чисту воду, заморити черв'яка, море по коліна, пише як курка лапою.

8. До поданих фразеологізмів доберіть синоніми (1), антоніми (2). Розкрийте значення фразеологізмів.

1) п'ятами накивати, обоє рябоє, коли рак свисне, без сьомої клепки в голові, як з неба впав, точити яси, нічирк, заварити кашу, впасти в око, у чорта на куличках, язика чесати.

2) точити баляси, любити як сіль в оці, кривити душею, язика прикусити, сьома вода на киселі, перебиватися з хліба на воду, хоч у вухо бгай, як риба з водою.

9. Користуючись книгою „Крилаті вислови в українській літературній мові” А.П. Коваль та В. В. Коптілова, встановити значення поданих фразеологізмів, джерело первісного вживання їх.

Бочка Данаїд, блудний син, самозакоханий Нарцис, медовий місяць, Дамоклів меч, крокодилячі сльози, живий труп, Ахіллесова п'ята, не мечить бісеру перед свинями, бочка Данаїд, сади Семіраміди, крапля камінь точить. бальзаківський вік, Прокрустове ложе, Гордіїв вузол, Ієрихонська труба, синій птах.

10. Поясніть ненормативне вживання слів у поданих словосполученнях.

Вільна вакансія, колега по роботі, перший дебют, художник малює свій автопортрет, народний фольклор, патріот батьківщини, друга альтернатива, пам'ятний сувенір.

11. Прочитайте текст. Продовжіть думку відомого мовознавця. Який прошарок лексики називають дитячою. Запишіть відомі вам слова дитячої лексики.

Світ мови оточує нас від народження. У безкрайому океані звуків неповторно звучить мелодія рідної мови. Придивіться, яку велику цікавість до мови виявляє дитина з перших літ свого життя. Як вона допитується у дорослих: "Чому це так називається?" Викликає також подив здатність малюків до творення цікавих "дитячих" слів. Щасливий той, хто виховав у дитинстві жагу пізнання і зберігає її упродовж цілого життя (І. Вихованець).

12. Слово *легіт* прийшло в літературну мову із західних діалектів української мови. Встановіть його значення з поданих нижче контекстів.

1. Подиха цілющий **легіт** (П. Грабовський). 2. Бо він був ніжний, той весняний **легіт** (Л. Українка). 3. Безкрає небо. **Легіт** хмар, і мовить вітер-володар (А. Малишко). 4. Повіяло **леготом** звіддалік: запахло зрілим хлібом та сіном (В. Шевчук). 5. Весняний **легіт** жене по небесній блакиті, як пух, легенькі хмаринки (М. Коцюбинський).

13. Які діалектні сполучники вжито у поданих реченнях, яка їх роль? Замініть діалектні сполучники на їх літературні відповідники.

1. Гори попідпирали свої великі голови й лежали каменем, гейби боялись ночі, аби їх не задушила. 2. Гудить і харчить село, гейби за горло душене. 3. Гори, гейби горбаті старці, сидять рядом над глибокою долиною і потоками спльовують осінню. 4. Так, отік ластівчине гніздо, висить на Магурі Тимофієва хата (М. Черемшина). 5. А Цвичок грав у дримбу і дивився по через паркан, гейби і не на Дарусю, а лиш на подвір'я. 6. Сказати, що навіть тут, у горах, було багато охочих грати на дримбах – не скажеш, бо час якийсь настав гейби не для веселості (М. Матіос).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Запишіть відомі мовознавчі терміни, розкрийте їх значення. З'ясуйте походження. Які із записаних термінів вживаються у практичній діяльності вчителя.
2. Із преси, радіо-, телепередач запишіть слова, які ви сприймаєте як неологізми. Розкрийте значення їх.
3. Які діалектні сполучні засоби вжито у поданих реченнях? Замініть діалектні сполучники на їх літературні відповідники.

1. Сідлались коні, і суточками зеленим верхом ішов пишний похід та закосичував плай гейби червоним маком. 2. Така вода, гейби море без берегів (М. Коцюбинський). 3. Ви б давно мене медовістю убили, коб я вчасно від отрути не воскрес. 4. Щось таке могильне у ньому, гейби він шукав жертв (Б. Олійник). 5. Ти бідна так збіліла, гей та повітова рада в Жидачеві. 6. Здула сі, гий Жидачівська гора. 7. Воскресенці: навколо гори, а вони так в долику, гий в скриньці (І.Франко).

4. Знайдіть помилку у відомій приказці: *На тобі, боже, що мені негоже*. Поясніть правильну форму цієї приказки. Який іменник вживається у кличному відмінкові? Запишіть 10 відомих вам речень із жанрів народної творчості, у яких вживаються слова у кличному відмінку.

5. Запишіть 10 крилатих висловів, походження яких пов'язується з українською художньою літературою. Назвіть прізвище автора і назву твору, у якому вживаються ці вислови.

6. Доберіть до поданих українських фразеологізмів відповідники з російської мови. Чи завжди дослівно можна зробити переклад?

На любов і смак товариш не всяк, ні в тин ні в ворота, дешевше від дірки з бублика, аж пекло сміється, піймати облизня, врізати дуба, замилювати очі, як з курки молока, дивитися крізь пальці, горою стояти, п'ятами наживати, бачили очі, що купували.

7. Що означає вислів „**Цур тобі, пек!**” Доберіть спільнокореневі слова до слів *цур* і *пек*. Складіть речення із цим висловом.

Тема 3 Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Іменник

Теоретичні питання

1. Предмет і завдання морфології. Основні поняття граматики: граматичне значення, граматична форма, граматична категорія. Способи і засоби вираження граматичних значень.
2. Частини мови. Класифікація частин мови у сучасній лінгвістичній теорії. Перехід слів із однієї частини мови в іншу.
3. Іменник. Лексико-граматичні розряди іменника. Рід як граматична категорія. Іменники спільного роду. Родові ознаки незмінюваних іменників. Рід аббревіатур. Граматична категорія числа. Одиначні та множинні іменники.
4. Категорія відмінка. Поділ іменників на відміни. Особливості відмінювання іменників. Відмінювання іменників, що вживаються тільки у множині. Невідмінювані іменники.
5. Синтаксична роль іменників.

Рекомендована література

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. — К.: Либідь, 1993.— С.5, 10 – 91.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. — К.: Наук., думка, 1988. - С.5-40.
3. Вихованець І. Р. Система відмінків в українській мові.— К.: Наук. думка, 1986. – 231с
4. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. — Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.
5. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. - Ч.І. - К.: Вид-во КДУ, 1961. - С.48-90.
6. Сучасна українська літературна мова/ За ред. А. П. Грищенка. - К.: Вища шк., 1997. - С.320-343.
7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія /За ред. І. К. Білодіда. - К.: Наук. думка, 1969. - С.50-137.
8. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. – Вища шк., 2007. – С.369-405.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Прочитайте. З'ясуйте лексичне і граматичне значення виділених слів.

Прекрасна і гуманна професія вчителя оспівана багатьма творцями в поезії, прозі, музиці, їм присвячено кінострічки. Усі ми пам'ятаємо і любимо чудові фільми „Доживемо до понеділка” і

„Велика перерва”, роман „Уроки французької”, поезію „Шкільний вальс”.

Безперечно, одним з найпрекрасніших творів про вчителя є „Пісні про вчительку”. Автор цих рядків, знайомих усім нам з дитинства, Андрій Малишко вклав у твір усю любов і шану до **Вчителя**, людини, яка веде дітей у світ добра і знань.

Музику ж до вищезгаданих пісень створив інший **корифей** української культури – композитор Платон Майборода, якого пов’язувала з Малишком багаторічна дружба. Одним з останніх спільних творів поета і композитора була „Пісні про вчительку”, написана в 1967 році. Одразу ж пригадується шкільні роки, улюблена вчителька – наставниця і друга мати, яка випустила в широкий світ своїх названих синів і дочок, запалюючи в їхніх серцях вогонь любові до **батьківщини**, жагу знань. (Із газети)

2. Проаналізуйте речення за віднесеністю слів до частин мови: за загальним значенням (частиномовним), морфологічними ознаками й морфемною будовою, за синтаксичною роллю в реченні.

1. Який же дар дістали ті, що так дітей учити вміють? Мені здається, в скарбі тім любові найбільш дісталось їм (І. Франко).

2. Люди, які сидять перед нами за партами, стають вихованцями лише тоді, коли вони відчують, що вчитель, допомагаючи їм пізнати світ, не тільки викладає знання, а й натхненно обстоює ті ідеї, які висловлює (В. Сухомлинський).

3. Школа стає справжнім вогнищем культури тільки тоді, коли в ній панують чотири культ: культ родини, культ Батьківщини, культ матері, культ рідного слова (В. Сухомлинський).

4. Немає мудріших, ніж народ учителів; У нього кожне слово – це перлина, це праця, це натхнення, це людина (М. Рильський).

5. Якщо ви не вмієте відчувати радість дитини і її силу, то повинні знати, що найвища радість – це радість переборених труднощів, досягнутої мети, розкритої таємниці. (Я. Корчак).

3. Визначте власні й загальні назви. З’ясуйте написання власних назв.

Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Великий

Державний герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба та Герба Війська Запорізького законом, що приймається не менше як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Головним елементом великого Державного герба України є Знак Княжої Держави Великого (малий Державний герб України).

Державний Гімн України – національний гімн на музику М.Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менше як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Столицею України є місто Київ.

(Із Конституції України)

4. Випишіть слова, які перейшли з однієї частини мови в іншу. Поясніть.

1. Ой, зима! Біжить, регоче біло, бубонами брязкає в степу... Вам усе на світі зрозуміло? Просвітить, премудрі, недозрілу душу мою, зрячу і сліпу! (В. Симоненко). 2. І над водою і над гаєм – кругом як в усі, все мовчить (Т. Шевченко). 3. У щастя людського два рівних є крила троянди й виноград красиве і корисне (М. Рильський). 4. У мрії все рівне: й сьогодні, й минуле, і щастя, і вічність, і мить (В. Сосюра). 5. Живий про живе й думає. 6. Сміливого й куля не боїться (Народна творчість). 7. І прописні істини потребують часом, щоб їх нагадували (М. Рильський).

5. Розподіліть подані іменники на групи: а) що вживаються лише у множині, б) що вживаються лише в однині.

Канікули, оглядини, обжинки, квасолиння, піжмурки, ворота, ножиці, закоханість, комашня, мушва, лахміття, Афіни, рідня, носилки, сум, егоїзм, доброта, ночви, вила, сіни, шахи, оплески, учительство, верб'я, селянство штани, нари, рань, консерви, шовк, кисень, вугілля, сталь, тиша, руда, масло ліки, дрова, вершки, солодоші, обідки, висівки, глибінь, дружба, виховання, дріжджі, помії, любов, радість, краса, прянощі, поминки, входи́ни, іменини, Прилуки, Гімалаї, Піренеї, Чернівці, заздро́щі, мудро́щі, прикро́щі, городина, старостат, агентура, студентство, павутиння, ластовиння.

6. Запишіть збірні іменники. Доберіть слова спільного кореня, які мають обидві форми граматичного числа — однини і множини. Виділіть суфікси, за допомогою яких утворюються збірні іменники.

Зразок: Вороння — ворона — ворони.

Павутиння, козацтво, віття, листя, студентство, лозняк, птаство, робітництво, піхота, рідня, мушва, гілля, ганчір'я, агентура, коріння, березняк, юнь, молодь, людство, жінота.

7. Знайдіть у реченнях збірні іменники. З'ясуйте засоби їх творення.

1. Здоровенний дуб розлігся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно під ним. 2. Коріння спліталось у клубки і повзло по горах, мов гадюки (М. Коцюбинський). 3. Поникли береги осінні, дерева гаснуть, мов свічки, та в ясно-сивім павутинні летять маленькі павучки (М. Рильський). 4. І літо минуло, і осінь приспіла і листям пожовклим всі стежки покрила (Л. Глібов). 5. Спливло життя, як листя за водою (Л. Костенко).

8. Визначте рід поданих іменників. На основі яких семантичних, морфологічних або синтаксичних ознак ви відносите кожен іменник до певного роду?

Коріння, дріб, насип, біль, тополя, бурлак, степ, бурлака, вояк, вояка, хід, хода, барліг, барлога, продаж, продаж, роботяга, ручище, серпанок, плакса, бродяга, роззява, незнайко, рись, зернина, малятко, нероба, носище, діаспора, біль, бандура, симпатяга, пальто, Сибір, хлопчисько, продаж, дівча, лапище, вітрище, дубище, полин, путь, гарбузиння, суддя, ножище, вовчище, кір, голова, собака, ступінь.

9. Розподіліть іменники за типами відмінювання (I, II, III і IV відміни). Виділіть іменники, які не входять до жодної з відмін, з'ясуйте чому.

Серпанок, кетяг, наснага, резюме, колега, хаща, імідж, пальто, горнятко, степ, честь, бідолаха, живопис, мадонна, маестро, біль, Тбілісі, Карпати, печиво, вартовий, велич, вечорниці, павутиння, горіння, дворище, рагу, деревце, заміжжя, зелень, колібрі, їзовий, каліка, канікули, княжа, козенячко, козля, лапище, лібрето, ліки, лоша, метраж, м'якуш, плач, путь, радіо, скатертина, юність, курча.

10. Визначте рід поданих іменників. Якими правилами ви керувалися?

Торнадо, салямі, івасі, путасу, сироко, гінді, попурі, Сочі, леді, метро, міс, Ріо-де-Жанейро, інтерв'ю, цеце, броколі, пюре, місіс, аташе, поні, колібрі, алібі, мадам, танго, Кармен, сентимо, Оріноко, Калахарі, кашпо, фрикасе, шосе, тріо, шимпанзе, пюре, фламінго.

11. Провідмінійте слова *мама, мати, Богородиця, мадонна*. Розкрийте сферу вживання цих слів. Пригадайте, у яких творах українських митців оспівано образ матері.

12. У поданих реченнях з'ясуйте відмінки іменників та засоби їх вираження.

Розпочнемо мову про найдорожче нашому серцю слово – *матір*. Від Шевченка українська поезія протягом віків співала і співає величальну пісню матері. Бо ж у матері втілюється уся краса світу, його сонячність, безмежність, життєдайність і незбагненність. Мати вчила і вчить нас. У кожної людини стоїть вона початком життєвого шляху, початком доброти і совісті. Перше слово людської чистоти, яке ми вимовляємо, - мати. Вона подарувала нам життя, навчила говорити і запалила у серці вічне світло пісні. Тому з образом матері пов'язано усе найдорожче нашій душі. Це рідний дім, яблуні і вишні у цвіту, журлива річечка, запашний луг – усе те, що зветься Батьківщиною. Народ опоетизував матір у словах *мама, мамонька, мамочка, мамуня, мамуся, мамусечка, матінка, матіночка, матуся, матусечка...* У цих слова бринить ніжний сум, наші святощі, вічність матері (І. Р. Вихованець).

13. Запишіть речення, вживаючи іменник *мати* у потрібному відмінку.

1. Говорять, що (мати) сльози гарячі і тверде, міцнеє каміння проймають (Л. Українка). 2. Рідна (мати) моя, ти ночей не доспала...(А. Малишко). 3. Листку подібний над землею, що вітер з дерева зрива, хто мову (мати) своєї, як син невдячний забува (В.Сосюра). 4. Там (мати) добрую мою ще молодую у могилу нужда та праця положила. 5. На милосердіє твоє, все упованіє моє на тебе, (мати) возлагаю. 6. У нашій раї на землі нічого кращого немає, як тая (мати) молодая з своїм дитяточком малим. 7. Ми одної (мати) діти, всі ми слов'яни. Благословенна в женах, Святая праведная (мати) Святого сина на землі! Не дай в неволі пропадати (Т. Шевченко).

14. Випишіть іменники. Визначте відмінок, відміну і групу відмінювання. Запишіть парадигми виділених слів.

1. Як на ті **чорнобривці** погляну, бачу матір стареньку, бачу руки твої, моя мамо, твою ласку я чую, рідненька. 2. Хіба забудеться для мене священна матері **любов**, її душі тепло щоденне, що зігриває знов і знов, де б я не був, куди б не йшов, вона в трудах завжди зі мною, як сонце з доброю весною (М. Сингаївський). 3. За тобою завше будуть мандрувати очі материнські і білява хата (В. Симоненко). 4. І на тім рушникові оживе все знайоме до **болю**: і **дитинство**, й розлука, й твоя материнська любов (А. Малишко). 5. Ти наше диво калинове, кохана материнська мово! (Д. Білоус). 6. Привітай же, моя **ненько**, моя Україно, моїх діток нерозумних як свою дитину (Т. Шевченко).

15. Поділіть на групи подані іменники 2 відміни. Запишіть їх у формі родового, орудного відмінка однини та називного відмінка множини. Зверніть увагу на місце наголосу у цих словах.

Комп'ютер, диктор, актор, кобзар, донор, муляр, футляр, командир, пустир, календар, каменярь, лікар, бульвар, ректор, сухар, Ігор, лектор, комар, ледар, повістяр, двір, звір, Назар, снігур, дар, вівчар, екзаменатор, базар, жир, мундир, офіцер, договір, бібліотекар, папір, інженер, гончар, інструктор, господар, бондар, професор.

16. Запишіть іменники у кличному відмінкові, виділяючи закінчення. Визначте відміну і групу відмінювання іменників.

Любов, край, мама, мати, доня, син, вчитель, бабуся, радість, гай, Мар'ян, друг, козак, Дніпро, країна, Вітчизна, земля, доле, надія, редакція, матуся, мати, бабуся, Галя, батько, синок, синочок, супутник, Олег, Людвіг, дід, Василь, знавець, боєць, лікар, кобзар, Ігор, Петро, президент, професор, Київ, Львів, хлопець, жнець, піснярь, Андрій, Дорош, Довбуш, юність.

17. Запишіть подані слова українською мовою, добираючи до них відповідні прикметники. Визначте рід іменників в українській і російській мовах.

Запись, рысь, тюль, живопись, Сибирь, корь, накий, человек, собака, адрес, степень, величие, боль, дробь, степь, россыпь, ступень, дверь, корь, рояль, пианино, кофе, сыпь.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. У поданому тексті підкресліть іменники. Визначте їх предметне значення, морфологічні ознаки і синтаксичну роль.

Пригадаймо такі слова, як „оксамит”, „перла”, „намисто”, „рушник”, „хустка”, „знамено”... Кожне слово має свій сенс, свою красу. У мене особисто народжується велике почуття радості при згадці таких слів, як „світанок”, „сонячний промінь”, „весняний струмок”, „голуба далечінь”, „блакитна височінь”... А скільки таких слів існує і за кожним – глибинна суть і краса! (В. Сухомлинський).

2. Запишіть 10 прислів'їв чи приказок, у яких простежується явище переходу слів з однієї частини мови в іншу.

3. Подані іменники, які вживаються тільки в однині, запишіть групами: назви рідин; сипучих речовин, страв; кушів, злаків; мінералів, металу; збірних понять; узагальненої дії, стану; узагальненої ознаки, властивості; власні назви; пори року та ін.

Щастя, жито, егоїзм, сум, радість, вишняк, молоко, золото, ліщина, Туреччина, відпочинок, літо, мед, тюлька, ніжність, ситець, солома, щедрість, гайвороння, Тибет, сором'язливість, привід, селянство, цукор, сталь, велич, біль, терпіння, молодь, гречка, смородина, жито, квасолиння, олія, Київ, смола, кава, юшка, пісок.

4. Назвіть лексико-граматичні розряди іменників (власні і загальні, істоти і неістоти, конкретні й абстрактні, збірні, речовинні). З'ясуйте, як граматично розмежовуються категорії істот і неістот в українській мові.

1. Слова – полова, але вогонь в одежі слова – безсмертна фея, правдива іскра Прометея (І. Франко). 2. З багатьох античних міфів на мене чи не найбільше враження справляв міф про людинолюбця Прометея, який ніби вкрав у богів вогонь, щоб передати його людям, і міф про Ікара, першу людину, що знялась на крилах у небо (Б.Антоненко-Давидович). 3. Здавалося хвилинами, що сонце, осередок світу та життя, сховалося сьогодні між мереживо гілок і листя яблунь, груш і черешень, щоб зробити осередком справжнього духовного життя і людяності та душевного тепла і молодечого захоплення цю русяву істоту, яка себе називала мавкою (О.Туринський).

5. Від поданих іменників утворіть збірні. Виділіть суфікси, за допомогою яких вони утворилися.

Чумаки, ганчірки, діти, ворони, піхотинці, собаки, дуби, вишні, агенти, офіцери, миші, татари, корені, потомки, гілки, секретарі, селяни, комарі, брати, апарати, жінки, студенти.

6. Визначте рід іменників, його ознаку. Доберіть прикметники до іменників за змістом.

Ретуш, пара, вугілля, підпис, насип, рояль, степ, кір, продаж, накип, ступінь, біль, ярмарок, Сибір, полин, тополя, мозоль, запис.

7. Випишіть іменники у кличному відмінку. Визначте структуру та спосіб вираження звертання.

1. Земле рідна, о, чим далі ти від мене, тим дорожча (Д.Павличко). 2. О люди! люди небораки, нащо здалися вам царі? Нащо здалися вам псарі? Ви ж таки люди, не собаки! 3. Ой по горі роман цвіте, долиною козак іде. Та в журби питається: „Де ж та доля пишається?” (Т. Шевченко). 4. Ой ти, дівчино, з горіха зерня, чом твоє серденько — колюча терня? (І. Франко). 5. Ой ти, дівчино, червона калино, мені на тебе дивитись мило! Ой ти, дівчино, повная роже, мені на тебе дивитись гоже! (Народна пісня).

8. Подані в дужках іменники запишіть у кличному відмінку. Поясніть написання закінчень.

1. Ой не шуми, (луг), зелений (байрак). Скажи мені правду, мій добрий (козак). 2. Ой чого ти, (дуб), на яр похилився. 3. Ой, (дівчина), шумить гай. 4. (Галя), серце, (рибка) моя. 5. На тобі, (небіж), що мені негоже (Нар. творчість). 6. (Мрія), не зрадь!.. Я так довго до тебе тужила (Л. Українка). 7. (Україна), ти для мене диво (В. Симоненко). 8. Я люблю тебе, (друг), за те, що в очах твоїх море синіє, що в очах твоїх море цвіте, мою душу голубить і гріє. 9. Не стелись (туман), не шуміть, (тополя), не печальте очі, ви берізки голі!

9. Виписати іменники IV відміни, провідміняти два іменники, що мають у непрямих відмінках суфікси -ат(-ят) і -єн.

Лебідь, дитя, ягнятко, плем'я, оленятко, хлопчик, хлоп'я, ім'я, волосся, курча, поняття, завзяття, ягня, дитятко, курчатко, лоша.

10. До поданих слів доберіть іменники IV відміни із значенням назв малих щодо віку істот. Поставити їх у Р.в., Д.в. і О.в.

Ведмідь, голуб, курка, лис, заєць, індик, вовк, їжак, білка, сорока, мавпа, чайка, коза, гуска, галка, миша, слон.

11. Запишіть іменники у Р.в., визначте закінчення.

Двері, ножиці, чари, обценьки, граблі, Чернівці, оглядини, гроші, висівки, Ромни, переговори, духи, макарони, лещата, дрова, сани, Альпи, штани, вечорниці, досвітки, радощі, Гімалаї, вила, терези.

12. Подані іменники запишіть у родовому відмінку однини. Виділіть закінчення. Перевірте правильність написання за орфографічним словником.

Виняток, дефіс, листопад, звіт, телефон, вальс, овес, каталог, абзац, престиж, вогонь, морж, уривок, запис, знак, інтерес, клин, коридор, розум, Харків, плач, Єгипет, стіл, мотор, лісок, хліб, борщ.

13. Виконайте морфологічний аналіз іменників за поданою нижче схемою.

1. З **жита** раптом виринає Русалка Польова: зелена осінь на її просвічує де-не-де крізь **плащ** золотого **волосся**, що вкриває всю її невеличку **постать**; на голові синій **вінок** з **волошок**, у волоссі заплутались рожеві квітки з **куколю**, **ромен**, березка (Л. Українка).
2. Згадайте в поспіху вагона, в невідворотності зникань, як рафаелівська **мадонна** у вічі дивиться **вікам**! (Л. Костенко).

Схема морфологічного розбору іменника

1. Аналізована словоформа.
2. Початкова форма.
3. Назва загальна чи власна.
4. Назва істоти чи неістоти.
5. Значення: конкретне (предметне, речовинне, збірне, одиничне) чи абстрактне.
6. Рід, засоби його вираження.
7. Число, засоби його вираження.
8. Відміна і група.
9. Відмінок, засоби його вираження.
- 10.Словотвірний аналіз.
- 11.Синтаксична роль.

Тема 4 Прикметник. Займенник. Числівник

Теоретичні питання

1. Загальна характеристика прикметника як частини мови. Повні і короткі прикметники. Лексико-граматичні розряди прикметників.
2. Ступені порівняння якісних прикметників. Поділ прикметників на групи. Особливості відмінювання.
3. Місце займенника у традиційній класифікації частин мови. Розряди займенників за значенням. Морфологічний склад займенників.
4. Відмінювання займенників. Перехід займенників в інші частини мови. Явище прономіналізації. Вживання і написання займенників.
5. Числівник. Розряди числівників за значенням і граматичними ознаками: Відмінкові парадигми кількісних числівників.
6. Особливості написання і наголошування числівників.

Рекомендована література

1. Сучасна українська літературна мова. Морфологія /За ред. І. К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1969. - С.265-284.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. - К.: Вища шк., 1972. - С.290-300.
3. Сучасна українська літературна мова /За ред. М. Я.Плющ. — К.: Вища шк., 1994. - С.247-254.
4. Сучасна українська мова /За ред. О. Д. Пономарева. — К.: Либідь, 1997. — С.162-166.
5. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис. — К.: Вища шк., 1989. — С. 111—114.
6. Сучасна українська літературна мова /За ред. А. П. Грищенка. — К.: Вища шк., 1997. - С.393-403.
7. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. – Вища шк., 2007. – С.425-476.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. У поданих реченнях з'ясуйте морфологічні ознаки прикметників. Випишіть прикметники разом з іменниками, з якими вони узгоджуються.

1. Жити серед людей – все одно, що ходити в казковому саду, де навколо тебе найтонші пелюстки квітів з тремтячими краплинами роси, і треба так іти і так доторкуватися до квітів, щоб не впала жодна крапля (В. Сухомлинський). 2. Слово – це діамант: то сяє й сміється, то обернеться мутною сльозою, то виблискує яскраво-гнівно або лукаво, спокійніше з добротою, то спалахне, мов зірка провідна, яка

народжує надії, мрії, сподівання, або веселкою заграє й так бадьоро запалає, неначе вабить, і кличе, і навіть надихає (Г. Косинка). 3. Я ніскільки не сумніваюсь у тому, що однією з причин загальної неуспішності, відставання багатьох учнів є вбога, примітивна мова в дитинстві й ранній юності – в роки, коли формується людина, коли утверджуються її пізнавальні і творчі можливості (К. Ушинський).

2. Із поданого тексту випишіть якісні прикметники. З'ясуйте їх лексико-граматичні і словотвірні особливості.

Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (В. Сухомлинський).

3. Випишіть прикметники. Визначте граматичні категорії роду та відмінка. З'ясуйте явища переходу слів з однієї частини мови в іншу.

1. Помилялись не тільки люди, помилялись навіть святі. Згадайте: Ісус від Іуди мав останній цілунок в житті. 2. Бо ти на землі – людина, і хочеш того чи ні – усмішка твоя – єдина, мука твоя єдина, очі твої – одні (В. Симоненко). 3. Нам треба найретельніше дбати про те, щоб, обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більш того – неоціненний скарб, по недбалству не натрапити на щось подібне і мнине, що називається підлесником (Г. Сковорода).

4. Визначте, які форми мають прикметники у поданих реченнях. У якому роді та відмінку вживаються короткі форми прикметників? Розкрийте стилістичні функції та сферу вживання таких коротких та повних форм.

1. Говорять, що матері сльози гарячі і тверде, міцнеє каміння проймають. 2. Слово, моя ти єдина зброє, ми не повинні загинуть обоє. 3. Ти прекрасна, вечірня зоре (Л. Українка). 4. Сивий віл випив води повен двір. 5. Пливе човен води повен. 6. Чорнії брові, карії очі, темні, як нічка, ясні, як день. 7. Зеленеє жито, зелене, хорошії гості у

мене... (Нар. творчість). 8. Якби то далися орлині крила, за синім би морем милого знайшла. 9. Зоре моя вечірняя, зійди над горою, поговорим тихесенько в неволі з тобою (Т. Шевченко). 10. І стеляться обрії милі, і вечір в ясній далині, і карії очі, і рученьки білі ночами насняться мені (А. Малишко).

5. Які форми прикметників вживаються у сучасній українській літературній мові? Розкажіть про вживання коротких форм прикметників. Від поданих прикметників утворіть короткі та повні (стягнені і нестягнені) форми за таким зразком: **зелений – зелен клен, зелені луки, зеленії поля.**

Ясний, дрібний, повний, славний, молодий, срібний, веселий.

6. Утворіть форми вищого ступеня порівняння прикметників. З'ясуйте, чому не всі прикметники утворюють ступінь порівняння. Перевірте за іншими ознаками їх належність до розряду якісних.

Білявий, буланий, гороховий, старезний, густий, оранжевий, густий-прегустий, темно-сірий, карий, гнідий, вузький, кремовий, ультрамодний, каштановий, дорогий, німий, завеликий, шоколадний, терпкуватий, поганий, товстелезний, важкий, високий, чистий, голий, синенький, білявий, прадавній, ультрамодний, презлющий.

7. Утворіть від поданих прикметників присвійні прикметники, запишіть їх у називному відмінку однини чоловічого роду і називному відмінку однини середнього роду.

Тимофій, тітка, Василь, Матвій, Параска, дід, теща, Соломія.

8. У наведених словосполучах визначте лексико-граматичні розряди прикметників.

Піщаний берег, козяча борідка, риб'ячі очі, бронзовий загар, кришталева совість, зміїна усмішка, вступний іспит, залізний плуг, залізний протест, солом'яний чуб, гнідий кінь, ведмежа шуба, ведмежа послуга, ведмежа голова, соболині брови, блідо-голубе небо, Чорне море, чорні дні, важка промисловість, кров'яний тиск, мідне обличчя, лебединий пух, лебедина пісня, лебедина вірність.

9. Доберіть до поданих прикметників відповідні іменники. Поясніть, вставляючи пропущені букви, правопис ненаголошених **е, и** у прикметниках (дієприкметниках). Визначте розряд прикметників за значенням.

Кр...слатий, п..л..хатий, пр...освящений, плom..нистий, пр..булий, бл..скучий, тр...вожний, хр..стіянський, в..редливий, пол..новий, к...рпатий, м...рзенний, пр...вабливий, ч...пурний, б...нтежний, греб...нястий, пр...кордонний, випл..каний, х...мерний, пром..нистий, с...рпанковий, л..вадний, п...люстковий, пр...вільний, т...ндіний, пр..гожий, пр...подобний, пр..зидентський, пр..зирливий, м...двняний.

10. Замість крапок поставте пропущені букви. Поясніть написання закінчень слів в орудному відмінку.

Колюч...ю ожин...ю, пахуч...ю конюшин...ю, родюч...ю земл...ю, балакуч...ю тещ...ю, сипуч...ю саж...ю, дрімуч...ю пушч...ю, весел...ю вдач...ю, оранжев...ю фарб...ю, цікав...ю історі...ю, відом...ю притч...ю, гусяч...ю шкір...ю, заяч...ю душ...ю, козяч...ю борідк...ю, риб'яч...ю луск...ю, вовч...ю шуб...ю, гречан...ю каш...ю, абсолютн...ю тиш...ю, найбільш...ю площ...ю, тяжч...ю нош...ю, дорожч...ю пропаж...ю, вужч...ю стежин...ю, нижч...ю гор...ю.

11. Перекладіть українською мовою словосполучення із прикметником **жорсткий**.

Жесткий волос, жесткий контроль, жесткая вода, жесткие условия, жесткая одежда, жесткий график, жесткая кожа, жесткая ткань, жесткая конструкция, жесткий вагон, жесткое мясо, жесткий срок.

12. З'ясуйте значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль займенників.

1. Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходить подібне кохання. В день такий розцвітає весна на землі і земля убирається зрання... 3. Ночі ті, та гітара й жоржини, може, сняться тепер і тобі... Сині очі в моєї дружини, а у тебе були голубі (В. Сосюра). 3. Це, мабуть, - та любов, що землю зігріває, яка винагород не знає за тепло, і затишку собі ніколи не шукає, яка тому й живе, щоб знищувати зло (В. Колодій). 4. Мені здається, - може, я не знаю, - було і буде так

в усі часи: любов, як сонце, світу відкриває безмежну велич людської краси. 5. Є в коханні і будні, і свята, є в ньому і радість, і жаль, бо не можна життя захвати, за рожеву ілюзій вуаль (В. Симоненко).

13. У поданих реченнях знайдіть числівники. До якого розряду вони належать. Яку синтаксичну роль вони виконують?

1. Два метелики білих, один за другим, злітають звідкись на тихі трави, як черешневий цвіт... (М. Коцюбинський). 2. Бувають, може, й кращі голоси, але такого другого немає (Л. Костенко). 3. Як одна біда йде, то й другу за собою веде. 4. Скільки я знаю мов, стільки разів я людина. 5. Коли бачиш у людині недоліки, пам'ятай, що у тебе їх декілька (Народна мудрість). 6. Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежин, є тисячі ланів, але один лиш мій (В. Сосюра).

14. Розподіліть подані числівники на розряди за значенням. Із виділеними числівниками складіть речення.

Чимало, сто перший, **двійко**, **кількасот**, вісім, дев'яностий, сімсот один, **обоє**, тринадцять, п'ятнадцятеро, троє, сороковий, півторастий, одна друга, мільярдний, нуль цілих дві треті, тисяча, **четвірko**, дві сьомі, кілька, **обидва**, п'ятсот, третій, півтори

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Випишіть із поданих речень прикметники. З'ясуйте розряди прикметників. Від якісних прикметників утворіть вищий ступінь порівняння.

1. Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходить подібне кохання. В день такий розцвітає весна на землі і земля убирається зрання... 2. Ночі ті, та гітара й жоржини, може, сняться тепер і тобі... Сині очі в моєї дружини, а у тебе були голубі (В. Сосюра). 3. Мені здається, - може, я не знаю, - було і буде так в усі часи: любов, як сонце, світу відкриває безмежну велич людської краси є в коханні і будні, і свята, є в ньому і радість, і жаль, бо не можна життя захвати, за рожеву ілюзій вуаль (В. Симоненко). 4. Ти наше диво калинове, кохана материнська мово! (Д. Білоус). 5.

2. Утворіть від поданих прикметників вищий і найвищий ступінь порівняння. Виділіть суфікси. Які прикметники не утворюють ступінь порівняння?

Вузький, вороний, дужий, каштановий, чорнявий, синенький, густий-прегустий, лимонний, мудрий, карий, жонатий, гарний, товстий, ультрамодний, дорогий, широкий, досконалий, легкий.

3. Знайдіть приклади переходу прикметників з одного розряду в інший: присвійних — у відносні і якісні; відносних — у якісні. Поясніть значення виділених слів.

1. Одягся ліс у шати золотисті, вже й осінь на баскому мчить коні... (О. Донченко). 2. Небо в'яне просинь, і мете, мете жовтокоса осінь листя золоте (В. Сосюра). 3. Ніч темна людей всіх потомлених скрила під чорні, широкії крила. 4. То шумів зелений лист, то в вінку мінився злотом ряст зелений, то золотим дощем лились пісні. 5. І дрібнесенькі світляні блиски грали, як леліточки, по темній бронзовій правій щоці (Л. Українка).

4. Від поданих прикметників утворіть повні (стягнені і нестягнені) форми, добираючи відповідні іменники. Яке закінчення мають повні прикметники нестягненої форми?

Зразок: Високий – висока дівчина, високая тополя.

Карий, хороший, червоний, просторий, темний, добрий, розкішний, чорнявий, синій.

5. Випишіть із тексту прикметники, визначте їх розряд за значенням, групу відмінювання, рід, число, відмінок.

1. Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти їх і вздовж, і вшир, і впоперек; де тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське, про бої та чвари... (П. Мирний). 2. Люблю я осінні квіти, прощальну красу вечорів, і сині оголені віти, і вітру холодного спів (В. Сосюра). 3. Привітай же, моя ненько, моя Україно, моїх діток нерозумних як свою дитину (Т. Шевченко).

6. Утворіть від поданих прикметників форми ступенів порівняння.

Тихий, синюватий, премудрий, весняний, довжелезний, карий, гіркий, бурштиновий, поганий, дрібнюсінький, лисий, жонатий, дешевий, німий, каракулевий, кисло-солодкий, білявий, швидкий, лимонний, ультрамодний, ясно-жовтий.

7. Випишіть прикметники, визначте розряд за значенням. Поясніть орфограми.

Зуп...німося перед красою в...сняного бузку з в...ликими ро...кішними волот...ями світло-фіолетового духм...яного квіту. Поглян...мо на волошку, що, чарівна і радісно-сумовита, заховалася в житі, щоб не чути тихого прокл...ону хлібороба за її бур...янову вдачу. Проте і зі своєї схованк... вона перемовляєт...ся з сонцем і співає хвалу жи...тю. За те ми волошку любимо і зачарован... нею. Хіба ж дивно, що від назв бузок і волошка утворе...ні слова бу...ковий і волошковий, які зв...личують ві...тінки фіолетової і син...ої барв? У ц...х словах бр...нить нездола...ність пр...роди і краси рідної з...млі (І. Вихованець).

8. Із поданих речень випишіть прикметники. Виконайте морфологічний розбір прикметників за поданою нижче схемою.

1. Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах (О. Довженко).

2. Подивися в таку пору на небо мальоване, закидане по самі вінця лебединими хмарами, крізь які пробивається голубінь, поглянеш на землю милу, свіжо-свіжо зав'яну м'яким, із сонячною росою снігом, що подзвонює першими блакитними струмками, - і не знаєш, де починається і де закінчується білий нерозв'язний всесвіт і де ти знаходишся в ньому (М. Стельмах).

Схема морфологічного аналізу прикметника

1. Записати слово.
2. Визначити його частиномовну належність і початкову форму (називний відмінок однини чоловічого роду).
3. Встановити лексико-граматичний розряд: якісний, відносний, присвійний, відносно-якісний, присвійно-якісний, присвійно-відносний.
4. Визначити ступінь порівняння і форму: повна (стягнена чи нестягнена) чи коротка (для якісних прикметників).
5. Визначити граматичні категорії: рід (тільки в однині), число, відмінок.
6. Вказати групу відмінювання: тверда чи м'яка.
7. З'ясувати синтаксичну роль.

9. У поданих реченнях виділіть займенники, визначте їх розряд за значенням, вкажіть морфологічні ознаки.

1. О мови українська! Хто любить її, той любить мою Україну (В.Сосюра). 2. Удалині летять високо журавлі над ними і співами вторують їм своїми. 3. Усі ми любимо нашу співучу та дзвінку українську мову. Та це аж ніяк не означає, що нам є чужими чи далекими мови інших народів (П. Тичина). 4. Про людей слід судити з того, в чім вони мали успіх, а не з того, в чім вони зазнали невдачі (О. Довженко). 5. Молодий той, хто не знає спокою, хто не поспішає на відпочинок... (М. Стельмах). 6. Нема нужденнішої на землі людини, яка нікого в житті не любить (І. Драч).

10. Перепишіть речення, вибираючи з дужок потрібні форми особових займенників 3-ї особи.

Дивувалася зима, як посміли на сніг проклянутись квіти запахущі, дрібні? І дунула на (їх, них) вітром з уст льодяних, і пластом почала сніг метати на (їх, них)... І найдужче над тим дивувалась зима, що на цвіт той дрібний в (її, неї) сили нема (І.Франко).

11. Запишіть, знімаючи ризик. Пояснити правопис неозначених займенників.

Аби/хто, аби/що, аби/який, де/хто, де/що, де/який, де/чий, хто/небудь, що/небудь, чий/небудь, скільки/небудь, будь/хто, будь/у/кого, будь/який, казна/що, хтозна/кому, казна/в/чому.

12. Визначте лексичне значення, морфологічні категорії і синтаксичні функції займенників.

1. Сама від себе ще така далека, немов оце приніс мене лелека та й опустил у жоржинах на тих ранкових росяних стежинах. 2. Чиясь край шляху плаче наречена. Там вийшли всі — і немічні, й малі. І тільки я до цього непричетна. Я зайва людям на своїй землі. 3. Аж ось де прихилю я свою втому за стільки довгих днів, за стільки довгих літ (Л. Костенко).

13. Підкресліть займенники, визначте відмінок та синтаксичну функцію.

1. Не співайте мені сеї пісні, не вражайте серденька мого. 2. Дяка щира тобі, ніченько-чарівниченько, що закрила ти моє личенько! І вам, стежечки як мережечки, що вели мене до березочки. 3. Мені

осіння ніч короткою здається. (Л. Українка). 4. Ніхто не міряв серця глибочінь, ніхто не знає меж його, ні краю (А. Малишко). 5. У всякого своя доля і свій шлях широкий (Т. Шевченко). 6. Зіграй мені мелодію любові, ту, без котрої холодно словам. 7. Притихли люди, знітилися свідки, сльозина блисла у якоїсь тітки (Л.Костенко).

14. Визначте, яким членом речення виступають займенники у поданих реченнях. До якого розряду вони належать? З'ясуйте вживання займенників у ролі сполучних слів.

1. Хто правду любить, той наш брат. 2. Я в серці маю те, що не вмирає. 3. Хто не жив посеред бурі, той ціни не знає силі (Л.Українка). 4. Ми працюємо любимо, що в творчість перейшла, і музику палку, що ніжно серце тисне. 5. Мій Києве! Нема туманів, які б не розійшлися над тобою... (М. Рильський). 6. Хто бідному дає, той вдесятеро придбає (Нар. творчість). 7. Історія народів учить, що та держава велична, в якій велична мала людина. (О. Довженко). 8. Це, мабуть, - та любов, що землю зігріває, яка винагород не знає за тепло, і затишку собі ніколи не шукає, яка тому й живе, щоб знищувати зло (В. Колодій).

15. Розкрийте зміст висловів. Випишіть займенники, визначте розряди за значенням. Виконайте морфологічний розбір займенників.

1. Коли бачиш у людей недоліки, пам'ятай, що у тебе їх декілька. 2. Тільки той не помиляється, хто ні до чого не торкається. 3. Хто не додержує свого слова, той сам себе зневажає. 4. Не хвали сам себе, хай тебе інші похвалять. 5. Чого в молодості навчишся, те на старість як знайдеш. 6. Скільки голів, стільки й умів. 7. Дорого цінується те, що робиться вчасно. 8. Не поспішай посміятись з іншого: сьогодні ти смієшся з нього, а завтра – він з тебе.

Схема морфологічного аналізу займенника

1. Записати слово. Визначити його частиномовну належність та початкову форму.
2. Встановити розряд за значенням: особовий, особово-вказівний, зворотний, присвійний, означальний, вказівний, питальний, відносний, неозначений, заперечний.
3. Вказати групу за співвідношенням з іншими частинами мови: з іменником, прикметником, числівником.
4. Визначити граматичні категорії: рід, число, відмінок.
5. З'ясувати синтаксичну роль.

16. Запишіть іменники у потрібній відмінковій та родовій формі з числівниками **півтора, півтори, обидва, обидві**.

Кімната, центнер, село, яблуко, кошик, плем'я, тонна, журнал, город, клас, копа.

17. Визначте синтаксичну роль числівників (підкресліть як член речення).

1. Одна голова добре, а дві краще. 2. Сім раз відмірай, а один раз – відріж. 3. Покірне телятко двох мамок ссе. 4. Де двоє б'ються, третій не мішайсь. 5. Сім раз відмірай, а один раз – відріж. 6. Семеро одного не ждуть. 7. Один з сошкою, а семеро з ложкою. 8. За одного битого двох небитих дають (Народна творчість).

18. Поставте наголос у числівниках, виконайте їх повний морфологічний розбір за вказаною нижче схемою.

1. Два метелики білих, один за другим, злітають звідкись на тихі трави, як черешневий цвіт... (М. Коцюбинський). 2. Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежин, є тисячі ланів, але один лиш мій (В.Сосюра).

3. Як одна біда йде, то й другу за собою веде. 4. Коли бачиш у людині недоліки, пам'ятай, що у тебе їх декілька. 5. Скільки я знаю мов, стільки разів я людина (Народна мудрість.)

Схема морфологічного розбору числівника

1. Аналізована словоформа.
2. Початкова форма.
3. Розряд і група за значенням.
4. Група за будовою.
5. Рід, засоби його вираження.
6. Число.
7. Відмінок, засоби його вираження.
8. Наголос (сталий чи змінний), його місце.
9. Синтаксична роль.

Тема 5 Дієслово. Прислівник. Службові частини мови

Теоретичні питання

1. Значення, граматичні ознаки дієслова. Система дієслівних форм. Безособові дієслова. Предикативні форми на *-но*, *-то*.
2. Дієприкметник. Творення та написання дієприкметників. Перехід дієприкметників у прикметники й іменники.
3. Дієприслівник. Творення та написання дієприслівників. Перехід дієприслівників в інші частини мови.
4. Прислівник як самостійна частина мови. Розряди прислівників, за походженням і способом творення. Розряди за значенням.
5. Ступені порівняння прислівників. Явище адвербіалізації. Написання прислівників. Загальне поняття про категорію стану.
6. Службові частини мови.
7. Вигук.

Рекомендована література

1. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І. К. Білодіда. -К.: Наук. думка, 1969. - С. 296-423.
2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. - К.:Либідь, 1993. - С. 157-242.
3. Гнатюк Г. М. Дієприкметник в українській літературній мові. - К.: Наук. думка, 1982. - 238 с.
4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. - К.: Вища шк., 1972. - С.364-370.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. - К.: Вища шк., 1997. - С.403-407, 434-445.
6. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. — К.: Вища шк., 1983. - С. 179-188.
7. Соколова С.О. Час та його відображення в граматичних категоріях дієслова // Мовознавство. - 1995. - № 4-5. - С 11-17.
8. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. – Вища шк., 2007. – С.505-525.

Вправи і завдання для виконання в аудиторії

1. Поясніть стилістичне використання коротких дієслівних форм. Випишіть коротку форму дієслова. Доберіть до неї повну форму. Визначте вид і спосіб.

1. Листку подібний над землею, що вітер з дерева зрива, хто мову матері своєї, як син невдячний забува. 2. Облітають квіти, обриває вітер пелюстки печальні й розкида кругом (В. Сосюра). 3. Зорі сяють.

Серед неба горить білолиций. Верба слуха соловейка, дивиться в криницю. 4. Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос – більш нічого. А серце б'ється - ожива, як їх почує! (Т. Шевченко). 5. Бува, навчають хлопчаків зелених, коли в життя виводять із осель, що справжнє щастя – то синиця в жмені і що дурниця – в небі журавель (Б. Олійник).

2. Повторіть за правописом написання частки **не**. Запишіть речення. Поясніть написання **не**, розкриваючи дужки.

1. Пишіть листи і надсилайте вчасно коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли (не) має часу і коли навіть ні про що писати (Л. Костенко). 2. І (не) має маленьких людей – є лиш душі малі (В. Коротич). 3. (Не) має на світі нічого страшнішого за (не) людських людей (І. Жиленко). 4. Життя (не) має ціни, а воля дорожча за життя. 5. Хто розуму (не) має, тому й коваль не вкує. 6. Хто нічого (не) робить, той ніколи (не) має часу. 7. Та немає тяжче, та немає важче, як на чужині (Народна творчість). 8. Ніхто (не) має більшої любові, як той, хто душу поклада за друзів (Л. Українка). 9. (Не) має щастя вічного, (не)має, є вічний бій за щастя для всіх (М. Нагнибіда).

3. Випишіть безособові дієслова. Визначте лексичне значення безособових дієслів. Які з них можуть уживатися як особові. Складіть відповідні речення.

1. Було нам важко і було нам зле. І західно і східно. Було безвихідно. Але нам не було негідно (Л. Костенко). 2. Пропало, пройшло, пролетіло. Минулося, щезло, сплигло. Лишень головешками тліло. Лишень попелищем цвіло (І. Драч). 3. На літературному полі мені пощастило. 4. При повній тиші в повітрі густий гай легко затримав зібране за день тепло, і тепер звідти пашило, як з печі (М. Коцюбинський). 5. Їх нещадно підкидало й трясло. 6. Вечоріло вже, ще нижчим стало осіннє небо над перекопом (О. Гончар). 7. Чогось лихоманило мене (М. Стельмах). 8. Гості роз'їхались вже, як дніло надворі (І. Нечуй-Левицький). 9. Ну та й пече! Аж потом обливає (П. Мирний). 10. І світає, і смеркає. День Божий минає (Т. Шевченко). 11. Пахло талою водою (А. Головка). 12. Прохолодою повіяло з лісу (М. Стельмах). 13. Всі взолочено віконця (П. Тичина).

4. Від поданих дієслів утворіть форми 1 особи однини та множини. Простежте чергування приголосних. Підкресліть закінчення.

Смикати, дихати, закупити, трусити, голубити, скочити, мазати, переходити, ненавидіти, їздити, викосити, припекти, полоскати, нагородити, наздогнати, бродити, мазати, колихати, чесати, кликати, могли, світити, лазити, косити, сидіти, садити, пустити, купити.

5. Запишіть дієслова у 2 особі однини і множини теперішнього часу. Виділіть закінчення.

Рад...ш, рад...те; пропуска...ш, пропуска...те; маж...ш, маж...те; мож...ш, мож...те; колиш...ш, колиш...те; чеш...ш, чеш...те; клич...ш, клич...те; їзд...ш, їзд...те; плач...ш, плач...те; світ...ш, світ...те; пиш...ш, пиш...те; купля...ш, купля...те, фарбу...ш, фарбу...те, брод...ш, брод...те, ми...ш, ми...те; мандру...ш, мандру...те; виплачу...ш, виплачу...те.

6. У поданих словах визначте суфікси із значенням здрібнілості, пестливості, ласкавості. До якої частини мови вони належать.

Спати, спатки, спатінки, спатоньки, спаточки, спатулі, спатуленьки, спатулечки, спатулькати, спатульочки, спатуні, спатунькати, спатунюсятки, спатунюськати.

7. Із поданого тексту випишіть дієприкметники, з'ясуйте їх семантику й морфологічні ознаки, синтаксичну роль. Поясніть написання дієприкметників.

Ніжна душа народу нашого бринить у слові. Слово, оповите любов'ю, вигранене вічністю, музично-незбагненне і сонячно-прозоре, заходить у серце і настроює струни ніжності...

З ніжної душі — у слово ніжне і запашне, як розпростерта у світ неперевершено українська пісня, у слово-диво, у слово сонячно-кларнетне...

Слово ніжне будить у нас людину. Слово ніжне освячене любов'ю до найдорожчого на землі. Людина вибудувала з минулого у прийдешнє золотий міст, яким спішать у серця посланці людяності і любові — викупані у пелюстках квіту і в пробудженнях росяного ранку, прозоро-чисті слова моральності людської.

Усе життя наше пов'язане з мовою. Українська мова витворила багато-багато пестливих слів, якими опoетизовано світ...

Коли не розлучаються двоє або більше слів, то викресшуються незгасні іскри народної мудрості і почуття, вічні зерна правди і краси (І.Р. Вихованець).

8. Із поданих речень виписіть дієприкметники та дієприслівники, з'ясуйте їх семантику й морфологічні ознаки.

1. Срібним маревом повиті, коло сіл стоять тополі (Л. Українка).
2. І сп'янілий до нестями вітер квітами пропах, солов'їними піснями заливається в кущах (В. Сосюра). 3. Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь. 4. Гарячі коні помахували обтиканими виноградним листям головами, а дівчинка у вінку з виноградної гіллячки тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лозин з делікатним лапатим листом та позакручуваними тоненькими вусиками (М. Коцюбинський). 5. І літо минуло, і осінь приспіла і листям пожовклим всі стежки покрила (Л. Глібов). 6. Геніям в очі зазирає тільки вічність, і тільки вона бачить в них сліпучий блиск, сліпуче сяйво (П. Загребельний). 7. Задумана береза над яром посумніла і мов золоті сльози від вітру ронить додолу свої пожовклі листочки (І. Франко).

9. Поясніть написання **и** або **і** в кінці слів. Визначте синтаксичну роль дієприкметників та дієприслівників.

1. Напівпрозорі жовтіюч.. та червоніюч.. кетяги солодко дрімали серед лапатоного листя. 2. Загелгали дикі гуси, простуюч.. кудись високо під необмеженим небом (М. Коцюбинський). 3. Весняний вітер нетерпляче зітхає, оббігаюч.. узлісся та розвіваюч.. гілля плакуч..й березі (Л. Українка). 4. Тремтяч.. тіні ажурові розквітлий кидає каштан (М. Рильський). 5. Місяць підіймався все вище й вище, затьмарююч.. своїм світлом зірки (І. Цюпа.) 6. Чайка скиглить, літаюч.. , мов за дітьми плаче (Т. Шевченко).

10.Провідмініайте в однині та множині дієприкметники **зів'ялий, опале, зрошений, сяюча, заметені, палаюча**. Виділіть відмінкові закінчення. Складіть із поданими дієприкметниками речення. Чи завжди дієприкметник утворює в реченні дієприкметниковий зворот? Які розділові знаки ставляться при дієприкметниковому звороті?

11. Запишіть речення, знявши ризик. Поясніть написання прислівників. До якого розряду вони належать?

1. Буває мить якогось потрясіння: побачиш світ, як в/перше у житті (Л. Костенко). 2. Сичі вгаю перекликались та ясен раз/у/раз скрипів (Т. Шевченко). 3. Зорі тихо тремтять (у)горі. 4. Розкішні крилаті куці з буйною лозою спиналися (на) гору. 5. Цілий день вітер гуде (на) дворі; (над) вечір скресає річка. 6. Усе: і це повітря, і покручені лози, і зів'яла трава – все це мимо/хіть нагадує їй щасливі хвилини її життя (М. Коцюбинський). 7. (В) день такий розцвітає весна на землі...(В.Сосюра). 8. Я на голос батьків з/діда/прадіда йду, Розділяючи з ними і славу й біду (М. Сингаївський). 9. Велике дерево по/волі росте. 10. Пісня по/волі давно не літала, приборкана тугою, жалем пририта (Л. Українка). 11. І блідий місяць на ту пору із хмари де/де виглядав, неначе човен в синім морі то виринав, то потопав (Т.Шевченко).

12. Замість крапок поставте **и** чи **і**. Поясніть написання прислівників.

Завбільшк..., двіч..., насторож..., по-вовч..., поноч..., по-матроськ..., повік-вік..., по-німецьк..., потрич..., до реч..., заввишк..., по-молодецьк..., залюбк..., трох..., тільки..., верх..., довкруг..., попідручк..., уноч..., звідк..., пішк..., мовчк..., навік..., навпомацк..., трич..., опівноч..., самотужк...

13. Із поданого речення випишіть службові частини мови. Визначте їх функцію у реченні.

1. Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там (Л. Костенко). 2. І блідий місяць на ту пору із хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі то виринав, то потопав. 3.Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють, між ярами над ставами верби зеленіють (Т. Шевченко). 4. Під гаєм в'ється річечка, як скло вона блищить (Л. Глібов). 5. Не співайте мені сеї пісні, не вражайте серденька мого (Л. Українка). 6. Гей, піду я в ті зелені гори, де смереки гомонять високі (Л. Українка).

14. Розкрийте лексичне значення виділених слів. Визначте, до якої частини мови належать виділені слова?

1. **Край** берега у затишку прив'язані човни (Л. Глібов). 2. Не журись, коли недоля в **край** чужий тебе закине (Л. Українка) 3. По

діброві вітер виє, гуляє по полю, **край** дороги гне тополю до самого долу. (Т. Шевченко). 4. Шумлять сади над берегами в моєї юності **краю** (В. Сосюра). 5. Дивлюся, аж світає, **край** неба палає, соловейко в темнім гаї сонце зустрічає (Т. Шевченко). 6. **Назустріч** здіймалося місто в бронзі і золоті дерев. (З. Тулуб). 7. Антін стрів несподівано Марту. Ішла **назустріч** (М. Коцюбинський). 8. **Довкола** розкинулись мило барвисті дрібні береги (Л. Українка). 9. Озираючись **довкола**, Данько помітив раптом підлітка своїх років (О. Гончар). 10. В лісах **довкола** села паслися корови і воли (І. Франко). 11. **Коло** млина, **коло** броду, там дівчина брала воду (Народна творчість).

15. Перекладіть українською мовою російські словосполучення з прийменником *по*. Поясніть особливості перекладу.

По железной дороге, по телеграфу, по телефону, учебник по психологии, по вине, чемпион по боксу, комиссия по приему, по заказу, по его зову, по закону, по свидетельству, по примеру, по требованию, по болезни, по адресу, по понедельникам, по невнимательности, проректор по научной работе. по ошибке, по собственному желанию, по лестнице, по обоим берегам, по обеим сторонам, расставит по полкам, по договоренности, по конечному результату, по инициативе, тоска по родине, по делам службы.

16. Випишіть із поданих речень частки. Визначте, до якого розряду вони належать.

1. Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть. 2. Усі йому вже оди написали, лиш я йому ще оди не писав. 3. Нехай тендітні пальці етики торкнуться вам серце і уста. 4. Ген килим, витканий із птиць, летить над полем. 5. Здається, ж люди, все у них людське, але душа ще з дерева не злізла (Л. Костенко). 6. Хіба забудеться для мене священна матері любов, її душі тепло щоденне, що зігріває знов і знов, де б я не був, куди б не йшов, вона в трудах завжди зі мною, як сонце з доброю весною (М. Сингаївський). 7. Отакий-то отаман, орел сизокрилий (Т. Шевченко). 8. Тож було і солодко й незвично у твоїх очах читать грозу (В. Симоненко). 9. Так, не згубив ще я велику мрію, від неї рана в серці зажива (Д. Павличко). 10. Як страшно відкриватися добру (В. Стус). 11. Як солодко грає...(Л. Українка).

17. Запишіть, розкриваючи дужки. Визначте, до якої частини мови належать подані слова.

Казна(хто), (ні)коли, (ні) до чого, якби(то), коли(сь), (що)добри, подай(но), (де)куди, немовби(то), (не)вже, (де)хто, (ні)звідки, (а)тож, (будь)який, заглянь(таки), (ані) скільки, як(от), який(сь), (що)небудь, ніби(то), (ні)хто, де(що), поки(що), (казна) з чим, (хтозна)коли, як(небудь), (що)духу, (ні)що, якби(то), (що)тижня, (що)(най)краще, коли(небудь), навіщо(сь), будь(де).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Випишіть дієслова, назвіть їх форми, визначте дієвідміну.

1. Он обламаний кущик бузку виростає, і квітне, і ховає в сльозу боязку безконеччя блакитне! (Д. Павличко). 2. Дивлюся, аж світає, край неба палає, соловейко в темнім гаї сонце зустрічає. 3. Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє. 4. Чи то так сонечко сіяло, чи так мені чого було. 5. Тече вода з-під явора ярмом на долину, пишається над водою червона калина (Т. Шевченко). 6. мене сьогодні голуб розбудив. 7. Маю дань, маю мить, маю вічність собі на остачу. 8. Яка орда нам гідність притоптала? (Л. Костенко).

2. Перепишіть речення, підкресліть дієслова в умовному способі, пояснити правопис. Зробити орфографічний аналіз дієслів.

1. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну, щоб вільно по світу літати, щоб вітер розносив луну... Лунали б тоді мої мрії і щастя моє таємне, ясніші, ніж зорі яснії, гучніші, ніж море гучне. 2. Якби мої думи німії та піснею стали без слова, тоді б вони більше сказали, ніж отся довга розмова. Якби мої думи німії на струни проречисті впали, зайшлись би плачем мої струни і сміхом дитячим заграли. 3. Ви щасливі, пречистії зорі, ваші промені - ваша розмова; якби я ваші промені мала, я б ніколи не мовила слова. 4. Промінням ясним, хвилями буйними, прудкими іскрами, летючими зірками, палкими блискавицями, мечами хотіла б я вас виховать, слова! (Л.Українка).

3. Запишіть текст, вставляючи пропущені букви. Підкресліть дієслівні форми. Дайте характеристику їх за морфологічними ознаками і синтаксичною роллю в реченні.

За рікою слались горби, поміж вербами білили хати; небо над ними прост..ралось біде й безмежне. Половець уже другу годину с..дів тут, доч..кавшись, поки повітря ро..кочилось, поки все вималювалось, заяснівш.... Світ перед ними був чіткий, простий і дуже зр..зумілий. По стежці проїхала на в..лосипеді якась молодиця, в..зучи на багажнику в..ликий, запнутий хусткою кіш. Потім увагу його надовго пр..кував будяк – грубе ст..бло, пр..в'ялі колючки, побуріла квітка. Дуже кортіло встати й помацати з..в'ялі п..люстки. Соня..не проміння, ро..кришене на сині й золоті іскри, м..р..хтіло в росяному жолобочку травинки (Є. Гуцало).

4. Випишіть дієслова, назвіть їх форми, визначте дієвідміну та спосіб дієслів. Зробіть морфологічний аналіз дієслів.

1. Сонечко блищить і горить, гаї розвиваються; сади зацвітають; увечері десь тьохнув соловейко на листяному клені; кує зозуля на високій березі; гуде бджола... (М. Вовчок). 2. Я жив би двічі і помер би двічі, якби було нам два життя дано (М. Бажан). 3. Збирають світлі, золоті меди веселокрилі та прозорі бджоли (М. Рильський). 4. Як робимо, так ходимо, як дбаємо, так маємо (Нар.творчість). 5. Двори стоять у хуртовині айстр (Л. Костенко). 6. Сиділи ми в садку, там саме зацвітало і сипався з каштанів білий цвіт (Л.Українка).

5. Переписуючи поставити замість крапок **и** чи **і**, пояснити правила їх написання.

1. Лишаюч...сь, по цілих днях на самоті, Остап пробував свої тремтяч... ноги, як мала пташина крила. 2. Палаюч... крокви рухнули під одностайним натиском, стріливш... догори ясними іскрами. 3. Криваві стіни халупки, вип'явш... боки, моргали по кутках зморшками-тінями (М. Коцюбинський). 4. Дзвенять у скло колюч... віти (В. Сосюра). 5. В моїм селі цвітуть сади, звисаюч... на хати (П.Воронько).

6. Запишіть наведені речення, розкриваючи дужки. Утворіть потрібні за змістом висловлювання форми дієприслівників.

1. Все зраділо, (стрічати) день; і день зрадів, (розцвітати), ясний, теплий, погожий. 2. Степ, (струсити) з себе росу та (з/гнати) непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим вогнем (П. Мирний). 3. В туман (загорнутись), далекі тополі в душі вигравають мінорну

гаму (П. Тичина). 4. Життя — що терниста нива: не пройдеш, ноги (не вколоти). 5. (Не подумати), і кілочка не затешеш. 6. (Не взятись) за сокиру, не зробиш хату. 7. (Не спитати) броду, не лізь у воду (Нар.творчість). 8. Світить річка, (блукати) заплавами, (зникати) у маревах небосхилу (О. Гончар).

7. Із поданого тексту випишіть дієприкметники та дієприслівники, вказавши, як вони утворені. Поясніть розділові знаки при дієприслівникових зворотах. Виконайте морфологічний аналіз дієприкметників і дієприслівників.

Як гарно на квітчастому лузі ранн..ого літа! Зачаровано вб...раєш зором багатобарв'я кольорів: і ніжну зел..нь трав, і переливне буяння квіту, і казкові бризки сонця. У серці зр..нає спів красі рідної природи і ... сум. Як зб..регти оцю красу, нерідко отак ненароком і бездумно понищену?! Бо ж людині необхідний зв'язок із богинею-природою. Под...віться на чари буйноквіття, почуйте волення трави і дерев і все зробіть, щоб нащадкам усміхалася і ростила вічну духовність наша найпрекрасніша в світі з..мля (І. Р. Вихованець).

8. Перепишіть речення, виділивши прислівники якісно-означальні, кількісно-означальні та способу дії. Яким членом речення вони виступають у поданих реченнях?

1. Тричі крига замерзала, тричі розтавала; тричі наймичку у Київ Катря проводжала так, як матір (Т. Шевченко). 2. А сонце по-новому світилося у небі голубім (М. Рильський). 3. І ми заспівали разом, бо так і легше, і несоромно (М. Стельмах). 4. Добре було б, якби отакий співучий разок намиста впав із неба на землю...(Є. Гуцало). 5. Звісно, по-жіночому вона невтримливо з тобою говорила, та й їй далась нелегко та розмова. 6. Коли б ти знав, як радісно мені (Л. Українка). 7. Було якось чудно і по-новому приємно, що лоскотали чоло холодні краплі, що спливало на нього зелене світло, що в серці стало так спокійно, як на небі (М. Коцюбинський).

9. Згрупуйте прислівники, утворені від: а) іменників, б) прикметників, в) числівників, г) займенників, г) дієслів, д) словосполучень.

Надвечір, по-котячи, бігом, щотижня, по-твоєму, наїздом, восени, праворуч, по-друге, мимохідь, тричі, кругом, по-нашому, навсидячки, темно, внизу, надвоє, жартома, по-моєму, ридма, насамперед,

мимоволі, вдалині, попідтинню, спроста, знехотя, силоміць, з дня на день, втретє, всупереч, по-іншому, пошепки, щодня, нізащо, довіку, замолоду, риссю, невтомно, назовсім, хоч-не-хоч, раз у раз, віднині, давним-давно, до речі, на жаль, тим часом, не з руки, згори, під гору, по-перше, вщент, зопалу, по троє, в цілому, вручну, на-всього, досхочу до сьогодні, додолу, врозтіч, по суті, рано-вранці, назовсім.

10. Від наведених прикметників утворіть прислівники і запишіть їх у формах ступенів порівняння. Які зміни приголосних відбуваються при творенні ступенів порівняння?

Далекий, дорогий, красивий, високий, тяжкий, вузький, широкий, поганий, радісний, тяжкий, гіркий, сумний, дужий, довгий, легкий, добрий, рідкий, частий, близький, м'який, синій, охайний.

11. Від поданих слів утворіть прислівники, поясніть правопис **-н-** і **-нн-** у них. Складіть 5 речень із утвореними прислівниками (на вибір).

Законний, охайний, нездоланий, стомлений, довгожданий, упевнений, сонний, попід тином, сумлінний, беззмінний, повільний, невпинний.

12. Запишіть прислівники і прислівникові сполучення, поясніть правопис. При необхідності користуйтеся „Орфографічним словником” та ”Українським правописом”.

Стрім /го/лов, на/впростець, з /на /двору, без/вісти, за/разом, на/про/весні, за/очі, з/віку, босо/ніж, що/місяця, на/пере/бій, с/під/лоба, в/одно/сталь, віч/на/віч, день/за/днем, куди/небудь.

13. У поданих реченнях визначте розряди прислівників за значенням. З'ясуйте правопис прислівників, вставляючи пропущені букви.

1. Та немає тяжче, та немає важче, як на чуж..ні (Нар. творчість).
2. Мова росте елементарно – разом з душею народу (І. Франко).
3. Усе: і це повітря, і покручені лози, і зів'яла трава – все це мимохить нагадує їй щасливі хвилини її життя (М. Коцюбинський).
4. З глибин віків і гордо, й в..личаво встає легендами овіяне ім'я.
5. Квіти часто нам говорять втрич.. більше, ніж слова.
6. Юність в інших завше загадкова (В. Симоненко).

14. Запишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть написання прислівників та однозвучних з ними слів. Випишіть прислівники. Виконайте морфологічний розбір. З'ясуйте їх значення, морфологічні ознаки і синтаксичну роль. Виконайте синтаксичний аналіз прислівників за поданою нижче схемою.

1. Країну з краю (в) край проходили з боями. 2. Повертає, і (на) гору путь їх радісно гримить (В. Сосюра). 3. (В) край стомившись, хлопці швидко поснули (М. Коцюбинський). 4. Велике дерево (по) волі росте. 4. Щука-риба в воді по (волі) гуляє (Нар.творчість). 5. Краю мій! Люблю я тебе (в) день і (в) ночі, (в) ранці і (в) вечері і не знаю краю своєї любові! (П. Мирний).

Схема морфологічного розбору прислівника

1. Аналізоване слово.
2. Початкова форма (для якісно-означальних).
3. Розряд і група за значенням.
4. Ступінь порівняння і засоби вираження його (для якісно-означальних)
5. Словотвірний аналіз.
6. Місце наголосу.
7. Синтаксична роль.

15. Запишіть речення, знявши риску. Визначте будову прийменників. Із яким відмінком і значенням уживаються прийменники у наведених реченнях?

1. Життя росте лишень з / любові, лишень краса людей навчає жить! Д. Павличко). 2. Не лізь по / перед батька в пекло (Народна творчість). 3. Тече вода з / під явора яром на долину. Тече вода із / за гаю та по / під горою. Хлюпочуться качаточка по / між осокою. 4. Із / за лісу, з / за туману місяць впливає (Т. Шевченко). 5. Життя і мрія в/ згоді не бувають. І вічно борються, хоч миру прагнуть. 6. Геть по / над морем, над хвилями синіми в'ються, не спиняться чаєчки білії (Л.Українка).

16. Випишіть прийменники. Зробіть морфологічний аналіз прийменників за схемою.

1. Облітають квіти, обриває вітер пелюстки печальні в синій тишині. По садах пустинних їде гордовито осінь жовтокоса на баскім коні. 2. В день такий на землі розквітає весна і тремтить од солодкої муки (В. Сосюра). 3. Одягся ліс у шати золотисті, вже й осінь на баскому мчить коні...(О. Донченко). 4. Коріння спліталось у клубки і повзло по горах, мов гадюки (М. Коцюбинський). 5. Вийди, кохана, працею зморена, хоч на хвилиночку в гай (М. Старицький). 6. Тече

вода з-під явора яром на долину, пишається над водою червона калина (Т. Шевченко). 7. А там далеко, край степу, мріє Чорне море (І. Нечуй-Левицький). 8. Ти зрікся мови рідної. Нема тепер у тебе роду, ні народу (Д. Павличко). 9. Для радості, для щастя – ось для чого людина приходить в життя (О. Гончар). 10. Вицвіли в матері сльози від чекання (О.Довженко).

17. Поясніть написання слів, знявши ризик. Поясніть частиномовну приналежність зазначеного слова.

1. Добре було б, **як/би** отакий співучий разок намиста впав із неба на землю... (Є. Гуцало.). 2. О, **як/би** то листя, листя не жовтіло, о **як/би** то серце вічно зеленіло (В. Сосюра). 3. **Як/би** не мамина пісня, сказав якось один древній історик, яким убогим було б наше життя (В. Скуратівський). 4. **Як/би** оті проміння золоті у струни чарами якими обернути, я б з них зробила золотую арфу. 5. **Як/би** я тепер хотіла у маленьке човенце сісти і далеко на схід сонця золотим шляхом поплисти. 6. **Як/би** мої струни німії та піснею стали без слова (Л. Українка). 7. **Як/би** мені черевики, то пішла б я на музики. 8. Ох, **як/би** я знала, що побачу його ще раз, що побачу знову – вдвоє, втрое б витерпіла за єдине слово! 9. **Як/би** ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя. 10. **Як/би** ви з нами подружили, багато дечому б навчились. (Т. Шевченко).

18. Назвіть критерії розмежування сполучників і сполучних слів. Запишіть складнопідрядні речення зі сполучними (відносними) словами, вкажіть, якими частинами мови вони виражені. Якими членами речення виступають сполучні слова?

1. Той нехай собі плаче, хто іскру лишив на шляху необачний, хто човен непевній воді доручив... (Л. Українка). 2. Шматок засохлого хліба, що ви ледве вгризете його зубами, здається кращим найсолодшого медяника (П. Мирний). 3. У кого серце мудрістю багате, тому глибини всякі перейти (А. Малишко). 4. Все, чим образили поета, акумулюється в слова (Л. Костенко). 5. Живе поезія у мові, якої мати вчила нас (М. Рильський). 6. Справжня любов народжується тільки в серці, яке пережило турботу про долю іншої людини (В. Сухомлинський). 7. Єсть квіти такі, що ніколи не в'януть, що завжди сумують з сльізьми на очах, гойдаються журно і плачуть по сонцю, і дивляться в небо з докором німим (О. Олесь). 8. Не говори

печальними очима те, що бояться вимовити слова. 9. Чи й справді необхідно, щоб жінка була мужня? 10. Я хочу вірші написати про те, як вітер гілочку колише (Л. Костенко).

19. У наведених реченнях підкресліть сполучники сурядності. З'ясуйте, у яких випадках вони сполучають члени речення, а в яких – предикативні частини складного речення. Визначте багатозначні сполучники.

1. Вам не бути вихователем, якщо у вас будуть нескінченні конфлікти з дітьми (В. Сухомлинський). 2. То шумів зелений лист, то в вінку мінився злотом ряст зелений, то золотим дощем лились пісні. 3. Сичі в гаю перекликалились та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко). 4. Тимчасом ми їдемо й їдемо, а сонце котиться й котиться і розганяє хмару. 5. Можна вибрати друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибрати (В. Симоненко). 6. Чи то мені здається, чи то справді свист тихшає? (М. Коцюбинський). 7. Небо в'яне просинь, і мете, мете жовтокоса осінь листя золоте (В. Сосюра). 8. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Л. Костенко).

20. Перепишіть речення. Визначте синтаксичну роль виділених слів.

1. Історія народів учить, **що** та держава велична, в якій велична мала людина. (О. Довженко). 2. Хто не жив посеред бурі, **той** ціни не знає силі. 3. Я в серці маю те, **що** не вмирає. 4. **Хто** правду любить, той наш брат (Л. Українка). 5. Ми працю любимо, **що** в творчість перейшла, і музику палку, **що** ніжно серце тисне. 6. Мій Києве! Нема туманів, **які** б не розійшлися над тобою... (М. Рильський). 7. ...Який же дар дістали ті, **що** так дітей учити вміють? (І. Франко). 8. Я люблю тебе, друже за те, **що** не можу тебе не любити (В. Сосюра). 9. Коли бачиш у людині недоліки, пам'ятай, **що** у тебе їх декілька (Народна творчість). 10. Сім міст сперечались, **що** їхній Гомер (Л. Костенко).

12. Зробіть морфологічний аналіз сполучників за поданою нижче схемою.

1. Долиною повилась річечка, неначе хто кинув нову синю стрічку на зелену траву (М. Коцюбинський). 2. Під гаєм в'ється річечка, як скло вона блищить (Л. Глібов). 3. Страшні слова, коли вони мовчать, коли вони зненацька причаїлись, коли не знаєш з чого їх почать, бо всі слова були уже чиймись (Л. Костенко). 4. Дяка щира тобі, ніченько-чарівниченько, що закрила ти моє личенько! І вам, стежечки

як мережечки, що вели мене до березочки (Л. Українка). 5. Поникли береги осінні, дерева гаснуть, мов свічки, та в ясно-сивім павутинні летять маленькі павучки (М. Рильський). 6. І якщо впадеш ти на чужому полі, прийдуть з України верби і тополі (В.Симоненко).

Схема морфологічного розбору сполучника

1. Аналізоване слово.
2. Група і підгрупа за значенням.
3. Група за функцією в реченні (з'єднує однорідні члени речення, частини складносурядного чи складнопідрядного речення тощо).
4. Група за походженням: первинний (непохідний), вторинний (похідний).
5. Група за морфемним складом: простий, складний, складений.
6. Група за вживанням: одиничний, повторюваний, парний.
7. Написання (для складних і складених).

3. Визначте морфологічний склад та походження часток. Складіть і запишіть із поданими частками речення.

Мовби, ніби, давай, казна-, хоча б, хтозна-, ледве чи, прямо, нехай, справді, будь-, бодай, мовляв, ані, точно, знай, зовсім, це, мало не.

4. Запишіть речення. Поясніть написання *не*, розкриваючи дужки.

1. (Не) має щастя вічного, (не)має, є вічний бій за щастя для всіх (М. Нагнибіда). 2. (Не) має на світі нічого страшнішого за (не) людських людей (І. Жиленко). 3. (Не) ма любові в світі над матірну святу любов (І. Франко). 4. І (не) має маленьких людей – є лиш душі малі (В. Коротич). 5. Ніхто (не) має більшої любові, як той, хто душу поклада за друзів (Л. Українка). 6. Хто нічого (не) робить, той ніколи (не) має часу (Народна творчість). 7. (Не)має гірше, як в (не) волі про волю згадувать (Т. Шевченко).

6. Запишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання часток.

(Не)здужати (*не змогти*), (не)навидіти, (не)волити, (не)славити (*не прославляти*), (не)зчутися, (не)хтувати, (не)стямитися, (не) вгавати, (не)славити (*не прославляти*), (не)притомніти, (не)здужати (*хворіти*),

(не)покоїтися (*хвилюватися*), (не)славити (*ганьбити*), (не) здужати (*не могли, не подолати*), (не)покоїтися (*не лежати, не спочивати*).

7. Випишіть речення, у яких лексема **і** (**й**) вживається як частка. Розкрийте суть явища партикуляції.

1. Люди й тому раді: зразу кинулися до хліба. 2. І врожай цього літа негустий удався, тепер осінь мала те згноїти... (П. Мирний). 3. І літо минуло, і осінь приспіла і листям пожовклим всі стежки покрила (Л. Глібов). 4. Не іти, не вітатися, що в красі — не любить, жити й начеб не знатися - то навіщо ж і жити? (П. Усенко). 5. Вогонь і той не бере. 6. Та й чого ради? (О. Гончар). 7. Люблю я осіннії квіти, прощальну красу вечорів, і сині оголені віти, і вітру холодного спів (В. Сосюра). 8. І це мій марафон – самій від себе безвісти тікати. 9. І я не я, і ти мені не ти. 10. Це так природно – відстані і час (Л.Костенко).

11. Запишіть слова разом, окремо або через дефіс. Поясніть їх правопис. Визначте частиномовну приналежність слів.

Таки/то, аби/куди, а/то/ж, як/от, будь/де, мо/би/то, скиньте /но, розповідай/бо, взяв /таки, таки /зробили, ну/й, все/таки, ні/до/чого, вдарили /ж / таки, якось/то, що/ж/до, з/ким/небудь, а/вже/ж, коли /не/будь, хоч/би, нарвали/б, наче/б, так/то, будь/як, те/ж, саме /це, навряд/чи, ось/де, колись/то, та/й, аби /хто.

13. Зробіть морфологічний аналіз часток за поданою нижче схемою.

1. І тільки б знати, що немарно в світі цім топтав дорогу, сиву од століть (Б. Олійник). 2. Вчора набігла хмарка, та лише покропила суху землю (М. Коцюбинський). 3. Земле чужая, яка ж бо ти рідна для мене. 4. Хай же думка моя вільно лине. 5. Не страшні для мене вітри, ні підводнії каміння, - я про них би й не згадала в краю вічного проміння. (Л. Українка). 6. Раби – це нація, котра не має слова. Тому й не може захистити себе (О. Пахльовська). 7. Хай стане совість на сторожі права! (Л. Костенко). 8. Так! Осінь – творчий спокій довгожданий, а не безсилля, не журба, не тлінь (М. Рильський). 9. А ось поруч – усміх, ласка, мати і садок вишневий коло хати (Є.Маланюк).

1. Розподіліть вигуки за значенням: емоційні вигуки, спонукальні вигуки, застигли формули спілкування, звуконаслідувальні слова.

Будь ласка, о, на добраніч, дякую, ой, прошу, пробачте, вибачте, ох, киць-киць, ціп-ціп, ох, ех, ай, ух, алло, но, вйо, соб, ой лишенько, боронь Боже, геть, ой леле, гвалт, тьху, тю, фу, овва, от тобі й на, отожд то й є, де ж пак, слава Богу, боронь Боже, геть, годі, ну, цить, тсс, ку-ку, кру-кру, кукуріку, гей, огей, агов, цабе, тпру, гиля, агуш, а киш, паць-паць, добридень, спасибі, до побачення, му-у-у, даруйте, прощайте, щасливо, їй-богу, чорт би його взяв, к чорту, хай йому біс, ках-ках-ках, гав-гав, тьох-тьох-тюї, тік-так, дзень, брязь, бах, ш-ш-ш, гайда, ануте, анумо.

5. Випишіть речення, у яких вигуки виступають членами речення. Поясніть розділові знаки при вигуках.

1. Весно, ох довго ж на тебе чекати (І. Франко). 2. Тисячоголосе «ура» покотилося берегом (О. Гончар). 3. Не кажи гоп, поки не перескочиш (Народна творчість). 4. Прощай, учителю, спасибі за науку (А. Малишко). 5. Б'ється, стогне, зітхає море!.. Бу-ух!.. бу-ух!.. бу-ух! (М. Коцюбинський). 6. Ох, чого моя зіронька плаче. 7. Ох, зійди, моя зіронька лагідна! (Л. Українка). 8. А човен хить-хить під лозою (Г. Тютюнник). 9. Лихий жнець — дзень-дзень, аби минув день (Народна творчість). 10. Скільки людського щастя розбилося у друзки тільки від того, що одне з двох своєчасне не вимовило слівця "пробач,, (І. Вільде). 11. Яке "помагайбі,, таке й "доброго здоров'ячка!,, (Народна творчість).

8. Із поданих речень випишіть вигуки, дайте характеристику їх за походженням і за значенням. Поясніть розділові знаки. Зробіть морфологічний аналіз вигуків.

1. Ой вишеньки-черешеньки, червонії, спілі, чого ж бо ви так високо вирости на гіллі? 2. Гей, ви, зорі ясні!.. Тихий місяцю мій!.. Де ви бачили більше кохання? (В. Сосюра). 3. Ох... як ти мене злякав, хай йому цур! (П. Мирний). 4. Земле рідна, о, чим далі ти від мене, тим дорожча. 5. О рідне слово, хто без тебе я? (Д. Павличко). 6. Ох, як він говорив! Який був голос! 7. Ой, горенько! косо моя! косо моя золотая! Ой, лишенько! красо моя! красо молодая! (Л. Українка).

Змістовий модуль 2

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

Практичне заняття №6

Тема 6 ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Просте речення. Двоскладне речення. Односкладні речення.
2. Підмет і присудок. Підмет і форми його вираження. Присудок і форми його вираження. Тире між підметом і присудком.
3. Додаток. Прямий і непрямий додаток.
4. Означення. Узгоджені й неузгоджені означення, способи їх вираження. Прикладка як особливий вид означення.
5. Обставини. Поділ обставин за значенням.
6. Неповні речення.

Список рекомендованої літератури

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. — К., 1993. — С. 214—278.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. — К., 1982. — С. 162—172.
3. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. — К., 1986.
4. Курс сучасної української літературної мови: В 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. — К., 1951.—Т. 2. —С. 18—114.
5. Слинько І.І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. — К., 1994. — С. 69—182.
6. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І. К. Білодіда. — К., 1972. — С. 149—224.
7. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О. Д. Пономарева. — К., 1994. —С. 45—69.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Підкресліть граматичну основу. Визначте тип речень за метою висловлювання та за емоційним забарвленням.

1. Вересневе сонечко лагідно розливається по подвір'ю й довколишніх горах. 2. У такт легенькому вітерцеві за парканом погойдуються мальви й флокси. 3. Гетьте, думи, ви хмари осінні. 4. Не співайте мені сеї пісні, не вражайте серденька мого (Л. Українка). 5. Вийди, кохана, працю зморена, хоч на хвилиночку в гай (М.Старицький). 6. Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод не спинить вас! (І. Франко). 7. Гей, нові Колумби й Магелани, напнемо

вітрила наших мрій! (В. Симоненко). 8. Чи словом зборкати орла? Чи правду кривді подолати? (М. Рильський). 9. Не можна брати істину в оренду і сіяти на ній чортополох. 10. Любіть травинку і тваринку, і сонце завтрашнього дня! (Л. Костенко). 11. Червоно калино, чого в лузі гнешся...? (І. Франко). 12. Думи мої, думи мої, лихо мені з вами! (Т.Шевченко).

2. У наведених реченнях визначте структурні різновиди підмета.

1. Був день як день (Л. Костенко). 2. Рій ос гуде над медовими грушками-падалицями (М. Матіос). 3. Два рядки білих хат попід городами біліють (Н.-Левицький). 4. Майже три роки минуло від того далекого світлого дня (О. Гончар). 5. Наука – найбільш важливе, найбільш прекрасне і потрібне у житті людини (А.Чехов). 6. Ніхто не міряв серця глибочінь (А. Малишко). 7. Як би я тепер хотіла у мале човенце сісти і далеко не схід сонця золотим шляхом поплисти (Л. Українка). 8. Ніхто не міряв серця глибочінь (А. Малишко). 9. Два метелики білих, один за другим, злітають звідкись на тихі трави, як черешневий цвіт... (М. Коцюбинський). 10. Багато вітрів прошуміло над головою (О. Довженко). 11. Не я один духовну спрагу маю (О.Гончар). 12. Чимало літ перевернулось, води чимало утекло (Т.Шевченко).

3. Підкресліть підмет і присудок. Щоб перевірити, чи правильно визначено підмет, пробуємо замінити його займенниками **він, вона, воно, вони** в називному відмінку. Якщо в реченні така заміна можлива, то це підмет, якщо ні – інший член речення чи слово (додаток, звертання).

1.Світи нам, день, безсмертними вогнями (В. Сосюра). 2. Світить нам день безсмертними вогнями. 3. Город було засаджено всякою всячиною. 4. Мріє, не зрадь! (Л. Українка). 5. Оставайтесь здорові, мої високі тополі і хрещатий барвіночку! (Т. Шевченко). 6. Вечірнє сонце, дякую за день, вечірнє сонце, дякую за втому, за тих лісів просвітлений едем і за волошку в житі золотому (Л. Костенко).

4. Визначте граматичний центр речень. Рідко підмет буває виражений **неозначеною формою дієслова**, до якої не можна поставити питання хто? що? У такому разі підмет визначаємо за змістом. Прокоментуйте вживання тире у поданих реченнях.

1. Лиш боротись значить жить (І. Франко). 2. Жити у небі і гинути в леті осуд старих журавлів (Л. Первомайський). 3. Кохати нові землі відкривати (І. Драч). 4. Жити це не значить тільки брати а й давати. (Д. Ткач). 5. І я хотів життя прожити так, щоб добрим друзям радість дарувати (Л. Дмитерко). 6. Жити Вітчизні служити. 7. По роботі пізнати майстра. 8. Життя прожити не поле перейти (Нар. творчість). 9. (М. Сингаївський). 10. Яка то радість на рідну землю повертатися (А. Шиян).

5. Визначте головні члени речення. З'ясуйте спосіб їх вираження.

1. Двори стоять у хуртовині айстр (Л. Костенко). 2. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу... (П. Мирний.) 3. Слова — полова, але огонь в одежі слова (І.Франка.) 4. Скільки я знаю мов, стільки разів я людина (Нар. мудрість.) 5. У мові своїй народ протягом багатьох тисячоліть... склав свої думки й свої почуття (К. Ушинський). 6. Народ виявляє себе в своїй мові (І. Срезневський). 7. В гаю давно вже стемніло (С. Васильченко). 8. Іду на клич доби (О. Підсуха). 9. Треба бути щедрим і вимогливим до себе (О. Довженко). 10. Майже три роки минуло від того далекого світлого дня (О. Гончар). 11. І вам так приємно буде від того шовкового дотику хлібів (Ю. Збанацький).

6.Поставте розділові знаки. Поясніть вживання тире між підметом і присудком. Схарактеризуйте головні члени речення. Визначте типи присудків та засоби їх вираження.

1. Поезія це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі (Л. Костенко). 2. Мені осіння ніч короткою здається. 3. При щирості між людьми при глибокій і міцній симпатії ніякий риск не страшний (Л. Українка). 4. Найдорожчий скарб наш земля (М. Сингаївський). 5. Мати це вічне одкровення вічна радість природи стали і ніжність поезії життя. 6. А як хотілося вірити кожній людині кожній людині відкривати своє серце (Г. Кривда). 7. Його слова отруєний напій (Д. Павличко). 8. Всі взолочено віконця (П. Тичина). 9. Скільки хмільної тривоги наливо в дзвінку прохолоду ночей (І.Муратов). 10. Зернина то життя у сповитку (Л. Костенко).

7. Спишіть речення. Визначте додатки. Підкресліть узгоджені означення. Якими частинами мови виражені узгоджені означення?

1. Росла в гаю конвалія під дубом високим, захищалась від негоди під віттям широким (Л. Українка) 2. Конвалії, конвалії, конвалії, як рясно вас насіяла весна! Це - музика природи величальна, дзвіночками видзенькує вона (Я. Чорногуз). 3. О, перша квітко благовісна, ти ловиш сонце в небесах. Яка незаймана, первісна твоя, конваліє, краса (М. Трач). 4. Не топчіть, не топчіть конвалій. Все в маленьких дзвоничках фаркучих - площа, вулиця, провулки, тротуари... То весна у наступі могучім скинула десантом їх із хмари (Р. Братунь). 5. Знову конвалія серце тривожить, знову конвалія ніжно цвіте, знову конвалія квітами білими, душу закохану в мене вкраде (В. Косенко). 6. Конвалія - багаторічна трав'яниста рослина з коротким товстим кореневищем, густо вкритим численними бурувато-жовтими коренями.

8. Поставте узгоджені означення у потрібній формі. Обґрунтуйте свій вибір.

1. (Незліченний) зірки сяють у воді (О. Довженко.) 2. Цей Блаженно мав дуже (м'який і чулий) серце (О. Гончар.) 3. Про що ти думаєш в (цей) мить? (А. Малишко) 4. (Веселий) скляр (умілий) рукою засклав блакиттю (райдужний) вітраж (В. Бичко.) 5. Над морем мріли (білий) вітрила (Ю. Мушкетик) 6. Вони зійшли біля (міський) парку (О. Донченко) 7. Озиваються (весняний) голосами пташки (Є. Гуцало.)

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Визначте синтаксичну роль виділених слів. У підрядних реченнях підмет буває виражений сполучними словами хто, що, який. Слово **що** лише тоді виступає підметом, якщо його можна замінити займенником **який** або підставити замість нього іменник із головного речення.

1. **Хто** правду любить, той наш брат. 2. Я в серці маю те, **що** не вмирає. 3. **Хто** не жив посеред бурі, той ціни не знає силі (Л. Українка). 4. Ми працюємо, **що** в творчість перейшла, і музику палку, **що** ніжно серце тисне. 5. Мій Києве! Нема туманів, **які** б не розійшлися над тобою... (М. Рильський). 6. Історія народів учить, **що** та держава велична, в якій велична мала людина (О. Довженко).

2. Визначте типи головних членів речення та засоби їх вираження.

1. Плавні немов крутилися. 2. Парубок немов осміхався. 3. Тепер він справді був як божевільний (М. Коцюбинський). 4. Заридала Катерина та бух йому в ноги (Т. Шевченко). 5. А баба головою хить та хить. 6. Комар круть-верть (Л. Глібов). 7. Чіпка сам не свій. 8. Шестірний був ні в сих, ні в тих (П. Мирний). 9. Гори – як торба: що знайдеш, те сховаєш (Нар. творчість). 10. Державо, ти була як поле бою (Є. Маланюк). 11. Ніч – мов криниця без дна (М. Рильський). 12. Гори навколо ніби висіли в повітрі. 13. Я при своєму розумі. 14. Гаркуша був на сьомому небі (О. Гончар).

3. Схарактеризуйте речення за наявністю обов'язкових членів речення. Визначте тип односкладних речень.

1. І все на світі треба пережити, і кожен фініш – це, по суті, старт..., і наперед не треба ворожити, і за минулим плакати не варт (Л. Костенко). 2. Немає на світі нічого страшнішого за нелюдських людей (І. Жиленко). 3. Любов. В тобі і дружба, й добра згода, і радість стріч, й печаль розлук (В. Сосюра). 4. І вам так приємно буде від того шовкового дотику хлібів (Ю. Збанацький). 5. І сонце, й день, і вишня в цвіті, і творчості крилата мить (П. Тичина). 6. В гаю давно вже стемніло (С. Васильченко). 7. Іду на клич доби (О. Підсуха). 8. Умій відчувати серце матері, умій бачити в її очах ласку і спокій, щастя і радість, тривогу і бентегу, розгубленість і прикрість (В. Сухомлинський). 9. Кинути таку хорошу дівчину! Поміняти зозулю на яструба! (О. Гончар). 10. За що, не знаю, називають хатину в гаї тихім раєм (Т. Шевченко).

4. Вставити пропущені букви. Підкресліть означення. Визначте, які форми (короткі чи повні) мають прикметники у поданих реченнях.

1. Пл...ве чов...н води повен. 2. Чорн...ї бров..., кар...ї очі..., темн..., як нічка, ясні, мов день. 3. Ч...рна хмара наступає, дріб...н дощик накрапає. 4. То не сив...я з...зуля закувала, ні дробн...я пташка в саду защ...бетала. 5. Сивий віл вип...в води пове...н двір (Народна творчість). 6. Ти пр...красна, ве...чірн...я зоре. 7. Чи є кращ... між квітками та над в...снян...ї, чи є кращ... в жит...ю літа та над молод...ї. 8. Якби мої струни нім...ї та пісн...ю стали без слова (Л. Українка).

5. Підкресліть головні та другорядні члени речення. Визначте їх групи за значенням та спосіб вираження.

1. Край берега у затишку прив'язані човни (Л. Глібов). 2. Не журиь, коли недоля в край чужий тебе закине (Л. Українка). 3. По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу (Т. Шевченко). 4. Кипариси од ночі до ранку все шумлять і шумлять навкруги. 5. Шумлять сади над берегами в моєї юності краю. 6. Облітають квіти, обриває вітер пелюстки печальні в синій тишині. По садах пустинних їде гордовито осінь жовтокоса на баскім коні. 7. В день такий розцвітає весна на землі і тремтить від солодкої муки (В. Сосюра).

6. Запишіть речення, визначаючи граматичну основу. Назвіть ознаки неповних речень.

1. Людині необхідна доброта, як птаху небо, колосу – вода. Як зір очам, як цвіт рясний садам, як серцю неостудна теплота (Л. Мілевич). 2. Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить. Бляшаний звук води, веселих крапель кроки. 3. Моя любове! Я перед тобою. Бери мене в мої блаженні сні. Лиш не зроби слухняною рабою, не ошукай і крил не обітни! 4. Земля ж моя рідна! Нема на тобі порятунку. Поети твої – і ті вже тобі чужі! (Л. Костенко). 5. Врешті стою. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю (М. Коцюбинський). 6. Знову тополі за вікном. Гнуться, гойдаються на все небо. 7. На одній ниві пшениця, на другій — жито (О. Гончар).

7. Підкресліть додатки. Вкажіть будову і спосіб враження. Визначте прямі та непрямі додатки.

1. Могутній дух дають важкі часи. 2. На мене люди стали злі. 3. Я не люблю ненависті в собі (Д. Павличко). 4. Важливе завдання школи — виховати людину допитливою, творчою, думаючою (В. Сухомлинський). 5. Мене сьогодні голуб розбудив. 6. Яка орда нам гідність притоптала? (Л. Костенко). 7. Люди достойні квітів на морі і на землі (Є. Летюк). 8. Протягли своє «ку-ку-рі-ку!» горлаті півні (П. Мирний). 9. Любить людей мене навчила мати і рідну землю, що б там не було (В. Симоненко).

8. У поданих реченнях знайдіть узгоджені і неузгоджені означення. Визначте, до яких слів вони відносяться. Поясніть, якою частиною мови виражені неузгоджені означення.

1. За чорно-синьою горою, на схилу радісного дня, малює хмари пурпурові якесь веселе чортеня (Л. Костенко). 2. За тобою завше будуть мандрувати очі материнські і білява хата. 3. Чужих країв ніколи я не бачив, принад не знаю їхніх і окрас, та вірю серцем щирим і гарячим: нема землі такої, яку нас (В. Симоненко). 4. Там море дере свою синю одежу об гострі скелі на білі клапті і закидає ними весь берег (М. Коцюбинський). 5. Осінній холодок над спраглою землею шатро гаптоване широко розіп'яв (М. Рильський). 6. Справжній педагог завжди боїться своїх перших уроків, а вже на всі інші йде з трепетом (М.Стельмах). 7. Умій відчувати серце матері, умій бачити в її очах ласку і спокій, щастя і радість, тривогу і бентегу (В. Сухомлинський).

9. Перетворіть неузгоджені означення в узгоджені, введіть їх у речення.

Шапка дідуса, вулиці села, промені сонця, варення з вишні, сквери міста, товариш в школі, ваза із бронзи, масло для бутербродів, букет із ромашок.

10. Випишіть речення, в яких наявна прикладка. З'ясуйте значення прикладок. Визначте, за якими критеріями розмежовуються означувані слова і прикладки.

1. Рій ос гуде над медовими грушками-падалицями (М. Матіос). 2. Михайло якийсь час балакав із бабою, потім пішов на межу й назбирав грушок-гниличок (Є. Гуцало). 3. Рідна мова - не степ, не хата, а народу мого душа (В. Гончаренко). 4. Мов душа і сама болю-лиха хотіла, щоб сьогодні у землю ударити лихом (П. Палій). 5. Хочу в батька-матері погостить (Н. Кащук) 6. Життя — не прогулянка, не забава, а важка праця (І. Цюпа). 7. А на небосхилі — білі хмари-хвилі, наче Рось купається в гаю (М. Подолян). 8. І задзвонили над джмелями дзвінки-дзвіночки лісові (М. Вінграновський). 9. Господиня-осінь владарює: то зриває яблука в саду, то сміється десь, а то німує, згадуючи вроду молоду (П. Палій). 10. А дівчина-сиротина у наймах марніє. 11. Згадайте Богдана, старого гетьмана (Т.Шевченко).

11. Підкреслити обставини. Визначте їх групи за значенням та способом вираження.

1. Моя душа й по темнім трунку не хоче слухатись порад, і знову радісно і струнко біжить під вітер і під град (О.Теліга). 2. Змітає грізно й без пощади, навіки попелить народний гнів (Л. Первомайський). 3. Із минулого в майбутнє перекинуто мости (М. Рильський). 4. Чи засмучена ти ходиш, чи налита щастям вкрай? (Т.Тичина). 5. Отут, в низенькій цій хатині, моя любов жила колись (А. Малишко). 6. Зорі тихо тремтять угорі (М. Коцюбинський). 7. Підеш собі, зажурившись, гаєм по долині (Т. Шевченко). 8. Над тихою водою річки золотився прозорою тканиною шовку ранковий туман (Ю. Збанацький).

Практичне заняття №7

Тема 7 ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Поняття про ускладнення.
2. Однорідні члени речення. Розділові знаки у реченнях з однорідними членами.
3. Звертання. Засоби вираження звертання. Вокативні речення.
4. Відокремлені члени речення.
5. Вставні слова і речення. Вставлені слова і речення.
6. Слова-речення і вигуки в реченні.

Рекомендована література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993.
2. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: Либідь, 1995.
3. Плиско К.М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів – для самостійного вивчення: Навч. посібник для студентів філол. фак., ун-тів і пед. ін-тів. – Х.: Основа, 1992.
4. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях: Навч. посіб. – Вища шк., 2004.
5. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
6. Сучасна українська літературна мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю.Шевченко та ін.; За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 2005.
7. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Прочитайте текст. Підкресліть граматичну основу. Визначте ускладнення речень.

Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (В.Сухомлинський).

2. Поставте пропущені розділові знаки. Поясніть однорідні і неоднорідні означення. Підкресліть однорідні члени речення.

1. Ніч темна людей всіх потомлених скрила під чорні широкії крила (Л. Українка). 2. Починалося нове життя: з новими стосунками з новими інтересами. 3. Гори востаннє засвітилися легким ажурним золотом. 4. Спокійно розважливо тече розмова (О. Гончар). 5. Люблю я осіннії квіти прощальну красу вечорів і сині оголені віти і вітру холодного спів (В. Сосюра). 6. По діброві вітер виє гуляє по полю край дороги гне тополю до самого долу (Т. Шевченко). 7. Голубі зеленкуваті фіолетові присмерки спадають степом (І. Цюпа). 8. Тихі води Дніпрові я стрічав у дорозі сині хмари діброви, спілі ранки та грози (А. Малишко). 9. А по дашку прозорої веранди ходили то дощі то голуби (Л. Костенко). 10. Довга зелена прудка ящірка шмигнула між каміння і зникла. 11. Серпантин – клубочки довгих вузьких різнокольорових паперових стрічок, використовуваних на маскарадах, карнавалах. 12. Віолончель – струнний смичковий музичний інструмент.

3. Поставте пропущені розділові знаки. Підкресліть узагальнюючі слова, вкажіть спосіб їх вираження.

1. Обізвлася трава сотнями своїх жильців коників метеликів жуків (П. Мирний). 2. Луги гори пишні сади – все зелене й

принишкле (О.Гончар). 3. Скрізь червоно на небі, на узгір'ях і на горі. (М. Коцюбинський). 4. Перлами россою сонцем далиною вмивається земля (В.Сосюра). 5. Голубі зеленкуваті фіолетові присмерки спадають степом (І. Цюпа). 6. І на тім рушникові оживе все знайоме до болю і дитинство й розлука й твоя материнська любов (А.Малишко). 7. У щастя людського два рівних є крила троянди й виноград красиве і корисне (М. Рильський).

4. Визначте структуру та спосіб вираження звертань. Поясніть вживання розділових знаків.

1. Ой Дніпре мій Дніпре широкий та дужий. 2. Привітай же моя ненько моя Україно моїх діток нерозумних як свою дитину. 3. Бач Оксано я жартую а ти й справді плачеш. 4. Думи мої думи мої лихо мені з вами (Т. Шевченко). 5. Ой ти дівчино з горіха зерня, чом твоє серденько — колюча терня? 6. Весно ох довго ж на тебе чекати! Весно голубко чому ж ти не йдеш? (І. Франко). 7. Мріє не зрадь!.. Я так довго до тебе тужила (Л. Українка). 8. Земле рідна о чим далі ти від мене, тим дорожча (Д. Павличко). 9. Ой ти дівчино червона калино мені на тебе дивитись мило! Ой ти дівчино повная роже мені на тебе дивитись гоже! (Народна пісня). 10. Україно ти для мене диво (В. Симоненко).

5. Подані в дужках іменники запишіть у кличному відмінку. Виділіть закінчення. Поясніть написання закінчень у кличному відмінкові.

1. Я люблю тебе, (друг), за те, що в очах твоїх море синіє, що в очах твоїх море цвіте, мою душу голубить і гріє. 2. Не стелись, (туман), не шуміть, (тополя), не печальте очі, ви берізки голі! (В. Сосюра). 3. (Місяць-князь), ти, чарівниченьку смуток на твоєму ясному личеньку (І. Франко). 4. Ой не шуми, (луг), зелений (байрак). Скажи мені правду, мій добрий (козак). 5. Ой чого ти, (дуб), на яр похилився. 6. Ой, (дівчина), шумить гай. 7. (Галя), серце, (рибка) моя. 8. На тобі, (небіж), що мені негоже (Народна творчість).

6. Поставте пропущені розділові знаки. Поясніть відокремлення членів речення.

1. За Россю під високою скелею блищав на сонці новий гарний панський млин увесь обтесаний обмальований, як цяцька, з по-

крівлею з дощок, з двома вікнами, з білими стовпами, навіть з ганком. 2. Подекуди між очеретом та ситнягом блищали невеличкі плеса чисті й ясні як дзеркало. 3. За якихось кілька днів усе ожило овіяне теплим вітром приголублене щедрістю сонця з весняної висоти (О. Гончар). 4. За Россю коло скелі на долині вкритій зеленим житом, червоніла якась велика квітка (І. Нечуй-Левицький). 5. В долині край лісу висить синя імла. Гола земля, бита крилами вітру, безнадійно сіріла під олив'яним небом. 6. Тепло дихнула в лице пухка чорна рілля повна спокою й надії. 7. Перед нами на крайнебі стояли високі вогняні гори (М. Коцюбинський).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Підкресліть вставні і вставлені конструкції. Поясніть відмінність між ними. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. Може, мій вчинок – суцільна легковажність?(П. Загребельний). 2. Там батько, плачучи з дітьми, (а ми малі були і голі), не витерпів лихої долі, умер на панщині (Т. Шевченко). 3. Ніжність, наприклад, описати математично не можна (В. Собко). 4. Кажуть, весь поміст у пеклі з добрих намірів зложився! 5. Так жаль мені тебе ... загинеш, певне (Л. Українка). 5. Отже, коли письменник розплющив очі, він, по-перше, дуже шкодував, що сон не продовжився, а по-друге, відчував прилив нової енергії (М. Хвильовий). 6. А ти, мабуть, чекала на мене і посидала бабусю послухати, чи не стукають підкови мого коня... (Г.Тютюнник). 7. Вже почалось, мабуть, майбутнє. Оце, либонь, вже почалось... Не забувайте незабутнє, воно вже інесь взялось! (Л. Костенко). 8. Сучасне життя — всі ми це відчуваємо — тримає людину в постійному нервовому напруженні. 9. Життя людське — це, власне, дороги й дороги (О. Гончар).10. З літами, що там не кажіть, стаєш куди мудрішим (О. Підсуха).

2. Подані слова введіть у складені або підібрані речення так, щоб у першому реченні вони були вставними словами, а в другому — членами речення. Схарактеризуйте значення, якого вони надають реченням.

Нарешті, на щастя, безперечно, за повідомленням, по-вашому, думаємо, виходить, справді.

3. Чи у всіх реченнях є вставні конструкції? Які слова не виступають вставними? Підкресліть вставні і вставлені конструкції.

1. Мені здається, - може, я не знаю, - було і буде так в усі часи: любов, як сонце, світу відкриває безмежну велич людської краси (В.Симоненко). 2. Ночі ті, та гітара й жоржини, може, сняться тепер і тобі... Сині очі в моєї дружини, а у тебе були голубі. 3. Мені здається: твої очі в мою душу світять з вишини (В. Сосюра). 4. Може, то біль наш, а може, вина, може, бальзам на занедбані душі – спогад криниці і спогад вікна, спогад стежини і дикої груші... (Л. Костенко). 5. Щоб судити про людину, принаймні треба увійти в таїну її думок, її нещастя, її хвилювань (О. Бальзак). 6. Це, мабуть, - та любов, що землю зігриває, яка винагород не знає за тепло, і затишку собі ніколи не шукає, яка тому й живе, щоб знищувати зло (В. Колодій). 7. Пишіть листи і надсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли немає часу і коли навіть ні про що писати (Л. Костенко). 8. Часом присниться синій барвінок сивий полин сум чебрецевий озеро в лісі тихий затінок (я не крицевий) (В. Стус). 9. Воно звичайно гостеві негоже в Парижі думать про свої міста (М. Рильський). 10. Творчість Марії Матіос є сьогодні унікальним свідченням того, як можна подолати минуле не тільки в житті, а й у літературі (бо інакше нація не може існувати, йти далі, розвиватися); всю оту жахливу радянську ортодоксію, традиційно-національну жіночу (на жаль, і чоловічу) меланхолію, солодку сентиментальність і ще солодшу романтичність, які так нашкодили українській літературі (П.Загребельний).

4. Виділіть порівняльні звороти, де потрібно, комами. Поясніть, чому в одних реченнях є кома перед порівняльним зворотом, а в інших реченнях коми немає. Поясніть вживання тире при порівняльному звороті.

1. Умирають майстри, залишаючи спогад як рану. 2. Підлість послідовна як геометрія (Л. Костенко). 3. Довга, густа чуприна, піднявшись перше вгору, спадала за вухо як кінська грива (П. Куліш). 4. Все море стало червоне наче розтоплене залізо. 5. Червоний світ од блискавки ніби запалив пожежу на горах і долинах (І. Нечуй-Левицький). 6. На дні душі немов на дні ріки каміння споминів лежать роки. 7. З нею ріс як з рідною сестрою (Д. Павличко). 8. І зоряне небо — як споминів рій... (В. Сосюра.) 9. Ще димна даль бриніла в зорях мов кришталь (А. Малишко.)

5.Визначте головні та другорядні члени речення. Проаналізуйте речення за наявністю обов'язкових членів речення.

1. Врешті стою. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю (М. Коцюбинський). 2. На одній ниві пшениця, на другій — жито. 3. Знову тополі за вікном. Гнуться, гойдаються на все небо (О. Гончар). 4. Моя любове! Я перед тобою. Бери мене в мої блаженні сни. Лиш не зроби слухняною рабою, не ошукай і крил не обітни! 5. Земля ж моя рідна! Нема на тобі порятунку. Поети твої — і ті вже тобі чужі! (Л. Костенко).

6.Виконайте синтаксичний аналіз речень за поданою нижче схемою.

1. Справжній учитель завжди боїться своїх перших уроків, а вже на всі інші йде з трепетом (М. Стельмах). 2. Хай праця в ім'я рідного слова здоровить вас духовно, допомагає зійти на верховини мудрості (І.Р. Вихованець). 3. Справжній учитель не може жити без творчості, повторюючи одне і теж усе своє життя (І. Цюпа). 4. Не можна брати істину в оренду і сіяти на ній чортополох (Л. Костенко).

Схема синтаксичного аналізу простого речення

1. Записати речення.
2. Визначити граматичну основу і підкреслити члени речення.
3. Дати загальну характеристику простого речення:
 - а) за наявністю чи відсутністю головних членів речення;
 - б) за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення;
 - в) за наявністю обов'язкових членів речення;
 - г) за ускладненістю структури;
 - г) за характером предикативних відношень;
 - д) за метою висловлювання;
 - е) за інтонацією.
4. Охарактеризувати члени речення і компоненти словосполучень.

Контрольні запитання і завдання

1. Які члени речення називаються головними і чому?
2. Дайте визначення підмета, назвіть його ознаки і типи.
3. Який член речення називається присудком?

4. Який присудок є простим дієслівним?
5. Охарактеризуйте компоненти, які виділяють у складеному дієслівному присудку.
6. Дайте характеристику частин складеного іменного присудка.
7. Охарактеризуйте прямий додаток; непрямий додаток.
8. Які члени речення називаються означеннями?
9. Яка специфіка прикладки як різновиду означення?
10. Схарактеризуйте різновиди обставин.
11. Якими частинами мови виражаються обставини?
12. Як відрізнити обставини від додатків?

Практичне заняття № 8

Тема 8 СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Складне речення як синтаксична одиниця. Основні типи складних речень.
2. Класифікація складносурядних речень.
3. Розділові знаки у складносурядних реченнях.

Рекомендована література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 297 – 312.
2. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 338 – 353.
3. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища шк., 1994. – С. 597 – 627.
4. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – С. 374 – 382.
5. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 164 – 175.
6. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С. 352 – 359.
7. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 557 – 559.
8. Шкурадяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2007. – С. 736 – 741.
9. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 231 – 244.

Вправи та завдання для виконання в аудиторії

1. Прочитайте. Випишіть складні речення. Підкресліть граматичні основи. Схарактеризуйте присудки в кожній частині складних речень.

1. Справжній учитель завжди боїться своїх перших уроків, а вже на всі інші йде з трепетом (М. Стельмах). 2. Якщо ви не вмієте відчувати радість дитини і її силу, то повинні знати, що найвища радість – це радість переборених труднощів, досягнутої мети, розкритої таємниці (Я. Корчак). 3. Не можна брати істину в оренду і сіяти на ній чортополох (Л. Костенко). 4. І прописні істини потребують часом, щоб їх нагадували (М. Рильський). 5. Люди, будьте людяні. Це ваш перший обов'язок... Любіть дитинство: будьте уважні до його ігор, забав, до його милого інстинкту. Хто з вас не жалкує іноді за цим віком, коли усмішка завжди на устах, коли душа завжди спокійна? Навіщо хочете ви відібрати у цих маленьких невинних створінь той золотий час, який біжить від них так швидко і безповоротно (Ж.Ж. Руссо).

3. У поданих реченнях визначте сполучні засоби. Яку роль виконують сполучні слова? Проаналізуйте сполучники підрядності за значенням: семантичні й асемантичні. Підкресліть співвідносні слова.

1. Я ніскільки не сумніваюсь у тому, що однією з причин загальної неуспішності, відставання багатьох учнів є вбога, примітивна мова в дитинстві й ранній юності – в роки, коли формується людина, коли утверджуються її пізнавальні і творчі можливості (К. Ушинський). 2. Який же дар дістали ті, що так дітей учити вміють? Мені здається, в скарбі тім любові найбільш дісталось їм (І. Франко). 3. Школа стає справжнім вогнищем культури тільки тоді, коли в ній панують чотири культи: культ родини, культ Батьківщини, культ матері, культ рідного слова (В. Сухомлинський).

4. Доведіть на прикладах вправи, що предикативні частини складносурядного речення є рівнозначними. Підкресліть граматичні основи речень. Схарактеризуйте типи присудків.

1. Геніям в очі зазирає тільки вічність, і тільки вона бачить в них сліпучий блиск, сліпуче сяйво (П. Загребельний). 2. Васильки у полі, васильки у полі, і у тебе, мила, васильки з-під вій, і гаї синіють ген на видноколі, і синіє щастя у душі моїй (В. Сосюра). 3. Жде спрагла земля плодотворної зливи, і вітер над нею гуляє бурхливий

(І.Франко). 4. Та тільки бджілка сіла на шаблю, й занести шаблю вже не натраплю... (І. Драч). 5. Реве Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять (А. Малишко).

5. Серед безсполучникових багатокомпонентних складних речень визначте речення з однорідною та неоднорідною безсполучниковістю.

1. Ні долі, ні волі у мене нема, залилася тільки надія одна: надія вернутись ще раз на Україну, поглянуть іще раз на рідну країну. 2. Не дивися на місяць весною, – ясний місяць наглядач цікавий, ясний місяць підслухач лукавий, бачив він тебе часто зі мною і слова твої слухав колись (Л. Українка). 3. Шелестить пожовкле листя по діброві; гуляють хмари; сонце спить: ніде не чути людської мови. 4. Защебетав соловейко – пішла луна гаєм; червоніє за горою, плугатар співає (Т.Шевченко). 5. Розкажу тобі думку таємну, дивний здогад мене обпів: я залишуся у серці твоєму на сьогодні, на завтра, на вік (Л.Костенко).

6. Перепишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Вкажіть сполучники і сполучні слова. Поставте питання від головної до залежної частини. Встановіть тип підрядного речення. Накресліть схеми речень.

1. Уникай людей, які, бачачи твої вади і недоліки, виправдовують їх або навіть схвалюють (Г. Сковорода). 2. А хто від правди ступить на півметра, – душа у нього сіра й напівмертва (Л. Костенко). 3. Життя зриває дні мої, неначе вітер зриває листя (В. Сосюра). 4. У густих верболах поміж плакучих верб, що заміряно полощуть у тихих плесах довгі віти, вдень і вночі не втихають закохані соловейки (М. Яценко). 5. Милуюся-дивуюся, чого душі моїй так весело (П.Тичина). 6. Що минуло, те вже не повернеться (Л. Українка).

7. Прочитайте. З'ясуйте граматичні основи речень, вкажіть тип присудків. Випишіть багатокомпонентні складносурядні речення, вставляючи пропущені розділові знаки.

1. Хоч на щастя життя багате але кожному людину ждуть і печалі, і сум, і втрати і не можна їх обминуть (В. Симоненко). 2. То білі гуси на високих кленах то білі вершники в хурделицях шалених послали білі килими на ганку по сам поріг в рожевому світанку (А. Малишко). 3. Павутиння летіло пучками, починками, то гнулося великими

дугами то місцями стояло просто, рівними, як очерет, стеблами (І.Нечуй-Левицький). 4. Село було засипане снігом до половини і низенькі хати осіли під синьою банею неба, а за коливоротом по полі око м'яко бігло снігами аж до крайнеба (М. Коцюбинський).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. У наведених реченнях підкресліть сполучники сурядності. З'ясуйте, у яких випадках вони сполучають члени речення, а в яких – предикативні частини складного речення.

1. То шумів зелений лист, то в вінку мінився злотом ряст зелений, то золотим дощем лились пісні. 2. Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Л. Українка). 3. Сичі в гаю перекликались та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко). 4. Тимчасом ми їдемо й їдемо, а сонце котиться й котиться і розганяє хмару. 5. Чи то мені здається, чи то справді свист тихшає? (М. Коцюбинський). 6. Можна вибрати друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати (В. Симоненко). 7. Небо в'яне просинь, і мете, мете жовтокоса осінь листя золоте (В.Сосюра).

2. До якої групи речень (відкритої чи закритої структури) належать подані речення. З'ясуйте сполучні засоби та смислові відношення між частинами складносурядних речень.

1. А літо йде полями і гаями, і вітер віє, і цвіте блакить (А.Малишко). 2. На сході ще жевріло небо, проте вже засвідчувалися в ньому поодинокі зорі (А. Шиян). 3. Земля тремтить у млості і ронить пелюстки, і невідомі гості злітаються в садки (М. Рильський). 4. Сонце вже давно зайшло за висотою, а небо над нею все ще світилось, переливалось барвами (О. Гончар). 5. Чи русалки чешуть коси, чи з неба спадають роси, чи кладуть жінці покоси? (О. Олесь).).

3. Перепишіть речення. Визначте смислові зв'язки між частинами складносурядних речень (одночасність чи послідовність подій, відтінки причиново-наслідкового й умовно-наслідкового значень).

1. Запахла осінь в'ялим тютюном та яблуками, та тонким туманом, і свіжі айстри над піском рум'яним зоріють за одчиненим вікном. 2. Піднялися крила сонних вітряків, і черешню білу вітер

розбудив. (М. Рильський). 3. Вже листопад підкрався з-за дубів і гай знімає золоту перуку (Л. Костенко). 4. Люблю весну, та хто її не любить на цій чудесній радісній землі (В. Сосюра). 5. Чужих два слова в пісні буде – і пісня вся тоді чужа (Д. Павличко).

4. Перепишіть речення, виділяючи граматичну основу. Схарактеризуйте присудки. Підкресліть сурядні сполучники. Визначте смислові зв'язки між частинами складносурядних речень.

1. Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить (Л.Глібов). 2. Часом качка в повітрі дзвенить чи кажан проти місяця грає (М.Рильський). 3. Де-не-де біля вирв сивіє безводний полин або кущиться пахучий чебрець (О. Гончар). 4. Чи до мети я певної дійду, чи без пори скінчу свій шлях тернистий (Л. Українка). 5. Чи то так сонечко сіяло, чи так мені чого було. 6. Чи то праця задавила силу молодую, чи то нудьга невсипуща його з ніг звалила (Т. Шевченко). 7. Чи ти мій сон, чи ти моя уява, чи просто чорна магія чола (Л.Костенко).

5. Спишіть складносурядні речення зі сполучником *і*. Які смислові відношення встановлюються між предикативними частинами цих речень (єднальні, приєднувальні, зіставні, умовно-результативні, причиново-наслідкові тощо)?

1. Прилинув вітер, і в тісній хатині він про весняну волю заспівав, а з ним прилинули пісні пташині, і любий гай свій відгук з ним прислав (Л. Українка). 2. Земля тремтить у млості і ронить пелюстки, і невідомі гості злітаються в садки (М. Рильський). 3. Виступи гір закривали дорогу, і тільки клаптик безхмарного неба синів у високості над стрімкими жовтими стінами урвища. 4. І минеться щастя, мов сон хороший, і поб'є її недоленька, мов мороз квітки. 5. Ялинка затремтіла від низу до вершечка, і кілька зелених глиць упало на сніг (М. Коцюбинський). 6. І літо минуло, і осінь приспіла і листям пожовклим всі стежки покрила (Л. Глібов).

16. Схарактеризуйте граматичні основи речень. Підкресліть сполучники, визначте смислові зв'язки між частинами складносурядних речень: протиставлення і зіставлення. Поясніть ускладнення речень.

1. Хіба життя не бистроплинний сон, а сон не життя? (М.Коцюбинський). 2. Красно говорить, а слухати нічого. 3. Кожна

сторона гарна, але вдома найкраще. 4. Язик має й коняка, та не балака. 5. Задер носа – й кочергою не дістанеш (Народна творчість). 6. Здається ж, люди, все у них людське, але душа ще з дерева не злізла. 7. Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки (Л. Костенко). 8. На гору досягнути нелегко, зате з гори зручніше боронитись. 9. Палали в гущавині квіти гранати, а в серці мойому палали пісні. 10. Хороша в зірок мова, багата і ясна, та тільки невідома філологам вона (Л. Українка). 11. Вона прийшла непрохана й неждана, а я її зустріти не зумів (В. Симоненко).

7. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Поставте пропущені розділові знаки і поясніть їх. З'ясуйте тип складносурядних речень.

1. Батьком-матір'ю (не) хвалясь а хвалясь честю. 2. Хоч з перцем (за) те з добрим серцем. 3. Або розумне сказати, або зовсім мовчати. 4. Орел мухи не ловить а слон за мишею не ганяється. 5. Є в глечикі молоко та голова не влазить. 6. Або (в) дома не бути або волю здобути. 7. Зерно до зерна та (й) мірка повна. 8. Кухарів багато (за) те каша пригоріла. 9. Задер носа й кочергою не дістанеш. 10. Блискавка блисне й камінь трісне (Народна творчість).

8. Перепишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть сполучники сурядності. Визначте тип складносурядних речень, з'ясуйте засоби вираження сурядного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень.

1. Слова полова але вогонь в одежі слова безсмертна, чудотворна фея правдива іскра Прометея (І. Франко). 2. Дмукнув вітер понад ставом і сліду не стало (Т. Шевченко). 3. Багато міг би розказати вітер але у вітру голос пересох (Л. Костенко). 4. Мене водило в безвісті життя та я вертався на свої пороги. 5. В моїй душі мелодія осіння та в ній я чую ноти весняні (В. Сосюра).

9. Інтонаційно правильно прочитайте речення. Проаналізуйте речення за схемою: а) із скількох частин складається, б) головні члени речення, в) сполучники, г) смислові зв'язки в складносурядному реченні.

1. І стеляться обрії милі, і вечір в ясній далині, і карії очі, і рученьки білі ночами насняться мені (А. Малишко). 2. Щастя твоє летить, і радість твоя розгорнула крила, і погожий день обіймає по-батьківському (Є. Гуцало). 3. То хмарка набіжить і бризне дощ краплистий, ясною вільгістю оббризкавши цвітіння, то сонце вигляне

яскраво-променисте, і знов сховається і знову дощ і тінь (М.Рильський). 4. Повітря тремтить від спеки, і в срібнім мареві танцюють далекі тополі (М. Коцюбинський).

10. Поясніть значення і вживання сполучників, які з'єднують сурядні частини. Поставте пропущені розділові знаки. Чому між частинами окремих складносурядних речень кома не ставиться?

1. Скоро проліски з-під снігу глянуть синіми очима і повіє теплий вітер над розкованим Дніпром. 2. В моїй душі мелодія осіння та в ній я чую ноти весняні (В. Сосюра). 3. Став унизу лисніє непорушно і теплий світ схилився і затих (М. Рильський). 4. Все зраділо, стрічаючи день і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий, погожий (П. Мирний). 5. І стонадцятий сніг ті поля притрусив і уже прилетять не ті самі лелеки (Л. Костенко). 6. Річка широка та глибока а вода синя та чиста і котиться вона, виблискуючи та шумуючи (М. Вовчок).

11. Виконайте синтаксичний аналіз складносурядних речень.

1. Самотність – прірва між людьми, і як її здолати (М.Сингаївський). 2. Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть (Л.Костенко). 3. І яскраво, як завжди, світило сонце і збурювалися теплі вітри, і знову квітли бузок, черемха, тополя, троянди (Р.Іванченко). 4. Гарячі коні помахували обтиканими виноградним листям головами, а дівчинка у вінку з виноградної гіллячки тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лозин з делікатним лапатим листом та позакручуваними тоненькими вусиками (М.Коцюбинський). 5. Садки заснули, пригріті волохатими шапками, а хати, накриті побіленими хустками стріх, уже не знічувалися від вітряної вологи (Є.Гуцало). 6. Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак але миритись брати назад свої слова у мене не було бажання (Л.Українка).

Схема синтаксичного аналізу складносурядного речення

1. Записати речення.
2. Виділити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини.

4. Позначити сполучні засоби.
5. Підкреслити другорядні члени речення.
6. Накреслити структурну схему.
7. Дати загальну характеристику складносурядного речення:
 - а) складне речення;
 - б) сполучникове;
 - в) складносурядне;
 - г) тип за структурними особливостями;
 - г) тип за семантико-синтаксичними відношеннями;
 - д) вид за метою висловлювання;
 - є) вид за інтонацією.
8. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень:
 - а) формально просте речення;
 - б) односкладне (різновид), двоскладне;
 - в) поширене чи непоширене;
 - г) повне чи неповне;
 - г) ускладнене (чим саме) чи неускладнене;
 - д) стверджувальне чи заперечне.
9. Охарактеризувати члени речення і словосполучення однієї предикативної частини.

Практичне заняття 9

Тема 9 СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Загальні поняття про складнопідрядне речення
2. Структурні особливості складнопідрядних речень.
3. Класифікації складнопідрядних речень. Принципи класифікації.

Рекомендована література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 313 – 340.
2. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища шк., 1994. – С. 416 – 596.
3. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 176 – 183.
4. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 557.

5. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2007. – С. 741 – 752.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 249 – 263.

Вправи і завдання для виконання в аудиторії

1. У складнопідрядних реченнях визначте головну й підрядну частину. Поставте питання від головної до підрядної частини. Якого виду підрядні частини, як вони приєднані до головної частини?

1. Духовність – озонова пелюстка, що так бережно огортає планету й не дає зруйнувати життя (О. Гончар). 2. Мій Києве! Нема туманів, які б не розійшлися над тобою... (М. Рильський). 3. Історія народів учить, що та держава велична, в якій велична мала людина (О. Довженко). 4. Я в серці маю те, що не вмирає. 5. Хто не жив посеред бурі, той ціни не знає силі. (Л. Українка). 6. Я вами гордую, панове, бо я – здатніший од вас. 7. Маленьке – не смішне, адже мале і зерно, що силу велетням і геніям несе (В. Симоненко). 8. Сонце, мов здорова червона діжа, випливало з-за краю землі та обгорталось блискучими хмарками, що спажнули від сонячного проміння, мов солома від вогню (М. Коцюбинський). 9. Набиралося на силі триста з гаком рідне слово, що султанів попелило і сміялось чорноброво... (Б.Олійник).

2. Визначте типи складнопідрядних речень. Перепишіть, підкреслюючи сполучники однією рискою, а сполучні слова – двома. Поясніть, як функцію виконує підрядне речення (заміняє відсутній член речення, розкриває значення співвідносного слова, пояснює будь-який член головного речення або поширює головне речення в цілому).

1. Яка честь, така й подяка. 2. Не рубай тої гілляки, на якій сидиш. 3. Нема такого дерева, що б на нього птиця не сідала. 4. То такий коваль, що вміє зробити і з заліза пшик. 5. Грім гримить, аж земля дрижить. 6. Куди серце летить, туди й око глядить. 7. Привів коня кувати, як кузня згоріла. 8. Добрий робітник не питає, чи далеко до вечора. 9. І сліпа коняка везе, як видючий на возі сидить. 10. І сонце не всі гори освічує, хоч високо ходить. 11. Щоб рибку їсти, треба у воду лізти. 12. Тільки той не помиляється, хто ні до чого не торкається (Нар. творчість).

3. Визначте типи підрядних частин. З'ясуйте, до яких слів головної частини вони відносяться і в який спосіб поєднуються з головною частиною. Якими членами речення виступають сполучні слова?

1. Хто правду любить, той наш брат. 2. Той нехай собі плаче, хто іскру лишив на шляху необачний, хто човен непевній воді доручив... (Л. Українка). 3. Шматок засохлого хліба, що ви ледве вгризете його зубами, здається кращим найсолодшого медяника (П. Мирний). 4. У кого серце мудрістю багате, тому глибини всякі перейти (А.Малишко). 5. Все, чим образили поета, акумулюється в слова (Л.Костенко). 6. Живе поезія у мові, якої мати вчила нас. 7. Ми працюю любимо, що в творчість перейшла, і музику палку, що ніжно серце тисне (М. Рильський).

4. Визначте підрядні означальні й означально-займенникові частини; вкажіть, до яких слів у головній частині вони відносяться і якими сполучними словами чи сполучниками вони з'єднані. Поясніть розділові знаки.

1. А хто стрічався на шляху зо мною, того я щирим серденьком вітала. 2. Я в серці маю те, що не вмирає (Л. Українка). 3. Хто зневажає рідний край, ті серцем немічні каліки (Т. Шевченко). 4. Я вдячно прихиляюсь до діда і між зорями мого дитинства розшукую вечірню зорю поета, що буде мені сяяти все життя (М. Стельмах). 5. Те, що принижує, – пронизує (Л. Костенко). 6. Нема нужденнішої на землі людини, яка нікого в житті не любить (І. Драч). 7. Той, хто переборов труднощі, подібний до альпініста, який здолав вершину (В. Сухомлинський). 8. Позаздриш долі берези, верби, явора, калини, що зеленіють у людській пам'яті (Є. Гуцало). 9. Ви лише промовте єдине слово, яке у серці бродить, як вино. 10. А може, ви лише міраж, який я встигла покохати (С. Галябарда).

5. Виокремте складнопідрядні з'ясувальні речення. Яких слів стосується підрядна частина і яким сполучними засобами приєднується до головної частини? Вкажіть полісемантичні сполучники.

1. Згадайте в поспіху вагона в невідворотності зникань, як рафаелівська мадонна у вічі дивиться вікам! 2. Не говори печальними очима те, що бояться вимовить слова. 3. Чи й справді необхідно, щоб жінка була мужня? 4. Сім міст сперечались, що їхній Гомер. 5. Я хочу вірші написати про те, як вітер гілочку колише (Л. Костенко). 6. Розкажи, як за горою сонечко сідає (Т. Шевченко).

6. Які діалектні сполучні засоби вжито у поданих реченнях? Замініть діалектні сполучники на їх літературні відповідники. Визначте структуру речень.

1. Сідлались коні, і суточками зеленим верхом ішов пишний похід та закосичував плай гейби червоним маком. 2. Така вода, гейби море без берегів (М. Коцюбинський). 3. Ви б давно мене медовістю убили, коб я вчасно від отрути не воскрес. 4. Щось таке могильне у ньому, гейби він шукав жертв (Б. Олійник). 5. Ти бідна так збіліла, гей та повітова рада в Жидачеві. 6. Здула сі, гий Жидачівська гора. 7. Воскресенці: навколо гори, а вони так в долику, гий в скриньці (І.Франко).

7. Проаналізуйте подані складнопідрядні речення за логіко-граматичною класифікацією. Визначте смислові зв'язки в реченнях. Зазначте тип кожного підрядного речення.

1. Теплий туман слався по полю і наливавав балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому. 2. Здоровенний дуб розлягся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно під ним. 3. Ні, він рішуче має до нас симпатію, що видно з його обличчя. 4. Досить холодно, так що ми топимо грубки (Л. Українка). 5. Де текла козацька кров, трава зеленіє (Т. Шевченко). 6. Я обламаю хвилинам пальці, щоб не сплітались в печаль годин (Л. Костенко). 7. А неба тут було так багато, що очі тонули в нім, як у морі (М.Коцюбинський).

8. Перепишіть речення. Поставте пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи та сполучні засоби. Схарактеризуйте означальні речення.

1. Прислухаєшся до того співу і відчуваєш гомін степу, його нескінченну пісню що вічно хвилює душу хлібороба (О. Гончар). 2. Вечірнє сонце, дякую за всіх котрі нічим не осквернили душу (Л.Костенко). 3. Сонце сховалось за межигірський бір котрий од того став ще чорніший (І. Нечуй-Левицький). 4. Слово, чому ти не твердая криця що серед бурі так ясно іскриться (Л. Українка). 5. Яка пшениця така й паляниця (Народна творчість). 6. Бачу за морями золоті дороги де припав до неба синьоокий степ (В. Сосюра). 7. Не стало вже й розкішних кущів з якими пов'язано стільки спогадів які годували його ціле життя (М. Коцюбинський). 8. Мого життя не вистачить мені для діл що їх у задумах лелію (Д. Павличко).

9. Підкресліть граматичну основу. Визначте тип складнопідрядних речень. З'ясуйте, які значення виражають полісемантичні сполучники.

1. Як мовчанням душу уявлю, то який же в біса я поет? 2. Отак би й слухав про царя Салтана або про те, як козак обманював турецького султана. 3. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Л. Костенко). 5. Коли задзвонить сон-трава в діброві і обізвуться в небі лебеді, земля святкову одягне обнову й веснянки закружляють по воді (М. Стельмах). 5. Як я малим збирався навесні піти у світ незнаними шляхами, сорочку мати вишила мені червоними і чорними нитками (Д. Павличко).

10. Перепишіть речення, ставлячи питання до підрядної частини. Вкажіть сполучні засоби. Визначте типи складнопідрядних речень.

1. Людина всесильна лише тоді, коли слово і думка поєднуються в непереможну зброю поступу... (І. Вихованець). 2. Побудьте, мамо, коло мене, допоки сонця я нап'юсь... 3. Якщо на вістрі крихта бруду – всю зброю пожере іржа (Д. Павличко). 4. Коли я смуток свій на струни клала, з'являлась ціла зграя красних мрій... 5. Поет не боїться від ворога смерті, бо вільная пісня не може умерти (Л. Українка). 6. Уся ця копітка праця необхідна для того, щоб зелену свічку життя не згасили палаючі вітри (В. Сухомлинський).

11. Випишіть складнопідрядні речення, вставляючи пропущені розділові знаки. З'ясуйте семантичні різновиди складнопідрядних речень.

1. Білі овечки пасуться у трав'яному ліжникові та дзвінками подзвонюють ніби дають знак із самого раю (М. Матіос). 2. Слово скаже – що соловей заспіває (Народна творчість). 3. Жду твоєї ласки хоч малої як земля у спеку жде дощу (В. Симоненко). 4. Над голубими вітряками плив журавлиний караван, неначе кликав у дорогу (В. Сосюра). 5. Гуде хуртовина, наче баси на весіллі, сміється, жартує, мов дикун править перемогу. 6. Самотою повзли між хатами брудні дороги неначе плазували чорні гадюки. 7. Дарма що сніг хрумкотить під ногами весна своє бере (М. Коцюбинський).

12. Проаналізуйте складнопідрядні речення. З'ясуйте, які з них прості, ускладнені порівняльним зворотом, а які складнопідрядні порівняльні речення.

1. Шануй учителя, як родителя (Народна творчість). 2. Як перлина дорога у оправі золотій, так душа жіноча щира сяє в зверхній красоті (І. Франко). 3. Високо над головою клубочиться Чумацький шлях, неначе по ньому проїхали возами-мажами чумаки, збивши в небі імлисту куряву (І. Цюпа). 4. Наді мною журно шуміли ясени, наче в їхні зелені душі увійшла людська печаль (М. Стельмах). 5. Мій час пливе собі так тихо-тихо, як по ставку пливе листок сухий (Л. Українка).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Визначте тип складнопідрядних речень. Якими сполучниками можна замінити *коли*? Чи є підстави визначати тип складнопідрядного речення лише за характером сполучника або сполучного слова. Запишіть, ставлячи пропущені розділові знаки.

1. Коли малим ти вперше став на ноги – яка ж то радість матері була! 2. Прости коли щось не вмію (В. Симоненко). 3. Пам'ять могла б убити нас коли б не мала рятівної властивості забувати (Л.Первомайський). 4. Коли мені не допоможуть вірші то вже не допоможуть лікарі (Д. Павличко). 5. Коли весело живеться до роботи серце рветься. 6. Коли б кізка не скакала то б ніжки не зломила (Народна творчість). 7. Коли мене снігами занесе тоді вже часу матиму доволі. 8. Коли в людини є народ тоді вона уже людина. 9. Коли їм сумно – хай сумують (Л. Костенко).

2. Схарактеризуйте складнопідрядні підметові та присудкові речення. Проаналізуйте їх за структурно-семантичною класифікацією, запропонованою І.І. Слиньком, М.Ф. Кобилянською, Н.В. Гуйванюк.

1. Нема нужденнішої на землі людини, яка нікого в житті не любить (І. Драч). 2. Не винна ти, що я не маю долі, не винна ти, що я така нещасна (Л. Українка). 3. Сонце стояло високо й світило так, що майже ніде у дворі не було тіні (М. Вовчок). 4. Щовесни проростають з кореня буйним зелом полині, цвітуть золотисто-сивою гіркотою серед літа і осипаються пізньої осені дрібненьким темним насінням, яке розносить по степу вітер (І. Цюпа). 5. Падало жовте листя, а здавалось, що то золото капає на землю з дорогих шат.

6. Далекі дзвони гуділи в ясному повітрі тихо й мелодійно, і здавалося, що то дзвенить золото сонця (М. Коцюбинський).

3. Запишіть прислів'я, вставляючи розділові знаки. З'ясуйте типи складнопідрядних речень. Підкресліть і схарактеризуйте сполучні засоби.

1. З нього помочи як з осики груш. 2. Який гість такий калач. 3. На тобі, небоже що мені не гоже. 4. Хто бідному дає той вдесятеро придбає. 5. Коли весело живеться до роботи серце рветься. 6. Чим хто має тим гості приймає. 7. Роби тільки те що гідне шани, хоча б і дочекавшись догани. 8. Доки сонце зійде роса очі виїсть. 9. Щоб рибу їсти треба в воду лізти. 10. Чий хліб їси під того й дудочку скачи.

4. Визначте, до яких слів відноситься підрядна частина, якими засобами поєднана з головною. З'ясуйте тип складнопідрядних речень.

1. Люблю, коли в вікно розкрите шумлять безжурно дерева. 2. Народ, що став вільним, ніколи не зломити (В. Сосюра). 3. Скільки людського щастя розбилося у друзки тільки від того, що одне з двох своєчасне не вимовило слівця „пробач” (І. Вільде). 4. Я славлю життя людей, що діють навколо мене, і своє життя (О. Довженко).

5. Перепишіть речення, ставлячи питання до підрядної частини. Підкресліть слова, до яких відноситься підрядна частина. Визначте сполучні засоби, схарактеризуйте їх.

1. В твоїх очах купаюсь, як в потоці, в якому чиста аж до дна вода (С. Галябарда). 2. Є слова, що білі-білі, як конвалії, квітки, лагідні, як усміх ранку, ніжносьяйні, як зірки (О. Олесь). 3. Віддайте мені мову, якою мій народ мене благословив (Л. Костенко). 4. Ніхто без подиву не міг глянути на ті волошкові очі, що так незвично зоріли на смаглявім виду, на ті вії, що трепетно тримали вечорову таємничість, на ті брови, що дивовижно, нерівно розлітались на скроні, на ті ямки, які так собі дихали, що неодмінно викликали чийсь добрий осміх чи зітхання (М. Стельмах).

6. З'ясуйте тип складнопідрядних речень нерозчленованої структури. Випишіть речення із займенниково-співвідносними частинами.

1. І на тому камінні, де серце моє розкололось, похитнувши на вибухах місяця срібний ковчег, на високих вітрах зашумить

українська тополя голубими листками моїх і твоїх очей. 2. Золотої пам'яті узвишся, звідки видно вже лиш силует (Л. Костенко). 3. Ледве-ледве від власного картання захищаюсь і ледве стримую докори свого серця за те, що завинила без вини. 4. Умій дякувати старшим за те, що вони повчають тебе (В. Сухомлинський).

7. Прочитайте. Випишіть складнопідрядні речення із підрядною порівняльною частиною. Визначте критерії розмежування порівняльних підрядних речень і порівняльних зворотів.

1. Умирають айстри, залишаючи спогад, як рану. 2. Спливло життя, як листя за водою. 3. Я втомлена, як квітка навесні. 4. Підлість послідовна, як геометрія (Л. Костенко). 5. Над голубими вітряками плив журавлиний караван, неначе кликав у дорогу (В. Сосюра). 6. Литаври мідні й музика органна в одно злились, як води у ріці (М. Сингаївський). 7. Над шляхом біліла його хатинка, мов йшла кудись із села і зупинилась спочити. 8. Ходив по хаті великим та легким кроком, наче злість одривала його од землі. 9. Маленькі галузки, пучечки соснових гілок стелились по небі, як дороге гаптування по блакитному шовку. 10. Червоні помпони конюшини, немов їжачки, стовбурчили щетину з трилистих підстав (М. Коцюбинський).

8. Поставте коми перед сполучником **як** та вмотивуйте їх використання. Підкресліть вказівні слова, з'ясуйте їх роль та місце у структурі речення.

1. А потім ця мелодія-злодій запливає і розливається в жилах нечутно – так як тече рідна кров людини. 2. Ні-ні, жоден сатана не має такої сили як прості люди у час заздрості, ненависті і помсти... 3. Вона то зводила погляд до неба, то втуплювалася в свої руки – і одинока сльоза котилася їй по щоці як по засохлому рівчакові. 4. Але радість для Михайла з Матронкою урвалася як урвалась колись струна на Фіциковій скрипці саме посеред весільної „гуцулки”, – нібито й не ночувала тут радість ніколи. 5. Коли б можна було дивитися на них з висоти пташиного польоту чи хоча би із середини ріки, то села відбивалися між собою так само однаково як відбивається людське обличчя у дзеркалі. 6. І в один мент Михайлові відкрилося, що в його селі поволі ставало так тихо як у Черемошнім по той бік ріки (М. Матіос).

9. Визначте сполучні засоби у складнопідрядних реченнях. Які діалектні сполучники вжито у поданих реченнях, яка їх роль? Замініть діалектні сполучники на їх літературні відповідники.

1. Гори попідпирали свої великі голови й лежали каменем, гейби боялись ночі, аби їх не задушила. 2. Гудить і харчить село, гейби за горло душене. 3. Гори, гейби горбаті старці, сидять рядом над глибокою долиною і потоками спльовують осінню. 4. Так, отік ластівчине гніздо, висить на Магурі Тимофієва хата (М. Черемшина). 5. А Цвичок грав у дримбу і дивився по через паркан, гейби і не на Дарусю, а лиш на подвір'я. 6. Сказати, що навіть тут, у горах, було багато охочих грати на дримбах – не скажеш, бо час якийсь настав гейби не для веселості (М. Матіос).

10. Перепишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Поясніть, як функцію виконує підрядне речення (заміняє відсутній член речення, розкриває значення співвідносного слова, пояснює будь-який член головного речення або поширює головне речення).

1. Слова натягують як луки щоб вчасно збити на льоту нерозшифрованої музи невідворотну німоту. 2. А жінці хто потрібен якщо вона поет? (Л. Костенко). 3. Будь-яка праця стає творчістю якщо ти вкладеш в неї душу (В. Сухомлинський). 4. Час моя пісню по волі буяти послухать як вітер заграв понад морем (Л. Українка). 5. Такий вітер гарячий такий нетерплячий що аж киплять від нього срібноволосі вівса (М. Коцюбинський).

11. Визначте складнопідрядні речення з послідовною підрядністю. Поясніть пунктограми.

1. Буду я навчатись мови золотої у трави-веснянки, у гори крутої, в потічка веселого, що постане річкою, в пагінця зеленого, що зросте смерічкою (А. Малишко). 2. В глибокій тиші снували дерева мереживо гілок, наче збирались закинуть невід в глибокі води неба, де неясно тремтіли золотою лускою, мов риби, зорі. 3. Вони (*співанки*), здається, гойдалися з нею ще в колисці, хлюпались у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самосійні на сіножатях, як смереки ростуть по горах. (М. Коцюбинський).

12. Випишіть складнопідрядні речення, знявши ризик. Визначте тип підрядної частини.

1. Як/би оті проміння золоті у струни чарами якими обернути, я б з них зробила золотую арфу. 2. Ох, може б, не було життя таке нещасне, як/би вогонь ненависті не гас. 3. Як/би я тепер хотіла у мале човенце сісти і далеко не схід сонця золотим шляхом поплисти. 4. Хотіла б я піснею стати у цю хвилину ясну, що/б вільно по світу літати, що/б вітер розносив луну. (Л. Українка). 5. Добре було б, як/би отакий співучий разок намиста впав із неба на землю... (Є. Гуцало).

13. Прокоментуйте особливості структури багатокomпонентних складнопідрядних речень. Визначте типи підрядних речень.

1. Листку подібний над землею, що вітер з дерева зрива, хто мову матері своєї, як син невдячний забува (В. Сосюра). 2. Страшні слова, коли вони мовчать, коли вони зненацька причаїлись, коли не знаєш з чого їх почать, бо всі слова були уже чиймись (Л. Костенко). 3. Звився жайворонок високо під чисте, неначе нове, небо і заспівав про те, що мертва земля ожила знов, що сонце, зрадивши щастям землі, стало ласкавим, теплим, ясным, що повіяли вітри і принесли на своїх крилах невідомі досі пахощі, що забриніли в веснянім повітрі мухи та набубнявіли на деревах бруньки, готуючись зеленим листям замаїти гаї та діброви... (М. Коцюбинський).

14. Виконайте синтаксичний аналіз складнопідрядних речень за поданою нижче схемою.

1. З багатьох античних міфів на мене чи не найбільше враження справляв міф про людинолюбця Прометея, який ніби вкрав у богів вогонь, щоб передати його людям, і міф про Ікара, першу людину, що знялась на крилах у небо (Б. Антоненко-Давидович). 2. Як на ті чорнобривці погляну, бачу матір стареньку, бачу руки твої, моя мамо, твою ласку я чую рідненька (М. Сингаївський). 3. В одному місці, де небо сходилося з морем, де білів легенький туман, з'явилась чорна пляма, яка все більшала і все наближалась, ставала темнішою, неначе сунулась морем якась темна копиця, котра ніби росла й ширшала... (І. Нечуй-Левицький).

Схема синтаксичного аналізу складнопідрядного речення

1. Записати речення.
2. Виділити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини.
4. Поставити запитання до підрядної частини.
5. Позначити сполучні засоби.
6. Підкреслити другорядні члени речення.
7. Накреслити структурні схеми.
8. Дати загальну характеристику складнопідрядного речення:
 - а) складне речення;
 - б) сполучникове;
 - в) складнопідрядне;
 - г) тип за структурними особливостями;
 - ґ) тип за семантичними ознаками;
 - д) вид за метою висловлювання;
 - є) вид за інтонацією.
9. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень.

Практичні заняття №10

Тема 10 БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ КОМБІНОВАНОГО ТИПУ

Теоретичні питання

1. Безсполучникові складні речення. Структурні типи безсполучникових складних речень.
2. Складні безсполучникові багатокомпонентні речення.
3. Складні сполучниково-безсполучникові речення.
4. Інтонавання та розділові знаки у безсполучникових складних речень.
5. Складні конструкції із сурядним, підрядним та безсполучниковим типом зв'язку.
6. Період як синтаксична конструкція. Будова періоду.
7. Пряма мова та засоби її вираження в тексті. Заміна прямої мови непрямою і навпаки. Невласне-пряма мова, її структурні особливості й застосування.

Вправи і завдання для виконання в аудиторії

1. Запишіть речення. Визначте засоби поєднання частин безсполучникових речень: інтонація, співвіднесеність вищо-часових та способових форм дієслів-

присудків у предикативних частинах, порядок розташування частин, паралелізм їх синтаксичної структури, лексико-граматичні засоби.

1. Вітри гули віолончеллю, писали пальми акварель (Л.Костенко).
2. Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють; між ярами над ставами верби зеленіють (Т. Шевченко). 3. Уже скотилось із неба сонце, заглянув місяць у моє віконце. 4. Вже засвітились у небі зорі, усе заснуло заснуло й горе (Л. Українка). 5. Помилялись не тільки люди, помилялись навіть святі. Згадайте: Ісус від Іуди мав останній цілунок в житті (В. Симоненко). 6. Душа – річ тонка: до неї ключів особливих треба (О. Гончар).

2. Поставте пропущені розділові знаки, поясніть їх уживання. Визначте типи інтонації. Які із безсполучникових речень є реченнями відкритої, а які – закритої структури? З'ясуйте їх співвіднесеність чи не співвіднесеність зі сполучниковими складносурядними чи складнопідрядними реченнями.

1. Мені здається: твої очі в мою душу світять з вишини (В.Сосюра). 2. Ще сонячні промені сплять досвітні вогні вже горять (Л. Українка). 3. На білу гречку впали роси, веселі бджоли одгули замовкло поле стоголосе в обіймах золотої мли (М. Рильський). 4. І немає маленьких людей є лиш душі малі (В. Коротич). 5. Минуло літечко тепле з його ясними та привітними днями насувала осінь сумна з густими туманами з темними непроглядними ночами (П.Мирний). 6. Весело бриніли набубнявілими гілками осокори задумливо погойдувала обважнілими косами береза (Ю. Яновський).

3. Перепишіть речення. Перетворіть, де можна, безсполучникові складні речення у сполучникові. Поясніть зміну від цього. Поясніть розділові знаки у поданих і новоутворених реченнях.

1. Поглянув я на ягнята – не мої ягнята (Т. Шевченко). 2. Я певен, друже, ми зустрітись мусимо, ми любимо світанки зустрічать (М.Сингаївський). 3. Порівнювати чистоту душі з білизною снігу досить ризиковано: надто багато сажі у повітрі (І. Вільде). 4. Ластівки низько літають – дощ обіцяють. 5. Вовків боятися – у ліс не ходити (Народна творчість). 6. Сонце сховалось у вітах дерев – річка дихнула прохолодою (М. Коцюбинський). 7. Знаю: з попелу сходять квіти. Вірю: з каменю б'є джерело (А. Малишко).

4. Поясніть авторські розділові знаки. Схарактеризуйте інтонацію поданих речень.

1. Не жди ніколи слухної пори – твоя мовчанка може стать ганьбою! (Д. Павличко). 2. Людське сумління, виявляється, схоже на вулик, його теж можна розтривожити (О. Гончар). 3. Дивлюсь у воду – місяць у воді сміється (О. Довженко). 4. Навкруги тиша; скрізь ясно; з поля вітерець віє; з гаїв холодок дише (М. Вовчок).

5. Перепишіть речення, вставляючи розділові знаки. Умотивуйте написання тире між частинами складного безсполучникового речення.

1. Стою під кленом біля джерела у серце йдуть пісні привітні (М. Стельмах). 2. Дивлюсь у воду місяць у воді сміється (О.Довженко). 3. Пошли ж ти їй долю вона молоденька. 4. Думав, доля зустрінеться спіткалося горе. 5. Повіяв вітер по долині пішла дібровою луна (Т. Шевченко). 6. Не жди ніколи слухної пори твоя мовчанка може стать ганьбою! (Д. Павличко). 7. Журавлі бринять дзвінкоголосі їх кличе даль прозоро-вітрова (А. Малишко).

6. Поставте розділові знаки у безсполучникових складних реченнях і поясніть їх уживання.

1. Пригнешся низом купи червоних шафранів горять між деревами випростаєшся б'ють в очі сонячним блиском кальвілі, обліпивши крону до самого верхів'я (О. Гончар). 2 В морі я хотів печаль свою втопить я до моря вийшов рано море спить (Д.Павличко). 3. Вишнево-яблуневі садки, ще сьогодні зранку такі змерзлі й розпачливі, подобрішали, потеплішали село звеселіло людські обличчя погіднішими стали (Є. Гуцало). 4. Зозуля стала кувати морозу більше не бувати (Народна творчість). 5. Грає й сяє, мов самоцвітне каміння, чиста роса; то стрільне вам у вічі тоненькою голочкою жовтого світу то зачервоніє круглою горошиною, то засиніє синьо цвітом (П. Мирний).

7. Поясніть розділові знаки. З'ясуйте способи ускладнення складних конструкцій із сурядністю і підрядністю.

1. Ліс теж чорний, голий-голісінький, поздіймав догори похмуре гіллячко рук, ніби хоче зловити промені, а вони проливаються крізь його діряві пальці (Є. Гуцало).

2. Ніч, насуваючись, жене нас вперед, де скоро-скоро вже вона грякне, ударить вітром, спалахне неоново-синіми спалахами хмар, поєднає небо і землю ланцюгами блискавиць, і в хаосі тьми та зблисках електричних розрядів, у грандіозних таїнствах ночі почнеться могутня робота природи, робота одвічна, прадавня, що і людині щоразу навіває думки про щось предковичне і про прийдешнє також (О. Гончар).

8. Визначте, які з наведених речень є періодами. Випишіть із прозового та поетичного тексту приклади синтаксичних конструкцій, які мовознавці називають періодом. Яку будову має період? Дайте загальну характеристику речень.

1. Коли загублена дорога, а на устах любов тремтить; коли уся душа тріпоче, як білий парус на човні, - тоді рука моя не хоче пером виводити пісні (М. Рильський). 2. Повитягали гострі шпилі, одділились окремі каміння, перетворились у білий мармур, одяглися в різьбу, – і став перед нами острів із моря – ввесь як Міланський собор (М. Коцюбинський). 3. Бо ти на землі – людина, і хочеш того чи ні – усмішка твоя – єдина, мука твоя – єдина, очі твої – одні (В.Симоненко). 4. Пишіть листи і надсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли немає часу і коли навіть ні про що писати (Л. Костенко). 5. Я плакав уві сні, мені снилася мрія: десь ніби я пташка, лечу уві сні – а долом уся Україна квітками, красується вільна, своя, у весні! (О. Олесь).

9. Запишіть складні синтаксичні конструкції. Накресліть схеми речень і вкажіть, до якого типу належать.

1. В морі спокуси є хвилі великі, та не забудь у захопленні ти, що лиш родина – бальзамові ліки, ліки від старості і самоти (В. Крищенко). 2. Книги – морська глибина: хто в них пірне аж до дна, той, хоч і труду мав досить, дивні перли виносить (І. Франко). 3. Не живе ледачий – де кипить робота, не кується слово – там, де твань болота, не ростуть з граніту – пагінці багаті, не живеться зраді там, де серце в хаті (А. Малишко). 4. Так цілий день скучаєш за материним голосом, що зараз він звучить тобі, як пісні, - слухав би й слухав, убираючи в душу, бо так від нього солодко, так добре (Є. Гуцало).

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Визначте синтаксичні відношення між частинами поданих речень. Який тип семантико-синтаксичних відношень переважає? Визначте відкритість/закритість їхньої структури.

1. Дружба – як дзеркало: розіб'єш – не складеш. 2. Не вчи плавати щуку: щука знає цю науку. 3. Менше говори – більше почуєш. 4. Вороні й мило не допоможе – все вона чорна буде. 5. Хочеш їсти калачі, не сиди на печі. 6. Слово – не горобець, випустиш – не спіймаєш. 7. Говорить шовком шиє. 8. Розірвись надвоє скажуть чому не на четверо. 9. Посіє народ вчасно – вродить пшениця рясно. 10. Захоче людина – на голій верховині квіти зацвітуть. 11. Стоїш високо – не будь гордим, стоїш низько – не гнися. 12. Здобудеш освіту – побачиш більше світу (Народна творчість).

2. Випишіть спочатку безсполучникові складні речення з однотипними, а потім – з різнотипними частинами. Як вони співвідносяться зі складними сполучниковими реченнями? Які відношення вони передають (одночасність подій, послідовність, зіставлення, протиставлення; часові, умовні, причинні, наслідкові, порівняльні, з'ясувальні відношення тощо?)

1. Як тільки займеться десь небо – з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила. 2. Була відлига, з стріх капало, з горбка збігали, мов весною, струмочки талої води, горобці весело цвірінькали (М. Коцюбинський). 3. Щастя треба – на всяк випадок, сили треба – на цілий вік. 4. Не треба заздрити Шекспіру, він жив у дуже темний час (Л. Костенко). 5. Пан гуляв у себе в замку – у ярмі стогнали люди. 6. Мені снилося: червоні рожі пломеніли в промені злотистім (Л. Українка). 7. Дивлюся – аж світає, край неба палає. 8. Шелестить пожовкле листя по діброві; гуляють хмари; сонце спить; ніде не чути людської мови (Т. Шевченко).

3. Проаналізуйте речення. Які відтінки у значенні виділяються у складних безсполучникових реченнях із різнотипними частинами? Доберіть 10 прислів'їв із зіставно-протиставними відношеннями. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. Щире слово – теплий промінь, нещире слово – гострий ніж у серце. 2. Умієш бруднити, умієш і чистити. 3. Мудрого шукай, дурного обходь. 4. Роби добро – не кайся, роби зло – сподівайся. 5. Мало вку-

сиш, більше ковтнеш. 6. Совісті менше – грошей більше. 7. Любиш кататись – люби й саночки возить. 8. Здобудеш освіту – побачиш більше світу. 9. Зробив діло – гуляй сміло. 10. Не маючи статку, не буде й упадку (Народна творчість).

4. Запишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Визначте випадки, коли можлива варіативність у розстановці розділових знаків.

1. І чую пульсують соки у тіло моє з землі (В. Симоненко). 2. Мені здається твої очі в мою душу світять з вишини (В. Сосюра). 3. Любов і надія не в зорях, не в морі – між людьми поради питати! (Л.Українка). 4. Сьогодні зранку музика в мені дошукує мотивів і причини (В. Крищенко). 5. Сонце зовсім сіло, вечірня зоря погасла; над містом спускалася ніч у хатніх шибках заблищало світло (П.Мирний). 6. Тихо на небі зіроньки сяють тихо по морю човен пливе (Народна творчість). 7. І досі сниться під горою, між вербами та над водою, біленька хаточка стоїть (Т. Шевченко).

5. Перепишіть речення, поясніть уживання двокрапки між частинами безсполучникового речення.

1. Думав: є велике право одпочити під лавром світу всім, хто в тій війні жорстокій ніс страждання на плечах (Б. Олійник). 2. Ми – смертні. Та знайте: народ не вмира! 3. Було колись в одній країні: сумний поет в сумній хатині рядами думи шиковав. 4. Дивися: онде побрели вони на ласий кусень із чужого блюда, продавши дим Вітчизни за валюту курильниць ложних в храмі чужини (Л.Українка.) 5. Знаю: Тільки совість порятує світ (М. Сингаївський).

6. Перепишіть речення. Чи можна частини таких речень перетворити на окремі речення? Поясніть розділові знаки. Визначте семантичні відношення між частинами речень.

1. З жита раптом виринає Русалка Польова; зелена осінь на її просвічує де-не-де крізь плащ золотого волосся, що вкриває всю її невеличку постать; на голові синій вінок з волошок, у волоссі заплутались рожеві квітки з куколю, ромен, березка (Л. Українка). 2. Уже горіли мохнатими і червоними, як жар, шапками будяки, дихаючи солодким медвяним душком; цілими озерами поміж трав білили соромливі невісточки в жовтих шапочках і білих віночках з пелюсточок навколо голівок; виплітався та спалахував іскрою петрів

батіг; розпарена нічною задухою, гостро і нудливо смерділа болиголова, яка то тут, то там здіймалася вище всіх на своєму товстому і порожньому стовбурі, увінчаному тоненькими, схожими на віття кропу гіллячками; іноді посеред луки розкішно кушився верболіз, схожий здаля на копицю сіна; над ними уже кружляли чайки, вишукували вранішню поживу на сніданок (Г. Тютюнник).

7. Визначте тип синтаксично-смислових відношень між частинами безсполучникових речень. Як вони співвідносяться зі складними сполучниковими реченнями? З'ясуйте, який розділовий знак потрібно між ними ставити (кому; крапку з комою; тире; двокрапку).

1. І плаче коник серед трав нема мелодій (Л. Костенко). 2. Повітря пахло розквітлими садами молодими прілуватими травами зігрітою землею сумовито повівала гіркуватим настоєм підопріла кора недавно зрубаного дерева (М. Стельмах). 3. Трапиться слово зрадливе геть його, сину, жени (Б. Олійник). 4. З лісу шепче гілка з жита перепілка з-за широкого лиману журиться сопілка (А.Малишко). 5. Було колись в одній Країні сумний поет в сумній хатині рядами думи шикував. 6. Ще сонячні промені сплять досвітні вогні вже горять. 7. Ні долі, ні волі у мене нема зосталася тільки надія одна надія вернутись ще раз на Вкраїну, поглянуть іще раз на рідну країну (Л. Українка).

8. Запишіть речення, виділяючи граматичні основи. Накресліть схеми безсполучникових багатокомпонентних складних речень. Який тип відношень між предикативними частинами переважає?

1. Співала колосом нива, співали жайворонки над нею, співав пісню серп, відрізаючи стебло, лунали співи на сінокосах, співало, врешті, серце, повне надії (М. Коцюбинський). 2. Мріють крилами з туману лебеді рожеві, сиплють ночі у лимани зорі сургучеві, заглядає в шибку казка з сивими очима, материнська добра ласка в неї за плечима (В. Симоненко). 3. На землю вже тихий скрізь вечір лягає; з високого неба вже місяць сіяє; затихла і пташка, і людська розмова, мовчить, не шепоче зелена діброва (Б. Грінченко).

9. Перепишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Встановіть смислові зв'язки між частинами безсполучникових речень. Накресліть схеми речень.

1. Білі акації будуть цвісти в місячні ночі жагучі промінь морями залле золотий річку, і верби, і кручі (В. Сосюра). 2. Найогидніші очі порожні найгрізніше мовчить гроза найнікчемніші дурні вельможі найпідліша брехлива сльоза (В. Симоненко). 3. Реве та стогне Дніпр широкий сердитий вітер завива. 4. Сонце гріє вітер віє з поля на долину над водою гне з вербою червону калину на калині одинокє гніздечко гойдає (Л. Українка).

10. Виконайте синтаксичний аналіз складних безсполучникових речень.

1. Вже сонечко в море сіда; у тихому морі темніє; прозора, глибока вода, немов оксамит зеленіє (Л. Українка). 2. Коли зникає народна мова – народу більше нема! Відберіть у народу все – він усе може повернути, відберіть мову – він ніколи більше не створить її: вмерла мова в устах народу – вмер і народ (К. Ушинський). 3. Мені здається, може, я не знаю, – було і буде так в усі часи: любов, як сонце, світу відкриває безмежну велич людської краси (В.Симоненко).

Схема синтаксичного аналізу безсполучникового речення

1. Записати речення.
2. Виділити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини.
4. Підкреслити другорядні члени речення.
5. Накреслити схему.
6. Дати загальну характеристику безсполучникового речення:
 - а) складне речення;
 - б) безсполучникове;
 - в) тип за структурними особливостями;
 - г) тип за семантико-синтаксичними відношеннями;
 - г) за метою висловлювання;
 - д) за інтонацією.
7. Дати загальну характеристику предикативних частин.
8. Охарактеризувати члени речення і словосполучення однієї предикативної частини.

11. Із яких предикативних частин утворено складну синтаксичну конструкцію? Підкресліть у кожній із них граматичну основу і засоби зв'язку між предикативними частинами.

1. Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини, і вишні чорноокі стоять до холодів (Л. Костенко). 2. Моя душа ніколи не забуде того дарунку, що весна дала; весни такої не було й не буде, як та була, що за вікном цвіла (Л. Українка). 3. Це, мабуть, - та любов, що землю зігріває, яка винагород не знає за тепло, і затишку собі ніколи не шукає, яка тому й живе, щоб знищувати зло (В. Колодій).

12. Перепишіть речення. Підкресліть граматичну основу. З'ясуйте тип присудків. Поясніть пунктуацію речень.

1. Нічого не стало видко, тільки жевріє долі жар, позосталий від вогнища, та по вінку із світляків знати, де ходить Мавка поміж деревами: вінок той ясніє то цілим сузір'ям, то окремими іскрами, далі тьма і його покриває (Л. Українка). 2. Й тепер, коли прийшла весна, коли війнула мені в груди тлумовиськом перших своїх, тонких, таких пам'ятних запахів, коли в мені все помолоділо, мов вербове пагіння над дніпровською водою, то я добре знаю: очікуване прийшло, наче народжене силою мого бажання, і наймення йому – синя та золота весна на дніпровських кручах (Є. Гуцало).

13. Прокоментуйте особливості синтаксичних конструкцій, використовуючи схеми речень. Поясніть пунктограми.

1. Сильніше за любов злоба горить, сильніше за красу вражає бридь, але життя росте лишень з любові, лишень краса навчає жить! (Д. Павличко). 2. Гроза пройшла: зітхнули трави, квітки голівки підняли, і сонце, тепле і ласкаве спинило погляд на землі. 3. Єсть квіти такі, що ніколи не в'януть, що завжди сумують з слізьми на очах, гойдаються журно і плачуть по сонцю, і дивляться в небо з докором німим (О. Олесь).

14. Визначте тип складних синтаксичних конструкцій. Подайте схеми, встановіть смислові відношення між предикативними частинами кожної з них.

1. Прилітає соловейко щоніч щебетати; виспіває та щебече, поки місяць зійде, поки тії русалоньки з Дніпра грітись вийдуть (Т.Шевченко). 2. Не до пісень мені: тремтять на віях сльози, і туга

душу обняла (О. Олесь). 3. Я закоханий палко, без міри у небачену вроду твою, все, що в серці натхненне і щире, я тобі віддаю (В.Сосюра).

15. Поясніть розділові знаки. З'ясуйте способи ускладнення складних конструкцій із сурядністю і підрядністю.

1. Дика груша облита білим молоком, і в тому пахучому білому молоці, що стиха пінилося, бджоли неначе киплять (Є. Гуцало). 2. Знесилений, пригнічений, я опускаюся на землю, і вона дає мені своє тепло, що зігріває, відроджує до життя (П. Загребельний). 3. І тільки тут, у цьому садку, де завжди пахне спілими яблуками, я почуваю себе щасливим, і тільки тут я розумію, яке чудове життя. 4. Спершу вона соромилась своїх сліз, але, помітивши, що ніхто на неї не звертає уваги, що ніхто не співчуває, і не розраджує, вона втратила відчуття сорому, бо сльози їй зараз були потрібні (Л. Українка).

16. Виконайте синтаксичний аналіз складних речень комбінованого типу.

1. Хіба забудеться для мене священна матері любов, її душі тепло щоденне, що зігріває знов і знов, де б я не був, куди б не йшов, вона в трудах завжди зі мною, як сонце з доброю весною (М. Сингаївський).

2. Хай комусь аж надто елементарним чи навіть смішним може видатись світ, із якого ми вийшли, а для нас він був і буде джерелом роздумів, бо ми жили там, де все, як нам здається, було ближче до самого себе, до природи, до трав, до неба і сонця, може, навіть ближче до речей складних, до тих витоків гармонії, що їх так нервово й болісно шукає людина сучасна (О. Довженко).

Схема синтаксичного аналізу багатокomпонентного складного речення з різними видами зв'язку

1. Записати речення.
2. Виділити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини.
4. Поставити запитання до підрядних частин.
5. Позначити сполучні засоби.
6. Підкреслити другорядні члени речення.
7. Накреслити структурні схеми.
8. Дати загальну характеристику складної синтаксичної конструкції:
 - а) багатокomпонентне складне речення з різними видами зв'язку;

- б) різновиди зв'язку;
 - в) тип підрядності;
 - г) вид за метою висловлювання;
 - г) вид за інтонацією.
9. З'ясувати структурно-семантичні типи складносурядних, складнопідрядних, безсполучникових речень, що виділяються на зовнішньому і внутрішньому рівнях членування.
 10. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень.
 11. Охарактеризувати члени речення і словосполучення однієї предикативної частини.

Контрольні запитання і завдання

1. Яке речення називається складним? Схарактеризуйте погляди мовознавців на складне речення.
2. Чому частини складних конструкцій називають простими реченнями умовно?
3. Які складні речення є елементарними, а які багатокomпонентними?
4. Якими засобами поєднуються частини складного речення? Яка роль кожного з них?
5. Які речення називаються складносурядним, складнопідрядними, безсполучниковими?
6. Що ви знаєте про інтонування складних речень?
7. Які речення називаються складносурядними?
8. Які складносурядні речення є відкритими і закритими структурами?
9. Які сурядні сполучники є семантичними, а які асемантичними?
10. Схарактеризуйте складносурядні речення з єднальними сполучниками.
11. З'ясуйте специфіку зіставно-протиставних складносурядних речень.
12. Схарактеризуйте особливості складносурядних речень із розділовими сполучниками.
13. Які речення є складносурядними багатокomпонентними?
14. Поясніть інтонування складносурядних речень.
15. Які розділові знаки вживаються у складносурядних реченнях?
16. Схарактеризуйте погляди учених на складнопідрядне речення.
17. Які основні різновиди підрядного зв'язку використовуються в складнопідрядному реченні?
18. Як розрізняються омонімічні сполучники і сполучні слова?
19. Які складнопідрядні речення належать до нерозчленованих, а які – до розчленованих?
20. Які є різновиди структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень?

Практичне заняття 11

Тема 11 ПУНКТУАЦІЯ. ТЕКСТ

Теоретичні питання

1. Основні принципи української пунктуації. Система розділових знаків та їх основні функції.
2. Структура речення і пунктуація. Інтонаційні особливості й пунктуація. Пунктуаційний аналіз.
3. Текст як результат і одиниця комунікації. Ознаки тексту. Текст і дискурс.
4. Засоби зв'язку між компонентами тексту. Структурні типи надфразних єдностей. Нові явища в синтаксисі: закономірності парцелювання, сегментації.

Рекомендована література

1. Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А. Булаховського. – К., 1951. – Т.2. – С. 360-407.
2. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 261 – 262.
3. Тоцька Н.І. Українська пунктуація: Практикум. – К.: Вища шк., 1989. – С. 83 –126.
4. Українська мова. Ч.2 / В.О. Горпинич, В.Д.Горяний, І.Я. Журба, І.Й. Тараненко; За ред. В.О. Горпинича. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1988. – С. 211 – 212, 216.
5. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. –К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 502 – 503.
6. Український правопис /АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови – стереотип. вид. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 126 – 154.
7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004.– С. 377 – 387.

Вправи і завдання для виконання в аудиторії

1. Перепишіть речення, вставляючи пропущені знаки пунктуації.

1. Мені нагадують людські серця крихке й тоненьке серце олівця зламати легко застругати важче, списати неможливо до кінця (Д.Павличко). 2. В руках вихователя слово такий же могутній засіб як музичний інструмент в руках музиканта як фарби в руках живописця як різець і мармур в руках скульптора. 3. Як без скрипки немає музики без фарби і пензля живопису без мармуру й різця скульптури так без живого трепетного слова немає школи педагогіки. 4. Слово це ніби той місток через який наука виховання переходить у мистецтво майстерність (В. Сухомлинський).

2. Перепишіть, вставляючи розділові знаки перед **як**. З'ясуйте відокремлення прикладки, порівняльного звороту; порівняльного підрядного речення; відділення з'ясувального та інших частин складнопідрядного речення.

1. А як тільки в розкриті очі вступило зелене, що котилось буйними хвилями луків та лісу як тільки небо торкнулось обличчя, немов пушинка як тільки в груди ввіллявся золотий напій повітря, його сповнила солодка втома як у людини, що встала з смертельного ложа (М. Коцюбинський). 2. І місяць в небі як підкова, безумно котиться у світ (А. Малишко). 3. Острів як спрут занурив у море шершаві лаби, приссався до нього наче хоче спинитись. Але не може. 4. Посипались рідкі краплі дощу великі як лісові горіхи важкі як розтоплене олово (І. Нечуй-Левицький). 5. У травах коник як зелений гном, на скрипку грає (М. Рильський).

3. Поясніть вживання тире у поданих реченнях.

1. Поезія це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі (Л. Костенко). 2. Пісня і праця великі дві сили, я їм бажаю до скону служити (І. Франко). 3. Ні про що не турбуватися, ні за що не думати значить не жити, а бути мертвим (Г. Сковорода).

4. Виконайте пунктуаційний аналіз речень за поданою нижче схемою.

1. Безсмертні всі: цей виховав дитину, той пісню написав, хоч і єдину, а той, що не зумів цього зробити, коло дороги посадив ялину (Д. Павличко). 2. Це, мабуть, – та любов, що землю зігріває, яка винагород не знає за тепло, і затишку собі ніколи не шукає, яка тому й живе, щоб знищувати зло (В. Колодій). 3. Якщо ви не вмієте відчувати радість дитини і її силу, то повинні знати, що найвища радість – це радість переборених труднощів, досягнутої мети, розкритої таємниці (Я. Корчак).

Пунктуаційний аналіз складного речення

1. Прочитати складне речення відповідно до вжитих у ньому розділових знаків (усно) або записати речення (письмово).
2. Назвати і позначити пунктограми.
3. З'ясувати типи розділових знаків:
 - а) за способом уживання: одиничні чи парні;
 - б) за функціональним призначенням: роздільні чи видільні;

в) за відповідністю пунктуаційним нормам: нормативні чи авторські.

4. Визначити принцип пунктуації: структурний, структурно-семантичний чи функціонально-стилістичний.
5. Обґрунтувати вживання розділових знаків пунктуаційними правилами.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Запишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Визначте тип ускладнення речень.

1. Золотим теплом пронизане весняне повітря його ласкаві волоконця його ніжна пряжа вкутьють мої бажання й вони починають світитися незвичайним світлом наче зросли не в моїй душі а в самому повітрі цієї щасливої весни натхненої животворністю мудрої своєю зеленою ласкою. 2. Й тепер коли прийшла весна коли війнула мені в груди тлумовиськом перших своїх тонких таких пам'ятних запахів коли в мені все помолоділо мов вербове пагіння над дніпровською водою то я добре знаю очікуване прийшло наче народжене силою мого бажання і наймення йому синя та золота весна на дніпровських кручах (Є. Гуцало). 3. Вечорами тихими коли спадала літня спека мальви стояли урочисті серед золотого надвечір'я тихо граючи чарівну пісню на своїх чутливих грамофонних трубках (І. Цюпа).

РЕЧЕННЯ ДЛЯ СИНТАКСИЧНОГО АНАЛІЗУ

Виконайте повний синтаксичний аналіз поданих нижче речень за схемою.

1. Слово – це діамант: то сяє й сміється, то обернеться мутною сльозою, то виблискує яскраво-гнівно або лукаво, спокійніше з добротою, то спалахне, мов зірка провідна, яка народжує надії, мрії, сподівання, або веселкою заграє й так бадьоро запалає, неначе вабить, і кличе, і навіть надихає (Г. Косинка).
2. З багатьох античних міфів на мене чи не найбільше враження справляв міф про людинолюбця Прометея, який ніби вкрав у

богів вогонь, щоб передати його людям, і міф про Ікара, першу людину, що знялась на крилах у небо (Б. Антоненко-Давидович).

3. Люди, які сидять перед нами за партами, стають вихованцями лише тоді, коли вони відчують, що вчитель, допомагаючи їм пізнати світ, не тільки викладає знання, а й натхненно обстоює ті ідеї, які висловлює (В. Сухомлинський).
4. Хіба забудеться для мене священна матері любов, її душі тепло щоденне, що зігріває знов і знов, де б я не був, куди б не йшов, вона в трудах завжди зі мною, як сонце з доброю весною (М.Сингаївський).
5. Слово – це діамант: то сяє й сміється, то обернеться мутною сльозою, то виблискує яскраво-гнівно або лукаво, спокійніше з добротою, то спалахне, мов зірка провідна, яка народжує надії, мрії, сподівання, або веселкою заграє й так бадьоро запалає, неначе вабить, і кличе, і навіть надихає (Г. Косинка).
6. І довіку здається, що за тим туманцем чи маревом далини лежить твоя найкраща сторінка життя, що там, у рамці росяних дібров чи синьооких луків, загубився такий закуток землі, який не снівся і геніям Відродження, що, може, там, по ранішніх чи вечірніх росах поспішає назустріч тобі твоє щастя (М.Стельмах).
7. Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах (О. Довженко).
8. Юна, переповнена мріями душа знаходила відряду і в тому елементарному світі, де найскладнішою машиною була прядка, де пломінчик на гнотику був єдиним неоном ваших осінніх ночей, де взимку сміливий маляр-мороз малював по вікнах буйні

свої вітражі – білі розмашисті папороті, що мали вигляд лілей, химерних квітів тропіків...(О. Гончар).

9. Учитель просто зобов'язаний не лише учням а й деяким батькам популярно роз'яснити, що в мові одсвічує материнське начало, і жоден син іншого народу не повірить вашій любові до нього, коли дізнається, що ви зневажаєте рідну матір (В. Олійник).
10. Мова виконує, серед інших, дуже важливу філософськи-світоглядну функцію: вона прив'язує етнос до природного оточення, до ландшафту, до того кривого, предметно обжитого космосу, з рослинністю та звіриною включно, котрий становить неорганічне тіло народу (О. Забужко).
11. Ніч, насуваючись, жене нас вперед, бо скоро-скоро вже вона грякне, ударить вітром, спалахне неоновими синіми спалахами хмар, поєднає небо і землю ланцюгами блискавиць, і в хаосі тьми та зблисках електричних розрядів, у грандіозних таїнствах ночі почнеться могутня робота природи, робота одвічна, прадавня, що і людині щоразу навіває думки про щось предковичне і про прийдешнє (О. Гончар).
12. Нам треба найретельніше дбати про те, щоб, обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більш того – неоціненний скарб, по недбалості не натрапити на щось подібне і мнимо, що називається підлесником (Г.С. Сковорода).
13. Я ніскільки не сумніваюсь у тому, що однією з причин загальної неуспішності, відставання багатьох учнів є вбога, примітивна мова в дитинстві й ранній юності – в роки, коли формується людина, коли утверджуються її пізнавальні і творчі можливості (К.Ушинський).
14. Жити серед людей – все одно, що ходити в казковому саду, де навколо тебе найтонші пелюстки квітів з тремтячими краплинами роси, і треба так іти і так доторкуватися до квітів, щоб не впала жодна крапля (В.Сухомлинський).

Схема синтаксичного аналізу складного речення

1. Характеристика речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
2. Характеристика речення за відношенням до дійсності (стверджувальне, заперечне).
3. Характеристика речення за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
4. Характеристика речення за будовою.
5. Тип складного речення.

а) Якщо речення **складносурядне**, слід вказати характер відношень між предикативними частинами (єднальні, протиставні, розділові, перелічувальні), а також засоби зв'язку між предикативними частинами (сполучники, інтонація, характер смислових відношень).

б) Якщо речення **складнопірядне**, слід вказати, яке воно (мінімальної структури чи багатокomпонентне).

Якщо речення мінімальної структури, вказуємо тип пір'ядного речення (розчленованої структури або нерозчленованої структури).

Якщо речення багатокomпонентне, визначаємо спосіб зв'язку між пір'ядними предикативними частинами і головною: супір'ядний зв'язок (однорідна, неоднорідна, різночленна супір'ядність або супір'ядність змішаного типу), послідовна пір'ядність, пір'ядність змішаного типу. Встановлюємо характер зв'язку кожної предикативної частини з головною.

в) Якщо речення **безсполучникове**, слід вказати тип (з однотипними чи різнотипними предикативними частинами), засоби зв'язку (смислові, інтонаційні).

6. Аналіз однієї предикативної частини (аналізуємо як просте речення).

а) односкладне чи двоскладне (якщо односкладне, необхідно вказати його тип – означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, номінативне, генітивне);

б) поширене, непоширене;

в) повне, неповне;

г) ускладнене, неускладнене (якщо ускладнене, то чим – однорідні члени речення, вставні чи вставлені слова, конструкції, відокремлювані другорядні члени речення, звертання);

г) підмет – вказати тип і спосіб морфологічного вираження, охарактеризувати групу підмета, (означення – узгоджене, неузгоджене);

д) присудок – вказати тип і спосіб морфологічного вираження, охарактеризувати групу присудка, (додаток – прямий, непрямий, обставина – назвати тип обставини).

7. Пояснити вживання розділових знаків.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Безпояско О.К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. – К.: Либідь, 1993.
2. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис. – К.: Вища шк., 1989.
3. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І.Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
4. Вихованець І.Р. У світі граматики. – К.: Рад. шк., 1987. – 191с.
5. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук., думка, 1988. – 256 с.
6. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
7. Горпинич В.О. Морфологія української мови. К.: Академвидав, 2004. – 336 с.
8. Горпинич В.О. Українська морфологія. – Дніпропетровськ: ДДУ, 2000.
9. Жовтобрюх М.А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. – К.: Вища шк., 1972.
10. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.
11. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 662 с.
12. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. – Ч.І. – К.: Вид-во КДУ, 1961.
13. Лінгвістичний аналіз: Практикум. Навчальний посібник / за ред. Г.Р.Передрій. – К.:Видавничий центр «Академія», 2005. – 256 с. о.
14. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. – К.: Вища школа, 1983. – 264 с.
15. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник. - К.: Либідь, 1999. – 240 с.
16. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
17. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І.К.Білодіда. - К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
18. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук., думка, 1972. – 515 с.
- Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
19. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 2000. – 430 с.

20. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю.Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – 488с.
21. Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова: Довідник. – К., 1996.
22. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2007. – 823 с.
23. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 406 с.

Додаткова

1. Бабій І.М., Вільчинська Т.П. Службові слова в сучасній українській мові. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 96 с.
2. Вихованець І.Р. У світі граматики. - К., 1997.
3. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
4. Дудик П.С. Литовченко В.М. Сучасна українська мова: Завдання і вправи: Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 264 с.
5. Катерина Городенська. Граматичний словник української мови: Сполучники. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. – 349 с.
6. Козачук Г.О., Шкурятяна Н.Г. Практичний курс української мови. - К.: Вища школа, 1993. – 367 с.
7. Кочан І.М., Токарська А.С. Культура рідної мови. - Л.: Світ, 1996.- 206 с.
8. Культура української мови: Довідник / За ред. В.М. Русанівського. - К.: Либідь, 1990. - 304 с.
9. Курносова Н.О. Про знаковий статус вигуків // Мовознавство. – 1990. – № 2. – С. 67-68.
10. Кучеренко І. К. Лексичне значення прийменника // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С. 12 -23.
11. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – Ч.2 – 159 с.
12. Лобода В.В., Скуратівський Л.В. Українська мова в таблицях: Довідник. - К.: Вища школа, 1993. - 239 с.
13. Мацько Л.І. Інтер’єктиви в українській мові. – К.: Наук. думка, 1981.
14. Медведєв Ф.П. Система сполучників в українській мові: Короткий нарис. – Харків: Вища шк., 1962.
15. Орфографічний словник української мови / Уклад.: С.І. Головащук, М.М.Пешак, В.М. Русанівський, О.О.Тараненко. - К.: Довіра, 1994.- 864 с.
16. Слинько І.І. Сполучник чи сполучне слово? // Українська мова і література в школі. – 1984. - № 4. – С.31-36.

ПРОГРАМОВІ ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Визначення мови. Зміст понять "загальнонародна мова" "державна мова" та "літературна мова". Системний характер мови. Розділи науки про мову..
2. Фонетика як наука про звукову будову мови. Зв'язок фонетики з іншими лінгвістичними й нелінгвістичними науками. Поняття про звук. Творення звуків мови. Апарат мовлення. Артикуляційна класифікація голосних.
3. Зміни голосних у мовному потоці. Склад як частина фразового такту. Типи складів. Закономірності українського складоподілу. Наголос, його функції та ознаки. Словесний, логічний і фразовий наголоси.
4. Артикуляційна класифікація приголосних. Зміни приголосних у мовленнєвому потоці. Асиміляція приголосних. Характеристика типів асиміляції. Дисиміляція, її типи.
5. Фонологія. Система фонем сучасної української мови. Диференційні ознаки та функції фонем.
6. Орфоепія як розділ мовознавства. Зв'язок орфоепії з фонетикою. Основні правила української вимови. Вимова голосних. Вимова приголосних. Вимова звукосполучень. приголосних. Вимова слів іншомовного походження та аббревіатур.
7. Транскрипція. Фонематична, фонетична та орфоепічна види транскрипції. Засоби милозвучності в українській мові.
8. Лексикологія як розділ мовознавства. Слово. Лексичне значення слова. Основні типи лексичних значень. Багатозначність слів у сучасній українській мові.
9. Переносне значення і переносне вживання слова. Метафора. Метонімія. Синекдоха. Омоніми в українській мові. Омоформи, омофони, омографи. Антоніми в українській мові. Оксиморони (оксюморони). Стилїстична роль антонімів. Антитеза. Синоніми. Синонімічний ряд і його структура. Класифікація синонімів. Абсолютні синоніми. Перифрази й евфемізми як різновид синонімів.
10. Стилїстична диференціація української мови. Стилїстично нейтральна і стилїстично забарвлена лексика. Термінологічна лексика. Професіоналізми. Жаргонізми. Арготизми. Експресивна лексика.
11. Активна і пасивна лексика сучасної української мови. Застарілі слова і неологізми. Архаїзми. Історизми. Діалектизми. Вживання діалектних слів у літературній мові. Соціальні діалектизми.
12. Фразеологія як розділ мовознавчої дисципліни. Поняття фразеологічної одиниці. Зміст і форма фразеологізму. Класифікація фразеологічних одиниць. Інші класифікації фразеологізмів.
13. Джерела української фразеології. Прислів'я, приказки, крилаті вислови і складені терміни як об'єкт фразеології. Полісемія, омонімія, синонімія, антонімія фразеологічних одиниць.

14. Лексикографія як розділ мовознавства. Типи словників. Основні філологічні словники української мови. Електронні словники.
15. Поняття про граматику. Предмет морфології. Основні поняття морфології. Граматична форма і граматична категорія. Поняття про граматичне значення. Засоби і способи вираження граматичних значень.
16. Поняття про частини мови. Різні підходи до класифікації частин мови. Класифікація частин мови, здійснена акад. В.В.Виноградовим. Взаємоперехід у системі частин мови. Іменник як частина мови.
17. Прикметник як частина мови. Розряди за значенням. Субстантивація.
18. Якісні прикметники, їх семантичні групи і граматичні особливості. Поділ прикметників на групи. Особливості відмінювання.
19. Числівник. Розряди за значенням і морфологічним складом. Відмінювання власне кількісних числівників. Відмінювання збірних та дробових числівників. Поняття про порядкові числівники.
20. Займенник як частина мови. Розряди займенників. Граматичні ознаки займенників. Проніміналізація. Значення і морфологічний склад займенників. Відмінювання та правопис займенників.
21. Поняття про дієслово як частину мови. Форми дієслова. Категорія виду. Творення видових пар. Інфінітив. Дві основи дієслова. Класи дієслів. Категорія стану дієслова.
22. Категорія часу дієслова. Дієвідміни дієслова. Визначення дієвідмін за основою інфінітива. Архаїчна група дієслів. Категорія способу дієслова.
23. Дієприкметник як форма дієслова. Творення дієприкметників. Перехід їх в інші частини мови.
24. Дієприслівник як особлива форма дієслова. Творення дієприслівників.
25. Прислівник. Розряди прислівників за значенням. Ступені порівняння прислівників. Творення та правопис прислівників. Класифікація слів категорії стану. Модальні слова.
26. Прийменник як частина мови, значення, семантико-граматичні відношення. Сполучник як частина мови. Сполучники і сполучні слова. Класифікація часток. Поняття про вигук.
27. Синтаксис як розділ граматики. Розділи синтаксису. Одиниці синтаксису, їх характеристика та співвідношення. Словосполучення та речення, їх співвідношення. Типи синтаксичного зв'язку слів у реченні.
28. Речення. Загальна характеристика речень за змістом та структурою (за метою висловлювання, за характером вираженого ставлення до дійсності, емоційністю, за наявністю чи відсутністю необхідних елементів граматичної будови).
29. Двоскладні речення. Головні члени двоскладних речень та способи їх морфологічного вираження. Зв'язок підмета з присудком. Група підмета та група присудка. Другорядні члени двоскладних речень та способи їх морфологічного вираження.
30. Односкладні речення. Типи односкладних речень та способи вираження в них головного члена речення.

31. Прості ускладнені речення та їх характеристика. Порядок слів у реченні. Способи ускладнення простих речень. Звертання. Речення з однорідними членами речення. Однорідні та неоднорідні означення. Речення зі вставними словами, словосполученнями та вставленими конструкціями. Речення з відокремленими другорядними членами речення.
32. Складне речення як синтаксична одиниця. Класифікація складних речень. Складносурядні речення, їх класифікація. Засоби зв'язку предикативних частин складносурядних речень.
33. Складнопідрядні речення, їх класифікація. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури, їх характеристика та особливості будови.
34. Різні підходи до класифікації складнопідрядних речень. Складнопідрядні речення розчленованої структури, їх класифікація.
35. Складнопідрядні багатокомпонентні речення та принципи співвідношення в них предикативних частин. Класифікація багатокомпонентних складнопідрядних речень.
36. Безсполучникові складні речення, їх класифікація. Безсполучникові складні речення з однотипними та різнотипними предикативними частинами. Особливості інтонування. Розділові знаки у безсполучникових складних реченнях.
37. Складні речення комбінованого типу. Період. Абзац.
38. Принципи української пунктуації. Система розділових знаків. Інтонація та пунктуація. Розділові знаки у складному реченні.
39. Способи передачі чужого мовлення на письмі. Пряма мова, непряма мова, невласне пряма мова, принципи передачі їх на письмі. Діалог. Полілог. Цитата. Епіграф. Надфразна єдність. Текст. Ознаки тексту. Неповні та еліптичні речення. Поняття про нечленовані конструкції (слова-речення).
40. Приєднувальні конструкції. Порядок слів у реченні, його значення у реченні.

РЕСУРСИ

1. Бібліотека ПНПУ імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.
2. Державна наукова бібліотека імені М. Горького, м. Одеса, вул. Пастера, 13.
3. Електронна бібліотека ПНПУ імені К. Д. Ушинського, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.
4. Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.
5. Обласна універсальна наукова бібліотека імені М. С. Грушевського, м. Одеса, вул. Троїцька, 49/51.
6. Центральна міська бібліотека імені І. Я. Франка, м. Одеса, Книжковий пров., 1а.

Зміст

Передмова.....	3
----------------	---

Змістовий модуль 1. Фонетика. Фонологія. Орфографія. Орфоепія

Практичне заняття №1 Фонетика.Фонологія.Орфоепія.Орфографія.....	5
Практичне заняття №2 Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія.....	12
Практичне заняття №3 Морфеміка. Морфологія. Іменник.....	17
Практичне заняття №4 Прикметник. Числівник. Займенник	26
Практичне заняття №5 Дієслово. Дієприкметник. Дієприслівник. Службові частини мови.	36

Змістовий модуль 2. Синтаксис. Пунктуація. Текст

Практичне заняття №6 Синтаксис. Словосполучення. Речення.....	52
Практичне заняття № 7 Прості ускладнені речення.....	59
Практичне заняття № 8 Складне речення. Складносурядні речення.....	65
Практичне заняття № 9 Складнопідрядні речення.....	72
Практичне заняття № 10 Безсполучникові складні речення. Речення комбінованого типу.....	82
Практичне заняття № 11 Пунктуація. Текст.....	92
Рекомендована література.....	99
Програмові питання до іспиту.....	102